Doğu Türkistan'ın Sesi

Doğu Türkistan Vakfı Yayınıdır
A Publication of
Eastern Turkistan Foundation

Yıl-Year: 5, Cilt-Vol: 5, No: 17 Nisan 1988

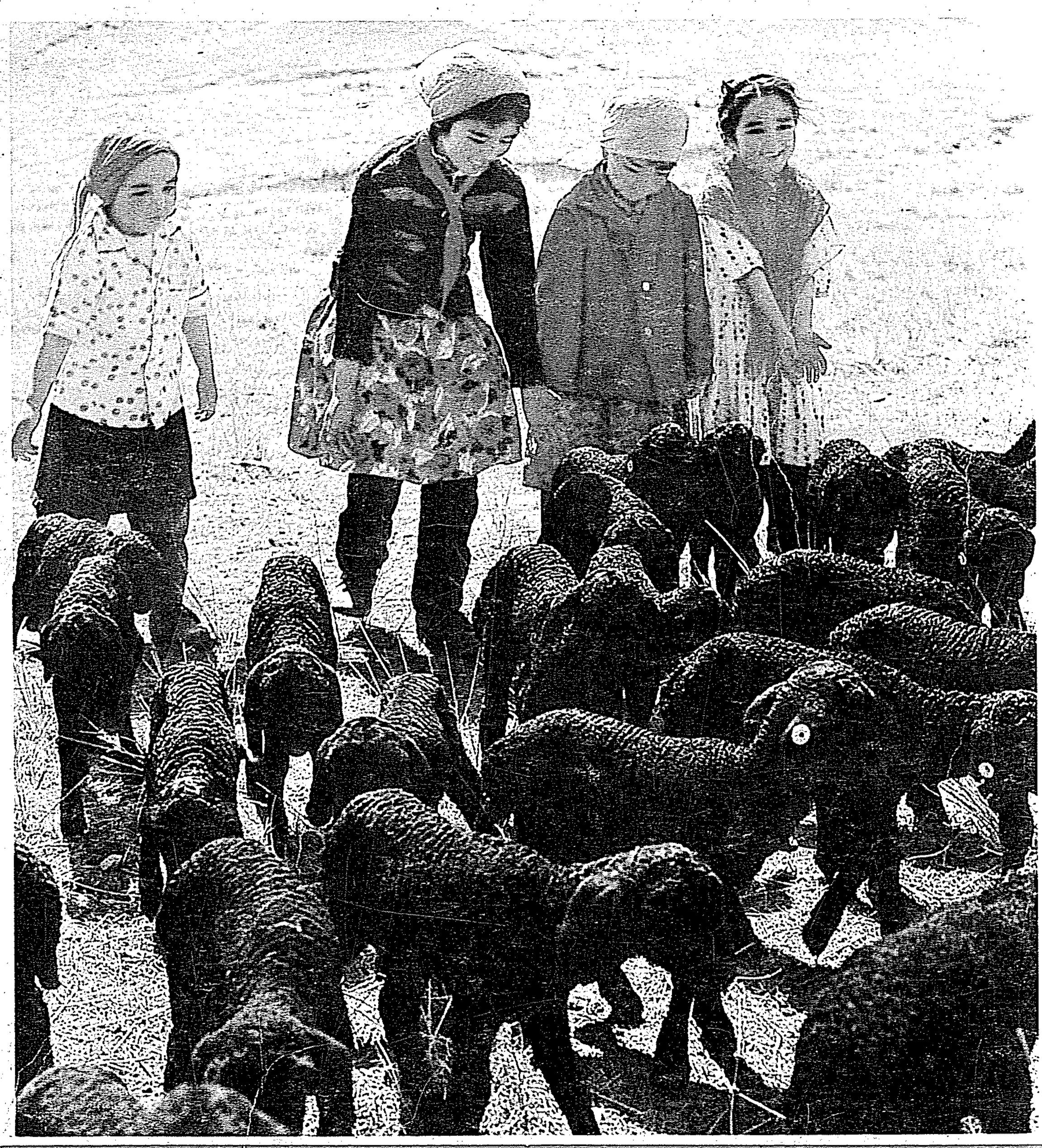

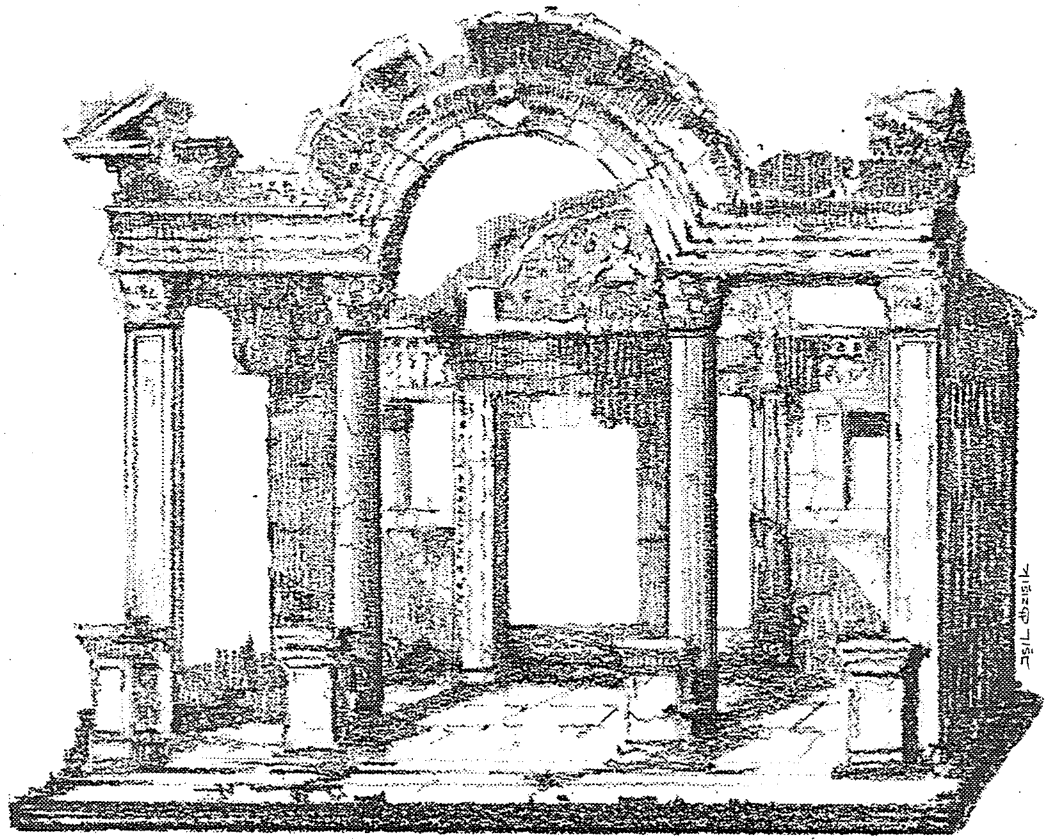

The Hadrian Temple (130 A.D.), Ephesus-Turkey

The bank in Turkey

İş (say ISH) Bank is not only Turkey's leading private commercial bank in terms of net worth and credit facilities, but also the only Turkish bank with branches in Europe — in London, Frankfurt and Berlin. And with over 900 branches in Turkey, you'll find us wherever you need us.

Our expert staff has the know-how to handle your imports, exports, and all other local and foreign currency related transactic

But that's not all. When it comes to business, we're more than a bank. You have access to fast, accurate, first hand business information through us.

Add to that 63 years of experience, an will be clear why we're the bank in Turkey.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
İŞ BANK

'İş', pronounced as in Turkish, mean

Head Office:
Ankara, Turkey
Foreign Department:
Abdi İpekçi Cad. No. 75
80412 Maçka, İstanbul
Tel: (1) 133 03 60
Tlx: 31000 isex tr

Branches abroad:
London
Licenced deposit taker
21 Aldermanbury
London EC2V 7HA
Tel: (01) 606 7151
Tlx: 8951543 tibank g

Frankfurt/Main
Kaiserstrasse 3
D-6000 Frankfurt/Main 1
Tel: (069) 29 90 10
Tlx: 4189385 isch d

W. Berlin
Main Branch
Budapesterstrasse 50
D-1000 W. Berlin 30
Tel: (030) 261 1891

Admiralstrasse 37
D-1000 W. Berlin 36
Tel: (030) 614 3034
Tlx: 181481 ischb d

Branches in the Turkish Republic of Northern Cyprus:

Lefkoşe
Tlx: 57123 tisb tk

Magosa
Tlx: 57179 isbm tk

Girne
Tlx: 57233 ish tk

Representative Offices:

W. Germany
Frankfurt/Main
Tlx: 414143 isch d

Cologne
Tlx: 8886609 isch d

Hamburg
Tlx: 2173975 ishh d

Munich
Tlx: 528347 ismue d

Stutt...
Tlx: ...

Gelse...
Tlx: ...

Ho...
Th...
Tlx: ...

DOĞU TÜRKİSTAN'IN SESİ
KÜLTÜR BİLİM DERGİSİ
Üç Ayda Bir Çıkar
Say: 17 Cilt: 5 Mart 1988

VOICE OF EASTERN TURKISTAN
QUATERLY JOURNAL OF CULTURAL STUDIES
No.: 17 Vol.: 5 March 1988

*

KURUCUSU / STABLISHED BY
İsa Yusuf Alptekin

*

SAHİBİ / PUBLISHER
Mehmet Rıza Bekin
Doğu Türkistan Vakfı Başkanı
President of the Eastern Turkistan Trust

*

MANAGING EDITOR
Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu

*

BÜRO / BUREAU
Millet Caddesi No.26/3 Küçük Saray Apt.
AKSARAY- ISTANBUL, TÜRKİYE
Tel: 524 41 21

*

FİAT / PRICE
Yurt İçinde / Within Turkey: 1000 TL
Dış ülkelerde / Other Countries: 5 $(U.S.)
Yıllık Abone / Annual Subscription
Yurt İçinde /Within Turkey :4000 TL
Yurt Dışında / Outside Turkey :15$ (US)

FİLM-MONTAJ
Ofset repromat
sel caddesi 40/2 Kızılay, Ankara, Türkiye
Tel:1343350

ergi ve Doğu Türkistan Vakfı,
arın görüşünü paylaşmıyabilir.
ideki yazılar, kaynak gösterilerek
kullanılabilir

*

e Journoul or East Turkestan
do not necessarily agree with the
of contributing writers. Contents
y be used citing the source.

İÇİNDEKİLER

Orta Yaşlı Bir Uygur'dan Nazik Bir Remiz
Prof. Edward Allworth / Gulamettin Pahta
1

Çin'deki Eski Kaynaklarda Türklerin İlk Ataları Üzerine
Anonim bir Bilim-adamı
4

Kazakıstan'da İslam Mezarlık ve Türbeleri İnşa Edilmektedir.
Prof. Alexandre Bennigsen
11

Türk'lerde Halı Sanatı- Ankara Selçuk Halılarının
Yeniden Var Oluşu
İrfan Kalaycıoğlu
12

"Türkistan" Meselesinde Tek Kavram
Dr.Muhabay Engin
13

2000 Yılının Turizim Politikası İçinde Ankara Selçuklu
Halılarının Yeri
Ayça Adalılar
17

SONER YALÇIN

CONTENTS

A Gentle, New Allegory By An Older Uygur Author
Prof. Edward Allworth and Gulamettin Pahta
19

" Kutadgu Bilig " By Yusuf Balasagun Is One Of The First Written Literary Monuments Of The Aesthetical Thought of the Turkic Language Peoples
Prof. Bakhtiyar Nazarov
21

New Head of Uzbek Writers' Union
John Soper
25

New Islamic Funeral Monuments Being Built in Kazakhistan
Alexandre Bennigsen
27

Problems in the Kazakh Educational System
John Soper
28

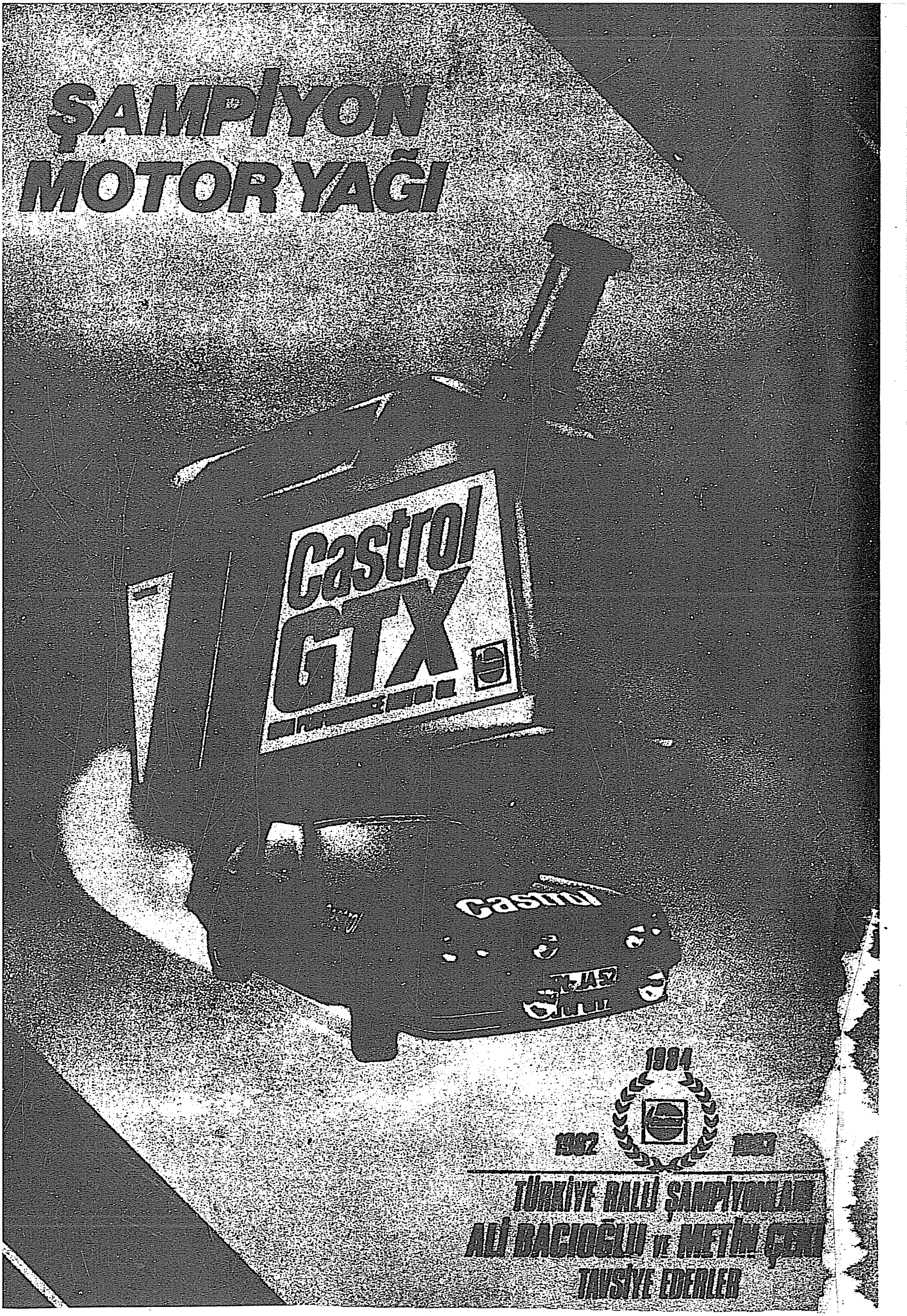
ŞAMPİYON
MOTOR YAĞI
Castrol
GTX
Castrol
1984
1982
TÜRKİYE RALLİ ŞAMPİYONLARI
ALİ BACIOĞLU ve METİN
TAVSİYE EDERLER

ORTA YAŞLI BİR UYGUR'DAN NAZİK BİR REMİZ

Prof. Edward Allworth / Gulamettin Pahta

Son yıllarda Doğu Türkistan'da tanınmış münevverler, yaratıcı yazarlar ve sanatcılar, bölgenin kültürrel merkezlerinde faal olarak sessizce görünmeye başlamıştır. Bu durum Mao Zedong'un ölümünü ve O'nun halefinin uzaklaştırılmasını müteakip, Çin Halk Cumhuriyeti'nde, "azınlık milletler lehine" yapılan siyasî değişikliklerden sonra meydana gelmiştir. Bununla ilgili diğer bir olayda, bilhassa 1980'lerin başlarında tadil edilmiş Arapca yazının tekrar yürürlüğe konmasıyla meydana gelmiş olup, bu yazı, 1965 de Orta Asya lisanlarında; Örneğin Uygur veya Kazak lisanlarında (lehcelerinde) ve kısmen diğer yerel lisanlarda uygulanan ve yayınlanması yaygınlaştırılan, latinceleştirilmiş alfabenin yerini almıştır.

Bu değişiklikleri farkeden Uygur Özerk Bölgesi'ndeki birçok yazar ve şairler, bunları kitaplarında yansıtmışlardır. Olğun nesiller, Abdurrahim Tilash Ötkür (1922--) gibi daha yaşlı şahısların edebiyat ve matbaacılık faaliyatlerine tekrar dönmeleri, yeniden ortaya çıkan genç edebiyatcılara nazaran daha çok heyecan yatarmıştır.

1940'ların enterasan yazarlarından biri olan ve bölgenin doğu kesiminde Kumul (**Hami**) kentinde dünyaya gelen **Ötkür,** ortaokul ve Doğu Türkistan Darülfünu'nunda tahsiline devam etmek için Ürümçi'ye gitti tahsili ile birlikte edebiyat müellifliğine başladı. O, yazılarını yalnız Uygurca yazmışsa da Çince lisanını da çok iyi öğrendi. Birçok Doğu Türkistanlılar gibi **Ötkür,** yazarlığa şiirlerle başladı. Bunlardan biri "Sonbahar Rüzğârı" (**Küz şamalı**) -(1939)-, ve böylece düşünce olarak kendi istikâmetini, Türkistan'ın milli kültürü ile noktaladı. Eyalet basını, "Shinjiang gaziti" (**Doğu Türkistan Gazetesi**) ve bir anti-emparyalist gündelik gazete olan, "Jihangârlikkâ qarshi birliksef", **Ötkür**'ün bazı nâzımlarını ve gazetecilik çalışmalarını yayınladı. Birçok cahillerle birlikte çalışan ötkür, kısa zamanda modern drama'ya döndü ve yazısıyla daha geniş topluma hitap etmek için 1935'lerde, yerli yazarlar olarak tanınan "**genre**"lerin tanınmasına yardım etti. O'nun ilk oyunu "**Bir damla kanda bir milyon çiçek**" (Tamla kanda milliyon çiçekler)'dir. Bu eser, 1942/43'lerde vatanseverlik konusu (teması) olarak ortaya çıktı. Ötkür'ün 1943'de yazar Lütfullah Mütellip (1922-1945) ile birlikte yazdığı diğer bir eserinin adı "**Değişmez Şakayık Çiçeği**" (Ching Modângül), olup, ideolojik mahiyettedir.

Doğu Türkistanlı entellektüellerin üç geniş siyasi grupları arasında Ötkür, "Türkistan Milliyetcileri Grubu"nda olup, Rus ve Çin taraftarı ihtilalci gruplara karşı rekâbet etti. Ötkür, yazılarından, Kız Enstitüsü'ndeki edebiyat dersleri verirken ve diğer faaliyetlerinden dolayı 1944-1945 yıllarında Hükümet tarafından hapsedildi. Hapishane de diğer "Anti-Kuomintang" Türkistanlı entellektüellerle beraber iken, Uygur Türkçesi'nden başka, Arapca, Farsca ve Rusca'yı iyi bilen ve bir zamanlar şehir gazetesinde baş yazarlık yapan, Medrese mezunu, çok dindar ve genç olan **Ahmet Ziyai**'den çok şeyler öğrendi. Ahmet Ziyai, bir zamanlar şehir gazetesi olan, "**Qashgar Shinjiang Qaziti**" (Kaşğar Doğu Türkistan Gazetesi)'nde Başyazarlık yapmışsa da, eski edebiyat formuna yöneldi. Halbuki **Abdürrahim Ötkür** ve **Lütfullah Mutellip** ise Sovyet, Özbek kültürünün etkisi altında yeni bir edebiyat sitili geliştirdi. Yeni de Ötkür, A.Ziyai vasıtasıyla Orta Asya'nın Ortaçağ Edebiyatı'nı zengin anlamlarıyla ve çapraşık anlam ifade edilmeye kastedilen yapılarıyla birlikte inceleyerek bilgisini arttırdı. Ötkür, hapishanede iken A.Ziyai ve diğer hapishane arkadaşlarıyla, Türkistan toplumunun geleceği konusundaki düşünce ve görüşlere katıldı. 1946'larda ilk olarak hapishaneden serbest bırakılan **Ötkür,** Gansu vilâyetinin "Lanzhou" (Lancu) şehrinde "**Altay**"mecmuasına yazı yazdı ve bunun gibi diğer çalışmaları arasında, kısa bir hikâye olarak hapishane'de başından geçenleri anlatan "**Zindan Uyandı**" (Zindan Oygandi) adı altında yayımladı. Ötkür, Lancu'dan geri dönünce, Mehmet Emin Buğra, İsa Alptekin ve sürgüne gönderilen diğer Uygur liderleriyle işbirliği yaparak Doğu Türkistan'da Uygur dilinde (lehçesinde) yayınlanan, Doğu Türkistan'ın ilk siyasi gazetesi olan "**Shinjiang Qaziti**" (Doğu Türkistan Gazetesi)'nin başyazarı oldu. Komünistler bölgeye hakim olduğu zaman, Abdürrahim Tilaş Ötkür, tekrar siyasi hedef oldu, ve 1949'da eşini ve üç çocuğunu **Turfan**'da bırakarak Doğu Türkistan'ın Hindistan hududuna doğru kaçtı. Fakat diğer mültecilerle birlikte hudut-tan kaçmayı başaramadı. Yeni gelen Hükümet, Ötkür'ü tutuklayarak 1970 yılı sonuna kadar "Ağır Çalışma Kampı"na gönderdi. Takriben ömrünün yarısı orada geçti. Sonunda Ötkür'ün eski itibarı öyle mükemmel iade edildi ki, 1986'da Ötkür bir heyet ile birlikte A.B.D.'ni ziyaret etti. Şu anda Ötkür, Ürümçi'deki Doğu Türkistan Sosyal Bilimler Akademesi'nin "Araştırma" Bölümünde çalışmaktadır.

Ötkür tarafından yazılan önemli şiir kitapları: "Kalbin mahzun hisleri"(**Yürek Munqları**) --Lanzhou, 1946-- ve "Tärim kenarları" (**Tarım böyları**) --Nanking, 1948-- olup, genç şair konvansiyonel form-

Kaş Ma...

ları kullanmıştır. **"Tarım Nehrinin Kenarında"** adlı şiirinin dört mısralı bölümüne "Bülbül Ötüyor" (Bülbül Sayraydur) adı verilmiş.Temiz, lirik tarzında bir aşk şarkısına benziyor. Meselâ:

Uygur Türkçesi

Bir su boyida, gülning şakida
Urghumaqda bulbul awazi,
Şundak awaz ki bek mu haybatlik.
Belki bir derdli "işhiqning sazi"

Türkiye Türkçesi

Su kenarında, gül ağacında
Ötüyor bülbül sesi.
Öyle şiddetli bir ses ki,
Belki dertli bir aşığın sazı.

Aynı eserinin sonraki mısralarında, sanatının büyük kısmını, temas ettiği siyasi çevre içindeki tecrübesini isbatlayarak, Şair, "özgürlük için" nümayişe (ayaklanmaya-gösteriye) dâvet etmek üzere hareket ediyor.

Uzun zaman hapsedildikten sonra Abdurrahim Tiaş Ötkür, edebî hayata fiilen başladı. O'nun yeni romanı **"İZ"** (Tarihi Roman) olup, 1984'de yazıldı. Roman, tarihi olayları amansız bir kervan gibi inceliyor. Şair, romanını eski gazel şeklinde basitleştirilmiş tek bir örnek ile açıyor ve içinde zamanın akışını ifade edebilmek için onbeş hecelik satırları kullanıyor. Oniki satır ve ilâve kâfiye, ekseriyetle "iz" hecesinin üzerinde olup, kitabın ünvanını göstermektedir. Bazı görünüşlerde Şair, eski konvensiyona geri dönmekte fakat konu da, modern bir şiir deyimi ile ifade etmektedir. :

1. Ata binip, uzun sefere (yolculuğa) çıktığımız zaman gençtik biz.
2. Şimdi ise ata binecek kadar oldu torunumuz
3. Zor yolculuğa ata binip çıktığımız zaman azdık biz.
4. Şimdi büyük kervan olduk, bırakıp çöllerde iz...
5. İzler hâlâ kaldı çöllerde, bazen dağ geçitlerinde,
6. Birçok arslan yürekli insanlar kaldı düz yerde, çöllerde mezar işi bırakmadan.
7. Kabrimiz kaldı demeyin, Ilgın ağacının kızardığı meydanda,
8. Gül, çiçekle örtülür, tanda, baharda kabrimiz...
9. Kaldı "iz",, kaldı menzil, kaldı uzakta hepsi
10. Çıksa rüzğar/boran, göçse kumlar hiç görülmez izimiz
11. Durmaz kervan yolundan, gerçi atlar çok zayıf
12. Bulacak hiç olmazsa, bu izi bir gün torunumuz
13. Ne olursa olsun...

Ötkür, satırlarında ne rakibini itham ediyor, nede ağır şartlardan dolayı feryat ediyor. O'nun şiiri, tahammülle ilgilidir. O'nun kervanla ilgili hikâyesi Doğu Türkistan'da 1911'den beri meydana gelen değişiklikleri anlatıyor ve diğer taraftar da Uygurlar'ın verdikleri çetin imtihanı imâ ediyor. Tecrübeli şair, onların ve kendisinin kuvvetini deneyen "Duruşma" ile ilgili "Hakim" bir durumda konuşuyor. O, ızdırap çekenlerin veya ölenlerin boşuna ölmediklerini ilân ediyor. Çünkü O'nun mısraları, (-gelecek nesiller en azından atalarının yürüdüğü yola dikkat etmeli...) diyor. Yazar, gençlerin, iz bırakanların rehberliğine tamamen uyacakları hususunda kehanetde bulunmuyor. Fakat şair burada bilhassa kendi milliyetinin baki kalmasından söz ediyor. Çünkü bu konu 20. asırdaki her Uygur münevverini çok yakından ilgilendiriyor. Böylece şair, ileri görüşlü fikrini geçmişle değil, fakat kendi zamanına ait sözlerle bağlıyor.

NOTLAR :

1.) Gunnar Jarring. "Uygur ve Kazaklar için Romenleştirilmiş Alfabe ve Kaşğar Uygur Türkçesi üzerinde Bazı Mütelaalar". Central Asiatic Journal. No: 3/4(1981)., pp.231-35

*2.) Adwortd Allworth'un İstanbul-Soğanaağa Mahallesinde, Ötkür'ün gazetecilik arkadaşı ve eski meslekdaşı **Polat Kadir** (Turfani) ile şahsen mülakâtı; Abdürrahim Ötkür'ün "iz"adlı, Ürümçi Şincan Halk Neşriyatı tarafından yayınlanan tarihi romanı. 1984.pp.4,7; "Harmas Qalemkeş" (Yorulmaz Kalemkeş). Abdurrahim Ötkür. "Tarım" No 5 (Mayıs 1985) sh:101; E.Allworth, "Masrah (Drama of Centdal Asia) "Orta Asya'nın Masrah Draması" Encyclopaedia of Islam; Leiden: E.J.Brill, 1987; Yusuf Hocayef, "Çakmak Kebi Hayat" Bizning Vatan Gazetesi. No:2, Alma Ata, Ocak 1983 sh:3*

3.) Abdurrahim Ötkür. "Bağışlama" Tarım Boyları. (Nanking, 1948 sh:1

4.) Abdurrahim Ötkür, "Tarım Boyları" sh:8

5.) Abdurrahim Ötkür, "İz". sh:1 (Ürümçi, 1984)

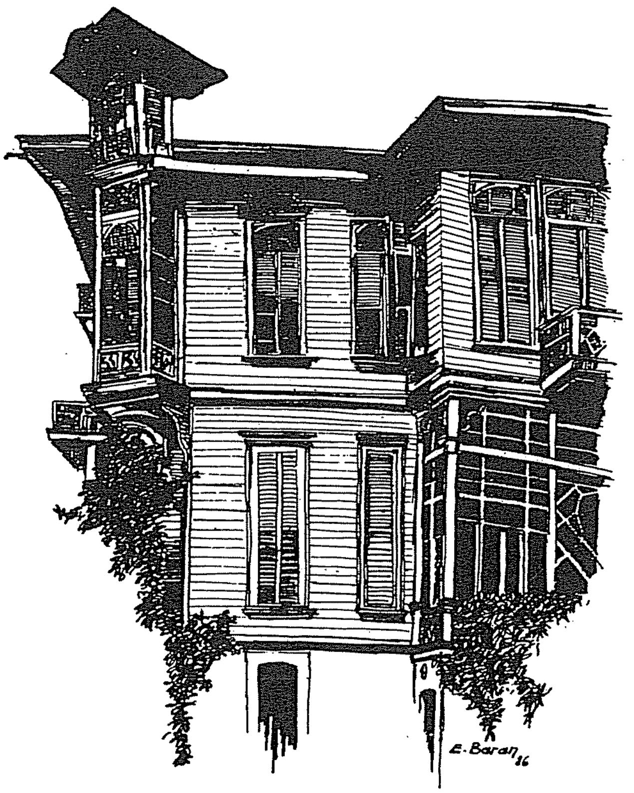

ھۆرمەتلىك كىتابخانلار:

قەلەم سۇندى، ئەلەم ئەزدى دىلىمنى،
شامال دارىپ، كېكەچ قىلدى تىلىمنى
قولۇم تۇتماس، پۇتۇم باسماس، پالەچمەن،
نىمە بىرلە قىلاي رازى ئېلىمنى!

دەپ ئۆتمۈشنىڭ فاجىئەلىك ئاقىبەتلىرىدىن زارلانغان ئاتاقلىق خەلق شائىرى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئۆزىنىڭ «ئىز» ناملىق داستانىنى تۆۋەندىكى بو مەشھۇر شېئىرى بىلەن باشلايدۇ! بۇنى بىز سىزلەرگە ئۆز ئەسلى بىلەن سۇندۇق

ئىز

قەدەم ئىزى — بىراۋنىڭ ماڭغانلى-
غىنى كۆرسىتىدۇ.
— مەھمۇت قەشقىرى

ياش ئىدۇق ئۇزۇن سەپەرگە ئاتلىنىپ ماڭغاندا بىز،
ئەمدى ئاتقا مىنگىدەك بوپ قالدى ئەنە نەۋرىمىز.
ئاز ئىدۇق مۇشكۇل سەپەرگە ئاتلىنىپ چىققاندا بىز،
ئەمدى چوڭ كارۋان ئاتالدۇق، قالدۇرۇپ چۆللەردە ئىز.
قالدى ئىز چۆللەر ئارا، گايى داۋانلاردا يەنە،
قالدى نى-نى ئارسلانلار دەشت-چۆلدە قەۋرىسىز.
قەۋرىسىز قالدى دىمەك يۇلغۇن قىزارغان دالدا،
گۈل-چېچەككە پۈركىنۈر تاڭ ئاتسا باھاردا قەۋرىمىز.
قالدى ئىز، قالدى مەنزىل، قالدى ئۇزاقتا ھەممىسى،
چىقسا بوران، كۆچسە قۇملار ھەم كۆمۈلمەس ئىزىمىز.
توختىماس كارۋان يولىدىن گەرچە، ئاتلار بەك ئورۇق،
تاپقۇسى ھېچبولمىسا، بۇ ئىزنى بىر كۈن نەۋرىمىز،
يا ئەۋرىمىز.

Çin'deki eski kaynaklarda Türklerin ilk ataları üzerine

Prof. Enver Baytur

Çinceyle yazılmış eski kaynaklarda görülen "Tukiyu" kelimesi, Türk dillerindeki "Türk"kelimesinin söylenişinden gelmiştir. Halen Türkologlar, "Türk" kelimesinin geniş ve dar olmak üzere iki anlamı olduğu kanısındadırlar. Türk, geniş anlamda, gerek eski çağlarda, gerekse günümüzde dünyada Türk dilleriyle konuşan bütün boy ve milliyetler, dar anlamda ise 6. yüzyıl ortalarından 8. yüzyıl ortalarına kadar Gobi çölünün kuzeyindeki yaylada iki defa hanlık kuran ve Orta Asyada faaliyet gösteren Türkler kasdedilir. (1)Halen, Batı Asyadaki Türkiyeliler hâlâ "Türk olan bu eski milliyet adıyla adlandırılmaktadırlar.

Günümüz dünyasında Türk dillerini kullanan milliyetlerin toplam nüfusu 95 milyon 290 bin kadardır. (2)Türk dillerini kullanan 35 milliyet, doğuda Sibiryanın Lena nehri havzasından batıda Balkan yarım adası ve Akdeniz kıyılarına kadar, 17 Asya ve Avrupa ülkesinde yaşamaktadırlar. Bu ülkeler Çin, Sovyetler Birliği, Moğolistan, Afganistan, İran, Irak, Türkiye, Suriye, Ürdün, Lübnan, Suudi Arabistan, Arap Yemen Cumhuriyeti, Kıbrıs, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya'dırlar. Diğer bazı ülkelerde de belli sayıda Türk göçmenleri vardır.

Etnik gruplar açısından, Türk milliyetleri Moğol etnik grubu (esas olarak Siberya, kuzey batı Çin ve Sovyetler Birliğinin Orta Asya bölümünde yaşıyan göçebe milliyetler), Moğol-Avrupa etnik grubu (esas olarak kuzey batı Çin ve Sovyetler Birliğinin Orta Asya bölümünde tarım yapan yerleşik milliyetler) ve Avrupa etnik grubu (esas olarak Küçük Asyadaki Türkiyeliler) olmak üzere 3 etnik gruba aittirler. Dini inanç açışından dersek, bütün dünyadaki Türk milliyetlerinin çoğu islam dinine inanır. Sibirya Ukranya, Sovyet Muldavyanın güney kısmı, Ukranya, Kuzey Kafkasya ve Bulgaristanda yaşayan bazı milliyetler hıristiyan dinine inanırlar. Çinin Gansu eyaletindeki Yügurlar ve Heluncang eyaletindeki az sayıda Kırgızlar budizme (Lama dinine) inanırlar. Dünyadaki Türk milliyetlerinin hepsi, kendine has psikolojik unsurlara, yaşam tarzına ve diğer özelliklere sahiptir. Çinde yaşayan Türk milliyetleri arasında ayrı ayrı dil kullanan Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar, Salalar, Özbekler, Tatarlar, Yügurlar ve Tuvalar vardır. Batı Yügurlar Türk diliyle, Doğu Yügurlar ise Moğol diliyle konuşurlar.

Eski kaynaklar, her Türk milliyetinin asırlara dayanan tarih ve parlak kültüre sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, çeşitli ülkelerden Türkologlar, Türk milliyetlerinin milliyet kaynağı, özellikle de bu milliyetlerin kendilerini Türk olarak adlandırmalarının sebebi konularında farklı görüştedirler. Bazı kimseler, Türk milliyetlerinin milliyet kaynağının ancak 6. yüzyılda günümüzdeki Çinin kuzey batısında faaliyet gösteren Türk Aşna oymağına dayanabildiği ve Türk kelimesinin de o dönemde ortaya çıktığı görüşünde bulunmaktadırlar. Bazı kimseler, bu kaynağın kuzey Çinde, kuzey batı Çinde bulunan Moğol çayırında ve Orta Asyada faaliyet göstermiş Tele (Kanyı) ve Din Lin boylarına dayandığını savunmakta ve Türk kelimesinin daha eski zamanlarda, yani o tarihten 6-8 yüzyıl önce ortaya çıktığını söylemektedirler. Bazı kimseler ise Türk milliyetlerinin milliyet kaynağının Hunlara inmesi gerektiği görüşünü ileri sürmekte ama Türk kelimesinin bu dönemde ortaya çıkıp çıkmadığı konusunda bilgi sahibi değildirler. Kısacası, Türkologların görüşüne göre Türk milliyetlerinin kaynağı en erken de İ.Ö. 3. yüzyıla dayanmış, Türk kelimesi de o dönemde ortaya çıkmaya başlamış. Ancak, Çinin Çince eski kaynakları, bu milliyet kaynağı ve Türk kelimesinin ortaya çıkmasının, bundan 3-4 bin yıl önce bugünkü Çinin kuzeyinde faaliyet gösteren Di'lere dayanabildiğini göstermektedir.

Beyçi kırallığı döneminde (550-577 yılları) yazılan "Veyşu. Gaoçe tarihi" kitabında 'Gaoçeliler eski Kızıl Dilerden (Kızıl Türkler) kalmadırlar. Gaoçenin ilk adı Di Li dir' deniyor, hem de Di Li Boyunu oluşturan 6 oymak arasında Di Şi (Di oymağı) vardı.Bu, Çinde 6. Yüzyılda Diler hakkındaki kaynaktır. Merhum Çinli Türkolog Ma Çang Şou şöyle demiştir "Di'nin anlamını bazı kimseler Di kelimesinden çıkarmışlardı. Bana göre bu doğru değildir. Di kelimesi belki Di Li veya Din Lin kelimelerinin sonraki nesiller tarafından kısaltılmış söylenişi ve Türk kelimesinin çevirisidir. Bu görüş nispeten rasyoneldir." (3)

Diler, 3-4 bin yıl önce Huaşia milliyetiyle birlikte (günümüzdeki Han milliyetinin başlıca ataları) vatanımızın tarihini yaratmış başlıca milliyetlerden biri, aynı zamanda da Türk dilleri koluna ait milliyetlerin ilk başlıca atalarıdır. Çinin Çince eski kaynaklarında Diler hakkında zengin bilgi edinebiliriz. Meselâ Çinin Çun Çu döneminde İ.Ö 770-476 yılları) yazılan "Guo Yü", "Cuo Cuan", "Çun Çu" ve "Şang Ci"de, savaşan devletler döneminde (İ.Ö.475-221 yılları) yazılan "Guan Ci", "Şan Hai Cin", "Men Ci",

"Gung Yan Cuan", Gu Ling Cuan"da, Çing ve Han hanedanları ile 3 Devlet döneminde (İ.Ö. 221-İ.S.265 yılları) yazılan "Li Ci", "Şuo Ming Ce Ci", "Yi Cou Şu" ve "Cu Şu Ci Nian" gibi kitaplarda Dilerin milliyet kaynağı, boyları, dağılımı, siyaseti, ekonomisi, örf ve adetleri ve dinine ilişkin bol materyeller bulunur. Bu kitaplar, belki de Türk milliyetlerinin ilk atalarına ilişkin en eski ve en güvenilir kaynaklardır. Ming hanedanının sonlarını Çing hanedanının başlarına bağlıyan dönemdeki Gu Yen Vu adlı bilginin (1613-1682 yazdığı "Ji Ci Lu" kitabında Di milliyeti hakkında araştırmalar ve açıklamaları bulabiliriz

Çince eski kitaplara göre Çin topraklarında yaşayan ilk ahaliyi Hua Şia milliyeti, Dun Yi (Doğu Yiler), Nan Man (Güney Varvarlar), Şi Run (Batı Runlar) ve Bey Di (Kuzey Diler) oluşturmuşlardır. Klasik Çincede, "Di", kuş tüyü anlamındadır. (4) Çince eski kaynaklarda,"Kuzeylilere Di denirdi. Kuş tüyünden yapılmış şeyler giyer, mağralarda otururlardı. Tahıl yemezlerdi. " diye yazılmıştır. (5) Diler, Çin topraklarındaki ilm kölelik devletlerinden Şia ve Şangdaki (İ.Ö. 2140-1711 ve İ.Ö.1711-1066) ana milliyet olan Hua Şia milliyetiyle sıkı temaslarda bulunuyorlardı.

Yukarıdaki kaynaklara göre, Diler o zaman, kuş tüyünden yapılmış şeyler giyen, mağralarda oturan ve tahıl yemeyen göçebe boylardı. Araştırmalara göre Şi Cou hanedanı döneminden önce, Çin topraklarındaki çoğunluk milliyeti Diller, Runlar, Manlar ve Yilerdi. Hua Şia ise ancak Şi Cou hanedanı döneminden sonra çoğunluk milliyeti haline gelmeye başlamıştır.

2) İlk Dillerin dağılımı ve boyları

"Guo Yü" nün Cing Yü ve Cen Yü ciltlerine göre, Şia ve şang hanedanları döneminde. Diler esas olarak günümüz Çin'inin Şansi eyaleti Şensi yaylası ve Tay Hang dağları bölgesin de ayrıca bugünkü İç Moğolistan Özerk Bölgesinin Hı Tao bölgesinde yaşıyorlardı. Kemik ve kaplumbağa kabuklarına kazılmış yazılara göre, sözü geçen bölgeler Şia ve Şang hanedanları döneminde, Tu yöresi ve Guy yöresi diye adlandırılıyordu. "Cuo Cuan" yapıtına göre, Dilerin merkezi, Tay Lu yöresiydi. (Bugün kü Şansi eyaletinin Tay Yuan bölgesi). (6) Söylendiğine göre, Diler daha o zaman Çi Di (Kızıl Diler, Kızıl Türkler), Bay Di (Ak Diler, Ak Türkler) ve Çan Di (Uzun Kalpaklı Diler, Uzun Kalpaklı Türkler) olmak üzeri 3 büyük boy içinde birleşmişlerdi. Kızıl Dilerin siyasi merkezi, bugün kü Şansi eyaletinin Çan Ci ilçesi yöresi, Ak Dilerinki bugünkü Şensi eyaletinin Yen An ve Şansi eyaletinin Ce Şiu bölgeleri, Uzun Kalpaklı Dilerinki ise batıda Şansi eyaletinin Lin Fen bölgesinden, doğuda bu günkü Şandun eyaletinin sınırına kadar uzanan bir bölgeydi. Sözünü ettiğimiz 3 boydan Diler Hua Şia milliyetinin oturduğu bölgenin kuzeyinde yaşadığı için Kuzey Diler olarak da adlandırılırdı.

Söylendiğine göre, Dilerin, Kızıl Diler, Ak Diler ve Uzun Kalpaklı Diler diye adlandırılmalarının nedeni de farklı renklerde giysi giymeleriydi. Ama, Dilerin Kızıl Dilerin ve Ak Diler olarak adlandırılmaları esas olarak onların dağılımına ve ilkel dini kavramına bağlıydı. Diler ilkel Şamanizme inanıyorlardı. Şamanizmde mavi, kızıl, ak ve siyah olmak üzere 4 renk, Doğu, güney, batı ve kuzey olmak üzere 4 yön ve mevkiyi simgelerdi. Bu adet, Hunlar döneminde de vardı, İ.Ö. 200 yıl Hunlar Bay Den Şan bölgesinde Han hanedanı imparatoru Liu Bang'ı muhasaraya aldıkları zaman "batıdaki süvarilerinin atları ak, Doğudaki süvarilerinin atları mavi, kuzeydeki süvarilerin atları siyah, güneydeki süvarilerinin atları kızıldı " (7) Demek ki, eski çağlardaki Türkler Yönleri renklerle gösterirlerdi.

Şicou ve Çun Çu dönemlerinde Kuzey Diler Huan Hı nehrinin kuzeyindeki bölgeye gelerek Hua Şia milliyetiyle birlikte oturuyorlardı. Dilerden bir kısmı Hua Şia milliyetinden kişilerle evlenmiş ve oraya yerleşip tarımla uğraşmaya başlamıştır. Doncou hanedanının kuzeyinde bulunan Cing devletinin (bugünkü Şansi eyaleti yöresi) kıralı Cing Ven Gung (İ.Ö. 636-627) Dileri"tarla devleti" olarak nitelendirmiştir. (8) Çok güçlenmiş olan Diler İ.Ö. 7. yüzyılın başlarında, Şia, Cing, Lu, Vey Sung, Çi ve Cen gibi ülkelerin güçlü kuzey düşmanı haline gelmişlerdir. Diler, İ.Ö. 663-636 yılları arasında sürekli olarak Huan Hı nehrinin kuzeyinde bulunan bölgeye baskın yaparlardı. Diler arasında en güçlü olan, Kızıl Dilerdi. İ.Ö. 629 yılında Dilerin içinde kargaşalık çıkması sonucunda kızıl, ak ve uzun kalpaklı Dilerin ittifakı bozguna uğramıştır. Bunun ardında, çok sayıda Di Bugünkü Hı Bey, Şandon ve Hı Nan eyaletlerinin bulundukları Huan Hı ve Huay Hı nehirleri havzalarına yerleşmiştir. Çun Çu döneminin sonlarında (İ.Ö.5 yüzyılın sonlarında) Kızıl Dilerden Siyah Lü boyu, bugünkü Hı Bey eyaletinin Din ilçesi yöresinde "Cun Şan" devletini kurmuştur. Cun Yan devletinin toprakları, doğuda bugünkü Hı Şui'den batıda Cincin'e kuzeyde bugünkü Bao Dinden güneyde Yun Pin'e kadar geniş bir alanda bulunmuştur. Cun Şan devletinin askerleri "büyük duvar" inşa etmişlerdir. Bu devlet belki de Türklerin ataları olan Dilerin Çin topraklarında kurdukları ilk devlettir. Bugünkü Şansi, Hı Nan ve Hı Bey eyaletlerinde bulunan Yen, Cao ve Vey devletleriyle yaklaşık 120 yıl savaşmış olan Cun Şan devleti İ.Ö.295 yılında yok edilmiştir. Yukarıda verdiğimiz bilgiler, Türk milliyetlerinin ilk atalarının Çinin kuzey bölgesinde ortaya çıkıp geliştiklerini göstermektedir.

Kaynaklara göre, Savaşan Devletler döneminin (İ.Ö.475—221) ortalarında, Huan Hı nehrinin kuzeyinde Hua Şia milliyetiyle iç içe oturan Dilerin hemen hemen hepsi eritilmiştir. Bugünkü iç Moğolistan ve kuzey doğu Çinde oturan Diler, Hu ve Hun diye adlandırılıyordu. (9) Savaşan Devletler döneminin sonlarında, Hular Dunhu olarak adlandırılıyordu. Buna

belki Hunların kendilerini Tunguz diye adlandırmaları neden olurdu. Bu dönemde hayli güçlenen Dunhular yalnız güney komşuları olan Hua Şia milliyetinden Yen, Cao ve Çing devletlerine sürekli olarak baskın yapmakla kalmamış, ataları aynı olan Hunlarla rekabet peşinde koşmuşlardır. Hunlara karşı uzun süre düşmanca davranmaları nedeniyle Dunhular aynı dil ailesinin diğer diller koluna (Daha sonra Tunguz dilleri kolu olarak adlandırılan diller kolu) ait bir aşiret haline gelmiştir. İ.Ö.221-İ.S.220 yılları arasındaki Çing ve han hanedanları dönemindeki U Huan ve Siyanpi, 220-589 yılları arasında varlıklarını sürdüren Vey ve Cing hanedanları dönemindeki Cocan ve daha sonraki Çürçit ve Kitay, hepsi Dunhudan kaynaklanmışlardır.

Hunlar, Di milliyetinin bir dalıydı. İlk önce Şenyün, Huncou ve Şüngcou diye adlandırılan bu Dilerin dalı, Çing ve Han hanedanları döneminde Hun olarak adlandırılıyordu. (10) Hunlardan Batur Tenrikut İ.Ö. 209 yılında Hunları birleştirip güçlü bir kölelik devleti kurmuştur. Hunlar, Han hanedanı döneminin ilk yıllarında sık sık güneye inerek Han hanedanına saldırırdı. İmparator Han Vu Di (İ.Ö.140-86) Hunlara karşı defalarca savaş çıkarmış ve Hunları büyük kayıba uğratmıştır. Hun devleti İ.S.48 yılında ikiye bölünmüştür. Güney Hunlar Han hanedanının hakimiyetine girmiş, Kuzey Hunlar ise batıya göç ederek Avrupaya yerleşmiştir. Daha sonra, Güney Hunlar Cao (304-329 yılları), Şia (407-431 yılları) ve Bey Liang (401-439 yılları) gibi devletler kurmuştur. 5-6. yüzyıllarda Hunların eski topraklarında, yukarıda sözünü ettiğimiz Te-Leler ve Tu-Kiyular (Türkler) yeniden ortaya çıkıp gelişmiştir.

3) Dilerin toplumsal ekonomisi

Yukarıda açıklandığı gibi Diler bir zamanlar, kuş tüyünden yapılmış şeyler giyen, mağralarda oturan ve tahıl yemeyen bir boydu. Çun Çu döneminde "başkentte sahip olmayan Diler hâlâ su başında ve çayırda oturma geleneğini sürdürüyorlar. Onların ne suru, ne de sarayı vardır. Çadırlarda yatıyorlar" (11) Çun Çu döneminin ortalarında sınıf toplumuna giren Di boylarının içinde bölücülük olmuştur. Bunun yanı sıra, Ak Diler, Kızıl Diler ve Uzun Kalpaklı Diler arasında keskin çelişmeler olmuştur. Bunu fırsat bilen güney komşu ülkesi Cing devleti savaş çıkarmak ve satma siyaseti izlemek yoluyla yalnız Dilerin geniş toprağını değil, büyük miktarda emek gücünü de ele geçirmiş ve Dileri kendi üretimi ve savaşları için örgütlemiştir. "Guo Yü. Cing Yü"ye göre, Runlar ve Diler kıymetli şeylerle tarlaları değişmişlerdir. Bunun sonucunda, çok sayıda Diler Çun Çu döneminin sonunda ve Savaşan Devletler döneminin ilk yıllarında göçebe hayattan yerleşik tarımsal hayata geçmişlerdir. "Cuo Cuan" adlı kitapta yazıldığına göre, İ.Ö 528 yılında, Cing askerleri Gu'yu muhasaraya aldıklarında (Gu, bugünkü Hıbey eyaletinin Cing ilçesi yöresi, o zamanlar Dilerin oturdukları bölge) bazı Gulular şehirlerini teslim etmekle ihanet etmek istemişlerdir. Bundan Dilerin o zaman Hua Şia gibi şurları da sahip olduğu anlaşılır. Cia Yi'nin (İ.Ö. 201-169) hazırlığı "Şing Şu. Tui Jang Pian" de "Di hükümdarının kendi odası vardır. Odasının yüksekliği 3 Çi kadardır" deniyor. (Çi, eski çağlardaki bir uzunluk ölçüsü) Demek ki, Di milliyetinden soylular artık basit saraylarda oturuyorlardı. Kısacası, Kuzey Çindeki çok sayıda Di, Çun Çu döneminin son yıllarından itibaren Hua Şia milliyetinin etkisiyle, göçebelikten vazgeçip tarım yapmaya başlamıştır.

Bunun yanı sıra, Diler ve Hua Şia, gerek dil, örf ve adetleri gerekse kan bağları ve sosyal düzenleri açılarından birbirine giderek yakınlaşmışlardır. "Guo Yü. Cing Yü" yapıtına göre Uzun kalmaklı Di boyunda bir Hu Yan oymağı vardı. Cing devletinde oturan Hua Şia ile sık sık temaslarda bulunan bu oymak, İ.Ö.7. Yüzyılda esas olarak Hua Şia tarafından eritildi. Cing hükümdarı Cing Şie Gung (İ.Ö. 676-650) zamanın oymak başı Hu Tunun kızı Hu Ci ile evlendi. Daha sonra, Hu Yan oymağına mensup olanlar, Hua Şianın soyadı konusundaki adetine göre kendilerine Ci soyadı koydular. Bu dönemde, Kızıl Diler ve Ak Dilerin birçok oymağı da soyadı kullanmaya başladılar. Örneğin, Kızıl Dilere Vey soyadı, Ak Dilerde Hıng soyadı, uzun kalpaklı Dilerde de Gui soyadı vardı. Buna, Diller ve Hua Şiak milliyetliler birbirleriyle evlenmeleri neden olmuştur.

Bu dönemde, Diler birçok alanda Hua Şiaya büyük bir etki yapmıştır. "Cua Cuan" da "Ci"nin (günümüzün Hı Bey eyaleti) kuzeyine düşen topraklarda atlar yetiştiriliyor" diye yazıldı. Bundan, Dilerin Şia ve Şang hanedanları döneminde Çin topraklarında en erken at yetiştiren bir aşiret olduğu sonucunu çıkarabiliriz. "Gua Ci" ye göre, Çun Çu döneminin ortalarında hakimiyette bulunan Çi devletinin hükümdarı Çi Heng Gung (İ.Ö. 685-642) atına ancak bir Di boy başını yakaladıktan sonra binebildi. Demek ki, Diler Çun Çu döneminde yalnız at yetiştirmekle kalmadılar, ata hünerle binebildiler. Söylendiğine göre, Dilerin at yetiştirciliği ve biniciliği Şi Cou hanedanı döneminden önce oldukça gelişmiş durumdaydı. "Şi Cin. Da Ya Pian" da yazıldığına göre, Hua Şia'ya ait Cou boyunun (Cou hanedanının kurucusu) atası Gu Gong Dan Fu" hükümdar sarayına ata binerek geldi ve su kenarındaki yolda ilerledi ve Zışan dağına kadar gitti." Bunun da Hua Şia milliyetinin ata binme hünerisinin başlangıcı olduğu söyleniyor. (1) Hua Şia milliyetinin oluşturduğu devletler arasında biniciliği en gelişmiş olan Cing devletiydi. Bu, Dilerin Cing üzerindeki etkisiyle ayrılamazdı. Savaşan Devletler döneminin son yıllarında, "Cao devletinin 10 bin atı, Yen devletinin ise 6 bin atı vardı." Bu, Savaşan Devletler döneminde Hua Şialılar arasında at yetiştirciliği ve biniciliğin artık oldukça yaygın olduğunu kanıtlamıştır. Bundan baş-

ka, Diler katır yetiştirciliği çok önceleri başlamıştı. "Rı Ci Lu" kitabına göre, Cao devleti hükümdarlarından Cao Ling Van döneminde (İ.Ö. 325-298), Dilerin katır yetişciliği Hua Şiaya yayılmıştır.

"Lie Ci. Tang Ven Pian" adlı eserde "Kuzeydekiler post giysilere sarınırlardı. Cung Guo'dakiler (kıtanın ortasındakiler) elbiseleri derli toplu giyerlerdi" Demek ki Şia-Şang döneminde, Diler ve Hua Şianın giyimleri çok farklıydı. "Mo Ci. Gong Men Pian" da "Merhum hükümdar Cing Ven Gong devletini üstünde pamuk ve post giysiler, halinde kılıç yönetirdi." diye yazıldı. Halbuki Cao devletinin hükümdarı Cao Lig Van ise tamamen Hu elbiseleri giyerdi. Çok bellidir ki, Diler, Çun Çu ve Savaşan Devletler dönemlerinde Hua Şianın kültürüne büyük bir etki yapmıştır.

Kısacası, Şia ve Şang hanedanları döneminden Savaşan Devletler dönemine kadar olan 2 bin yıllık gelişme sürecinde kuzeyden gelmiş Dilerin büyük bir kısmı, Huan Hı nehri havzasında yaşayan Hua Şia milliyeti birlikte yaşamış veya Hua Şia tarafından eritilmiştir. Bu Diler göçebe hayattan yerleşik çiftçi hayata geçmişlerdir. Ancak İ.Ö.3. yüzyıla raslayan Çing-Han dönemine kadar hâlâ kendi boy ve oymaklarının dış görünümünü koruyorlardı. Örneğin, Kızıl Dilerin Gao Lo, Liu Şü, Lu, Do Çeng Cia ve Gang Gao oymakları vardı. Bunlardan Liu Şü, Lu ve Do Çeng İ.Ö.594-593 yıllarında Cing devleti tarafından yok edildi, daha sonra da Hua Şia tarafından eritilmiştir. Ak Dilerin Gu, Fei ve Şian Yü oymakları İ.Ö.530-520 yılları arasında Cing devleti tarafından ilhak edilmiştir. Çince eski kaynaklarda Ak Dilerin toplumsal örgütleri hakkında çok az bilgi veriliyor. Bunun nedeni nedir? Buna, Hua Şia milliyetinin devletlerinin esas olarak komşu boylarından Kızıl ve Uzun Kalpaklı Dilerle temaslarda bulunmaları ve Ak Diler hakkında az bilgi alabilmeleri neden olmuştur. Tahlilime göre, daha sonraki Çince tarihi materyellerde sözü edilen Din Linlen, Te Leler ve Türkler belki de Ak Dilerin torunlarıydı. Çünkü Din Linlerin arasında Di oymağı, Te Leler arasında Di Li oymağı, Hui Gılar (daha sonraki Uygurlar) arasında da Di Şi oymağı vardı. (12)

3) Çinçeyle hazırlanmış eski kaynaklarda Din Lin ve Te Leler konusundaki bilgiler.

İ.Ö. 1.yüzyıl ile İ.Ö.6. yüzyıl arasında yazılan "Şi Ci. Hunlar tarihi", "Han Şu. Su Vu tarihi", "Vey Şu. Şi Runlar tarihi", "Cing Şu. Din Lin ve Hunlar tarihleri" ve diğer yapıtlarda Din Linlerin en eski tarihi konusunda zengin bilgi edinebiliriz. Din Linlerin Çing-Han döneminde (İ.Ö.221-İ.S.220) doğuda Kuzey denizden (Bugünkü Baykal gölü) batıda Kan Cü Bey'e (bugünkü Balkaş gölü yöresi) kadar geniş bir alanda göçebe hayatlarını sürdürdükleri söyleniyor. Hunların zeval bulmasından sonra, on binlerce Din Lin İ.S.1. yüzyılda güneye giderek bugünkü Gan Su eyaletimizin Hı Şi bölgesinde yerleşmiştir. Büyük bir olasılıkla, onlardan bir kısmı bugünkü Sinca'nın Tarım vadisi yöresine gelmiştir. Sözünü ettiğimiz Din Linlerin 5. yüzyıldaki izlerini bile tarih kitaplarımızda görebiliriz. (13) Yukarıda verilen bilgiden, Türklerin ataları olan Din Linlerin İ.Ö.3. yüzyıl ilâ İ.S.5. yüzyıl arasında Moğol çayırları, bugünkü Sovyetler Birliğinin 7 Su bölgesi, Tanrı dağlarının güneyi ve kuzeyi ve bugünkü Gan Su eyaletimizin batı bölgesinde bulundukları anlaşılıyor. O zaman Din Linlerin sayısı belki yüz binlerceydi. Tarihi materyele göre, yalnız Balkaş gölü yöresinde bulunan "Din-Lin savaşçılarının sayısı 60 bini buldu". (14) Moğol çayırlarında yaşayan milliyetlerin bir adetine göre, 3-5 kişiden biri askere alınırdı. Bu kurala göre hesaplama yapılırsa, Balkaş gölü çevresinde oturan Din Lin sayısı 180-300 bin arasındaydı.

5. ve 6. yüzyıllarda. Moğol çayırında güçlü bir Te Le boyu görülüyordu. Bazı kimseler Din ve Te Lenin Türk dilleri koluna ait milliyetlerin ortak ismi olduğunu ve Din Lin dili ile Te Le dilinin aynı kaynaktan geldiklerini savunmuşlardır. (15)

Çindeki Çinceyle hazırlanmış tarihi materyellere göre, Te Le kelimesinin ilk görüldüğü kitap, "Çou Şu. Yü Cing Cuan"dır. Te Leler, Cing Şu ve "Kuzey Diler-Hunlar tarihi" (646 yılında yazıldı) ve diğer kitaplarda Çi Le ve Çı Le, "Vey Şu. Şi Runlar tarihi"nde Lai Le, "Vey Şu. Gao Çe tarihi"nde ise Gao Çe diye adlandırılıyor. Bunun yanı "Şui Tan. Te Leler tarihi" ve "Tan Şu. Hui Gular tarihi" gibi kitaplarda da Te Leler konusundaki zengin bilgi vardır. "Vey Şu. Gao Çe tarihi"nde Gaoçeliler eski Kızıl Dilerden kalmadırlar. Gao Çe'nin ilk adı Di Li'dir. Kuzeyde Lai Le güneyde ise, Gao Çe ve Din Lin olarak adlandırılmıştır, deniyor. Kaynaklara göre, Te Le, Din Lin ve Gao Çe aynı boyun değişik adları veya ataları aynı olan boylardır. "Şui Şu. Te Le tarihi"ne göre, 5. ve 6. yüzyıllarda. Te Leler doğuda kuzey doğu Çinin Daşin An Lin dağlarından batıda doğu Avrupadaki Hazer denizine kadar, kuzeyde Siberyadan güney de çöllere kadar geniş bir alanda faaliyet gösteren güçlü bir boylar birliğiydi. Sözünü ettiğimiz boylar birliği, bugünkü Moğolistan Halk Cumhuriyetinin Tura nehrinin kuzey yakasındaki Pu Gu, Tong Lo, Hui Gu (bugünkü uygurların ataları) ve Ba yen Guo da dahil 8-9 boyu, bugünkü Sincanın Hami bölgesinde ve tanrı dağları çevresindeki U Hu (Oğuz), ve Gı Gu (Kırgız) da dahil 9 boyu Altay dağlarının güney batısındaki Şue Yen Tuo ve Şi Ler'i de içeren 4 boyu, Balkaş gölünden Etil nehrine (bugünkü Volga nehri) kadar alandaki Hı Ce, Ba Huo ve Bi Çen de dahil 10 boyu, bugünkü Hazer denizinin doğu ve batısındaki San Su Yen'i de içeren 4 boyu, Doğu Roma imparatorluğunun doğusundaki Bi Lan ve Bey Şu Jiu Li de dahil 4 boyu, ayrıca Baykal gölünün güneyinde faaliyet gösteren Du Bo da dahil 40 boyu kapsamıştır. İlk Türk hanlığının 552 yılında kurulma-

sından önce ve sonra sözü geçen Te Le boylarının hepsi, soylu Türklerin hakimiyeti altındaydı ve Türk olarak adlandırılıyordu. "Cou Şu. Türkler tarihi"ne göre, Tu Kiyu (Türk) ve Çi Gu (Kırgız), aynı milliyet kaynağından gelişen boylardı.

4). Çinde eski kaynaklarda "Tu Kiyu"(Türk) konusundaki bilgiler.

Çinin Çinceyle yazılmış klasik eserlerinde "Türk" kelimesinin ilk görüldüğü kitap, Tan hanedanı döneminde yaşayan Lin Hu You Fen tarafından 629 yılında hazırlığı "Cou Şu"dur. "Cou Şu. Yü Ven Çe Cuan"da "Her sene nehir domûncaTürkler çapullamaya geliyor"deniyor. Türkler 542. yılında kuzey batı Çinde bulunan Şi Vey krallığının (535-556 yılları arasında) Lian Gu bölgesine (bugünkü Şen Si eyaletinin Şın Mu ilçesini kuzeyinde) baskın yapmışlardır. "Cou Şu"da sözü edilen olay işte budur. "Con Şu. Türkler tarihi"nde "Türkler Hunlardan gelişmiştir. Aşna oymağına mensupturlar..... Altın dağın (bugünkü Altay dağı) güneyinde oturan Türkler Ru Ru (diğer adı Co Can) ve Tie Gong diye adlandırıyor" diye yazıldı. O zaman Türklerin güçlenmeye başladıkları dönemdi.

Daha sonra, Tan hanedanı, 5 hanedan—10 devlet dönemi ve Sung hanedanı döneminde yazılan "Şui Şu" (629 yılında), "Bey Şi" (627—649 yıllarında) Tong Dian "(800 yılında) "Cu Tan Şu" (937-949 yılları arasında), "Tan Hui Yao" (10. yüzyılın ortalarında), "Da Pin Huan Yü Ci"(984 yılında), "Şi tan Şu" (11. yüzyılın ortalarında), "Ci Ci Ton Cian" (1084 yılında) ve diğer birçok yapıtta Türk boylarının milliyet kaynağı, dağılımı, dil ve yazıları, coğrafyası, ekonomisi, siyaseti, askerliği, dış ilişkileri, dini, yasalama işleri ve diğer konularında kapsamlı bir şekilde bilgi veriliyor. Bu, belki zamanın dünyasında Türkler konusunda en erken verilen en kapsamlı ve en güvenilir bilgiydi.

Yukarıda sıraladığımız yapıtlarda Türk kelimesinin anlamı konusunda değişik izahat veriliyor. "Cou Şu. Türkler tarihinde" Altın Dağ savaşçıların demir başlığını andırır. Bu demir başlığın adı Tolgadır.. Dolayısıyla onlar kendilerini Tu Kiyu adlandırıyorlar" deniyor. (Çincede Tolga ve Tu Kiyu kelimelerinin söylenişi çok yakındır) 679-744 yılları arasında Moğol çayırında hakimiyetini sürdüren Gudolo Türk hanlığı döneminde, Türk dilleriyle yazılmış yazıtlar görülmeye başlanmıştır. bunlar arasında "Çörin yazıtı" 688—691 yılları arasında dikildi), "Tonyukuk yazıtı 712—716 yılları arasında dikildi), "Kül Tigin yazıtı 732 yılında dikildi) ve "Bilge kağan yazıtı" (735 yılında dikildi) vardı. Çince kaynaklarda zikredilen Tu Kiyu'nun, yazıtlardaki "Türk" Kelimesinin söylenişinden geldiği de bu dönemde anlaşılmıştır. Ancak, Türk kelimesinin anlamı konusundaki fikir ayrılığı bugüne kadar süregeliyor. Örneğin, V.Tomsın adlı Danimarkalı dilciye göre, Türk kelimesi kuvvet ve yetki anlamındadır. Macar dilcilerinden G.Nemet, bu kelimenin güç, Rus bilgini V. Batord ise kanun ve kural anlamında olduğunu savunuyorlar. (16)

Çinin Çince hazırlanmış kaynaklarına göre; Türk kaviminin ana bölümünü oluşturan Aşna oymağı tanrı totemi bozkurt olan bir oymaktı. Başlangıçta Ping Liang bölgesinde (17) (bugünkü Gansu eyaletinin Cin Yuang ilçesi yöresi) oturan Aşna oymağı 5. yüzyılın ortalarında, Bey Vey hanedanının Ping Liang bölgesinde saldırısı yüzünden Tanrı dağları bölgesine çekilmek zorunda bırakılmıştır. (18) 460 yılında, Co Canların Tanrı dağları bölgesine saldırması nedeniyle Aşna oymağı Altın dağı bölgesine (Altay dağının doğusunda) çekilmiştir. Bundan sonra, Aşna oymağı, Altın dağı bölgesinin kendi dayanak noktası olarak kullanarak komşularına karşı seferler yapmış ve sonunda Moğol çayırında en güçlü bir boy haline gelmiştir. Aşna oymağı hükümdarı Aşna Tümer 552 yılında Co Canları büyük bir yenilgiye uğratarak güçlü bir Türk hanlığı kurmuştur. Çin diliyle yazılmış tarihnamede Türk hanlığı şöyle tasvir ediliyor: "Tümer kendine İl Kağan adını koymuş, eşine Hatun ünvanını oğul kardeşleri Tegin, savaşçılarada Sad ünvanını vermiştir" (19) 6.yüzyılın ikinci yarısında batıda Eftaliti yenilgeye uğrayan, doğuda Kitaya kadar giden, kuzeyde ise Kırgızları yutan Türk hanlığının toprakları "Doğuda Liyao Hai denizinin batısından, batıda, Batı denizine (bugünkü Hazar denizi), kuzeyde Kuzey denizinden (bugünkü Baykal gölü) güneyde Gobi çölünün kuzeyine kadar uzanırdı." (20)

Bilindiği gibi, Moğol çayırında Hunlara tabi olan Hun dışındaki bütün boylar Hun diye adlandırılmıştı. Te Le boyunu oluşturan Di Şi (Türk), Uygur, Külüg, Çevük, Oğuz ve El Tekin oymakları dışındaki diğer boylar da bir dönem içinde Te Le olarak odlandırımıştı. Türk hanlığının kurulup gelişmesinden sonra, yalnız Türklerin ana bölümünü oluşturan Aşna oymağı değil, Aşnayla aynı milliyetten gelişen diğer bütün boylar da Türk diye adlandırılmaya başlanmıştır. Bundan başka, Çin diliyle yazılmış eski kaynaklarımızdaki "Türk" Kelimesi, bazan Türk dilleri koluna bağlı boyların oturdukları bölgeler ve Türk Hanlığı (yani, yer ismi ve devlet ismi) anlamındadır.

Kısacası, İ.Ö.8.-10. yüzyıllar arasında Çin dili ile hazırlanmış kaynaklarda adı geçen gerek Di ve Din Lin, gerekse Te Le (Kankı, yani Gao Çe) ve Tu Kiyu, Türk dilleri koluna giren boyların kendilerini adlandırdıkları, "Türk"ün Çince söylenişine göre çeşitli dönemlerdeki yazılarda yazılan kelimelerdir. (21). Dolayısıyla, bugünkü Türk dillerin koluna ait milliyetlerin milliyet kaynağı. İ.Ö.3. yüzyıldaki Hunlara değil, İ.Ö. 20. yüzyıldaki Dilere dayanabilir. Eski çağlardaki Çin topraklarında yaşayan Hua Şia, Doğu Diler, Güney Manlar. Batı Runlar ve Kuzey Diler olmak üzere 5 başlıca milliyetten biri olan Diler, Çinin kuzey ve kuzey batı bölgelerinin kalkındırılmasına ve

Çinin uzun tarihe sahip olan parlak kültürünün yaratılmasına büyük katkılarda bulunmuştur.

5) Çindeki kaynaklarda Türkiye Türklerinin ataları konusundaki bilgiler.

Çağdaş Çinceyle hazırlanmış tarini materyellerde Türkiye Türklerinin ataları U Gus diye adlandırılıyor. Bu da "Oğuz"un taransliterasyonudur. Eskiçağlardan kalma Çince kaynaklarda ise Oğuzlar, U Ce veya Hu Ce (22), U Gı (23), Hu Gu (24) U Gu (25) ve U Guan (26) olarak adlandırılıyor, Oğuzların 4.-6. yüzyıllar arasında Te Le (Di Li) boyunun ana gücünü oluşturan 6 oymaktan biri olduğu söyleniyor. "Vey Şu. Kankı tarihi"ne göre, Te Le boyunun ana gücünü, Di (Türk), külüg, Çe Vük, Hu Gu. ve El Tekin oymakları oluşturmuşlardır. "Hu Gu", "Oğuz"un transliterasyonudur. Oğuzlar ve Yuan Gı'lar (günümüzdeki uygurların ataları) aynı milliyetten kaynaklanmışlardır. Türk dillerine giren diğer milliyetler gibi, Oğuzların milliyet kaynağı da İ.Ö. yaklaşık 20. yüzyılda ortaya çıkan Dilere dayanabilir.

"Oğuz"un trasterasyonu olan U Ce ve Hu Ce, ilk defa "Şi Ci. Hunlar tarihi" ve Han Şu Hunlar tarihi'-'nde kullanılmıştır. İ.Ö. 3. yüzyılda, Uce boyu, esas olarak Hunların oturduğu bölgenin sağında, yani bugünkü Çinin Gansu eyaletinin batı bölgesinde Tanrı dağlarının doğusunda ve kuzey doğusunda, ayrıca Cungarya vadisinin doğusunda bulunuyordu. İ.Ö. 174 yılında, Hunlardan Bağtur Kağanın başkanlığındaki savaşçılar, tarihte "Batı Bölge" adlandırılan bölgedeki U Ce, Uysun (bugünkü Tanrı Dağlarının kuzeyi ve Orta Asyadaki Işık gölü yöresi), Kırura (bugünkü Sincanda bulunan Lopnur'un güneyinde) ve diğer 26 beyliğe baskınlar yapmıştır. Daha sonra U Ce Hunlara tabi olmuştur. Şu Han hanedanı İ.Ö. 60 yılında Batı Bölgede Du Hu Genel Valiliği kurmuştur. (Bugünkü Turfan yöresinde). U Ce, Han hanedanına bağımlı olmuştur.

U Ce, İ.S.3. yüzyıldan itibaren güçlenmeye başlamıştır. O zamanki Çince kaynaklarda U Hu adlandırılıyor. U Hu ların Yi U nun (bugünkü Sincandaki Hami) batısında, Yen Çi'nin (bugünkü Yen Çi, yani Kara Şehir) kuzeyinde ve Pang bay Şan Dağı (bugünkü Boğda dağı) yöresinde oturdukları söyleniyor. (27)

Ne var ki, Kuzey Çindeki Siyanpi (Sibir) ve Co Can gibi boyların bu bönemde kuzey batı Çine sürekli olarak saldırmaları sonucunda, U Hu boyu bölünmüştür. U Hu lardan bir bölümü Moğol çayırında bulunan Orhun ve Selinge nehirleri havzalarına çekilmiştir. Bunlar, Vey Gı Hui Gı daha sonra da Hui Gu adlandırılıyordu. Günümüzdeki Uygurların doğrudan ataları işte bunlardır. Bununla beraber, U Hu boyunun ana gücü Tanrı Dağları yöresinde oturmayı sürdürüyordu. Türk Aşna Tümer 552 de güçlü Türk kağanlığı Kurduktan sonra, U Hu ve Hui Gı, kağanlığa bağımlı olmuşlardır. Türk kağanlığının 585 yılında doğu ve batı diye ikiye bölünmesinden sonra, U Hu Batı Türk Kağanlığına, Hui Gı ise Doğu Türk Kağanlığına bağımlı hale gelmişlerdir. Tan imparatorluğu 630 ve 659 da Doğu ve Batı Türk Kağanlıklarını ayrı ayrı yoketmiştir. "Tan Şu" ve "Ci Ci Tong Cen"e göre, U Gu boyunun (U Hu) ana gücü, 7. yüzyılda Tanrı dağlarının kuzey ve güney eteklerinde ve Cungarya vadisi yöresinde oturuluyordu. Onlar, hayvan sürüleriyle Tanrı dağlarının batı eteğine, İli nehri havzasının yukarı bölümüne ve Işık gölünün doğu kıyısına kadar giderlerdi, Nüfusu yüz binlerceyi buluyordu. Batı Türklerin artık bölümü 682-683 yıllarında Tan hanedanına karşı ayaklanma yapmıştır. Tan generallerinden Can Fan Yinin başkanlığındaki birlikler Rı Hai gölü (bugünkü Işık gölü) ve Yen Miyan Cou'ya (Işık gölünün kuzeyindeki bölge) giderek ayaklanmayı bastırmıştır. Daha sonra, Van Fan Yinin komutanlığındaki birlikler, Gunyo'dan (bugünkü Sincanda Bulunan kargas İlçesindeki Almalık kasabası) Rı Hai gölüne kadar olan alanda savaşırdı. Bunun sonucunda, tanrı Dağlarının kuzey eteklerinde oturan 100 bini aşkın U Gu Orta Asyaya kaçmıştır. (28) Batıya yol alan kolu Aral gölünün kuzey doğusundaki bölgeye gitmiştir. Orta Asyaya kaçanlar, büyük bir olasılıkla, Tanrı Dağları eteklerinde oturmuş U Gu boyunun ana bölümüdür. 7. yüzyılın son yıllarından sonra Çinceyle hazırlanmış eski kaynaklarımızda U Gu boyunun tanrı Dağları yöresinde faaliyet gösterdiğine ilişkin hiç bir şey bulamayız. Aral gölü yöresine göç edenler ise büyük olasılıkla 9-10. yüzyıllarda orada Oguz Hanlığı kuran, daha sonrada Mavaraunnehri bölgesinden geçip Bağdada kadar giden, Selçuk imparatorluğu (sonraki Osmanlı İmparatorluğu) kuran esas boydu. Günümüzde Türk (Türkiyeli Türkiye Türkleri) adlandırıyorlar.

Klasik Çince kaynaklarına göre Doğu Göktürklerin torunlarından kutluk (679—691) 679 yılında yeni bir göktürk devleti olan kutluk devleti kurmuştur. (679-792). Göktürkçe ile yazılmış Orhun - Yenisey yazıtlarına göre, bu dönemde, hatta Orhun Uygur kağanlığı (744-840) ve Turfan İdikut Kağanlığı (860-1393) dönemlerinde bile Moğol çayırında U Gu boyları vardı. "Kül Tigin yazıtı" ve Bilge Kağan yazıtına göre, bu boy "9 Oğuz" adlandırılıyordu. O zaman, 9 Oğuz boyu, Kutluk devletinin can düşmanıydı. Moğol çayırındaki bu Oğuzlar Kutluk kağanın saldırısından korunmak için 680 yılında Tan hanedanının egemenliğine girmiştir. Bu oğuz boyu 8. yüzyılın başlarında Kutluk devletinin Kapağan kağan (kutlu kağanın kardeşi) tarafından fethedilmiştir. Oğuz boyu hükümdarı da "han" ünvanından alınmıştır. (29)

Göktürkçe "Tonyukuk yazıtı"na göre, "9 Oğuz" Türklerin kuzeyinde (yani Ötüken dağının kuzeyinde,Selinge nehri havzasında) oturuyordu. "9 Oğuz'-Boyu, Uygur, Baygut, Kunni, Bayirku, Tonra, İzgil, Kevük, Avuz, ve Karluk olmak üzere 9 koldan oluşmuş-

tur. Bu arada Avuz belki de "Oğuz"un transliterasyonuydu. "9 Oğuz" Boyundan Uygur dalı, 744 yılında, Kutluk devletinin topraklarıda güçlü bir Uygur Kağanlığı kurmuştur. O zaman hâlâ 9 oğuz adlandırılıyordu. Ancak, 9 Oğuz, Basmil'i içine almış, Avuz'u ise dışlamıştır.
Buna belki de Uygurların devletini kurduğu ilk yıllarda bazı kimseleri dışlamaya çalışması neden olurdu. Yenisey Kırgızlarının 840 yılında Uygur Kağanlığının yenmesinden sonra, 9 Oğuz boyuna ait olanlar kaçışmışlardır. Bir kısmı Turfan bölgesine yerleşmiş, diğerleri Orta Asya ve Başka bölgelere göç etmişlerdir. Uygur Kağanlığındaki Oğuzlar belki Aral gölü yöresinde oturan akrabalarının yanına gitmişlerdir. 9. yüzyılın son yıllarını izleyen Çince kaynaklarda Moğol Çayırındaki Oğuzlarla ilgili hiç bir yazı yoktur.(30)

Kısacası, Türkiye Türklerinin ataları olan Oğuzlar bugünkü Çinin kuzey-batı bölgesinde oturmuşlardı. Çin topraklarında en erken yaşayan ve Çin medeniyetini yaratan başlıca milliyetlerden biri olan Dilerden kaynaklanmışlardır. Oğuzlar, Çinin uzun tarih ve parlak kültürünün yaratılmasına büyük katkılarda bulunmuşlardır.

6). Sonuç

Eski Çince kaynaklarımıza göre, Türk dilleri koluna giren milliyetlerin ilk atalarının tarihi, 3—4 bin yıl önce bugünkü Çinin kuzey bölgesinde yaşayan Di ve onu izleyen Din Lin ve Türk boylarına dayanabilir. Doğuda kuzey doğu Çinden batıda Ak denize, kuzeyde Sibiryadan güneyde kuzey Çin ovasına kadar uzanan birkaç bin kilometrekarelik bir alanda oturmuş olan Dilerin torunları, bu uzun dönemde onlarca hatta yüzlerce boy ve oymak haline gelmişlerdi. Daha sonra bu onlarca, hatta yüzlerce boy ve oymaktan Türk dillerini kullanmakta olan onlarca milliyet oluşmuştur.

Çinde Türk dilleri koluna ait milliyetlerin tarihi konusunda yaptığımız araştırmalardan bu milliyetlerin yaklaşık 2 bin yıl önce kendi özelliklerine sahip olan birer milliyet olduğu sonucunu çıkardık. Dolayısıyla dillerinin yakın olmalarına rağmen, etnik grup, coğrafya, ekonomi, kültür ve psikolojik unsurlar alanlarında önemli ölçüde değişip Di, Din Lin, Tele ve Türk dönemlerindeki ortak özelliklerini yitirmiş oldular. Örneğin, Uygurlar Moğol-Avrupa etnik grubuna, aynı milliyetten kaynaklanmış Oğuz ve Oğuzdan gelişen Türkiye Türkleri ise sâf Avrupa etnik grubuna bağlıdırlar. Uygurların ve Türkiye Türklerinin dilleri de çok farklıdırlar. Türk dilleri koluna bağlı diğer milliyetlerin durumları da tamamen aynıdır. Türk dilleri koluna ait milliyetlerin gelişme eğilimini göz önüde bulundurursak bu farklılığın daha da büyüyeceğini söyliyebiliriz. dolayısıyla, bu milliyetlerin siyaset, ekonomi, özellikle de kültür alanlarında sürekli olarak ilerlemelerine yardımcı olmak için tarihleri konusunda ciddi bir şekilde araştırmalar yapmamız ve gelişmelerine yararlı ve kurala uygun olan şeyleri ortaya çıkarmamız gerekir.

---

(1)" Çin Büyük Ansiklopedisi"nin azınlık milliyetleri bölümü. 1986. 424-425. sayfa.

(2) Li Yi Fu tarafından hazırlanan "Dünya milliyetleri araştırmaları". 1984. 52. sayfa.

(3) Ma Çang Şou'nun yazdığı "Türkler ve Türk hanlığı". 1962. 1. sayfa.

(4) "Çi Yuan" 1982. 3. cilt. 1994. sayfa.

(5) "Li Ci. Van Ci Pian"

(6) "Gung Yan Cuan", "Gu Liang Cuan"

(7) "Şi Ci. Hunlar tarihi"

(8) Du Yü'nün yazdığı "Co Bo Cu"

(9) Ma Çang Şou: "Kuzey Diler ve Hunlar" 19. sayfa.

(10) "Şi Ci. Hun tarihi"

(11) "Kuzey Diler ve Hunlar". 14. sayfa.

(12) "Vey Şu. Şi Runlar tarihi". (13) "Nan Çi Şu. Ru Rular tarihi

(14). "Vey Şu. Şi Runlar tarihi).

(15) Man Çang Şou: "Türkler ve Türk hanlığı" 2. sayfa.

(16) E.Cenişıf: "Türk dilleri araştırmalarına giriş". 1981. 2.-3. sayfalar. (17). "Şui Şu. Türkler tarihi). (18) "Bey Şi Gao Çang Cuan"

(19) "Ci Ci Tong Cen"

(20) "Cou Şu. Türkler tarihi"

(21) Mang Çang Şoul: "Türkler ve Türk hanlığı". 1961. 3. sayfa.

(22) "Şi Ci. Hunlar tarihi", "Hunlar tarihi", "Han Şu. Hunlar tarihi."

(23) "Tan Hui Yao. Kırgızlar tarihi". (24) "Vey Şu Kankı tarihi"

(25) "Şui Şu. Teleler tarihi" (26) "Can Yan Gung tarihi) 15. sayfa.

(27) (Şui Şu. Te Leler tarihi")

(28) "Tan Gu Şia Cou Tutuğ Tay Yuan Van Dao Bey", "Can Yen Gung Ci" 15. cilt.

(29) "Tan Hui Yao. Hui Gı"

(30) "Şing Tan Şu. Hui Gılar tarihi"

KAZAKİSTAN'DA İSLÂM MEZARLIK VE TÜRBELERİ İNŞA EDİLMEKTEDİR

Prof.Dr. Alexandre Bennigsen

Nauka i religiya'nın "Ananeler ve Gelenekler" başlığı altındaki, Mayıs 1987 tarihli yayınında. A. Rozanov'un **"Kimin Geleneği?"** başlıklı bir makalesi yayımlanmıştır. Makale, Kazakistan'daki, sözde yeni islâm adetlerinden ve yapılmakta olan muhteşem mezarlıklardan bahsetmekte ve dolaylı olarak Kazakistan Cumhuriyeti'nde İslâm'ın geri geldiğine ışık tutmaktadır.

İslâm'a ve İslâmın meselelerine, kültürüne ve hayat biçimlerine karşı yürütülmekte olan mücadele, akıllıca yürütüleceği yerde, pratik düzeyde yürütülmektedir. Böylece dinî törenlerinin ve İslâm Dini ibadet usullerinin yerini yeni Sovyet muadiliyle değiştirerek İslâm'ı yok etmeyi umuyorlar. Meselâ, Sovyet makamları, Marksizmin-Leninizmin İslâm'a karşı üstünlüğünü isbatlamadan gençleri, dini nikâh töreniyle evlenmeleri yerine, konsomol nikah töreniyle evlenmelerini teşvik ediyorlar.

En derini yerleşmiş geleneksel dinî törenlerin bir çoğu, cenaze törenleriyle ilgilidir. Onun için yeni Sovyet Cenaze ayinleri, Orta Asya'da takriben 20 yıl önce başlatılmıştır. Bununla birlikte **Rozanov**'un makalesi, Sovyetler'in ölüm ve cenaze törenleriyle birlikte batı itikâtlara karşı kayıb edici bir savaş sürdürmekte olduğunu açıkça göstermektedir.

Rozanov'a göre, geçen on beş yıldan beri bütün Kazakistan'da birçok türbeler, mezarlıklar ve abideler inşâ edilmiştir. Bu muhteşem yapıtların bazıları 2 katlı bina kadar yüksek olup, müslüman evliyaların türbelerinin modelindedir. Örneğin, **Buhauddin Nakşibendi, Şahızande** ve **Sufî Evliya Ahmet Yesevi**'nin türbeleri gibi. Bu yeni türbeler, şahıslara ait olmayıp, büyük ailelere ve hatta bazı boylar'a aittir. Bu türbelerin kubbeleri, yaldızla, yarım ay ile ve diğer islâm sembolleriyle ve Arapca yazılarla süslenmiş olup, bunların dini anlamları açıktır.

Rozanov bu gibi abideleri (türbeleri) içeren yeni mezarlıkların her yerde ve hatta Kazaklar'ın azıklıkta bulunduğu Cumhuriyet'in diğer bölümlerinde sık sık rastlandığını söylemektedir. Meselâ, Doğu Kazakistan Oblastti'nda 1979'da nüfusunun ancak yüzde 26'sını Müslümanlar temsil ediyordu. Tarbagatay rayonu'ndaki Priozernoe'de ve oblastın merkezi Ust-Kamenogorsk'te mezarlar bulunmaktadır. **Rozanov,** nüfusunun yüzde 49'unu Müslümanlar'ın temsil ettiği "Mangyshlak" Oblas'taki Shevchenko şehri ve nüfusunun yüzde 54'ünü müslümanların temsil ettiği "Aktyubinsk" oblastındaki **Chelkar** şehrinden bahsetmektedir. Rozanov'a göre, hatta Cumhuriyet'in merkezi Alma Ata'da pahalı ve muhteşem türbeler bulunmaktadır.

"Küçük şehir Chelkar"hakkında **Rozanov;** **Küçük şehir Chelkar, mezarlıklarla çevrilmiştir. Bunlardan ikisi Hiristiyan mezarlığı olup, muhtemelen eski inananlar ve Ortodoks'lara ait olduğunu, bir tanesinin Tatar (Nogay)ların mezarlığı olduğu ve mezarlıkların ekserisinin Kazaklar'a ait olup, her birinin ayrı bir Kazak Boyu'na, yâni Tleu, Zhakaim, Karakesten, Toktarma, Kabak vesaire....**" olduğunu yazıyor. **Rozanov,** Alma Ata'daki "Koktube Tepes" yanında son günlerde yeni bir mezarlık ortaya çıktığını, bu mezarlıkta, Cumhuriyet'in önde gelenleri ve onların ailelerinin gömüldüğünü yazısına ekliyor.

Bu muhteşem mezarlıklar da yatanlar yalnız Kolkhozniks'ler olmayıp, yüksek rütbeli parti bürokratlarıdır. Örneğin, Ust-Kamenogorsk" yanındaki iki katlı türbe de Doğu Kazakistan Oblastı'nın Dinî İşler Meclisi Temsilcisi, **Mukatay Toqhigitov**'un naaşı yatmaktadır. Tarbagatay Rayonu'ndaki mezarlıklarda yatan ünlüler arasında yerel Kolhoz Parti Organizasyonu Genel Sekreteri, **U. Kusainov** ve Rayonun Halk Kontrol Komisyonu Yardımcısı Başkanı **B.İshakov** vardır.

Müslümanlar'ın cenaze merasimleri genellikle muazzam halk topluluğu tarafından yapılmakta, ki bunları Rozanov "serseri mollalar" diyor ve bunlar muhtemelen Kazakistan'da faaliyette bulunmakta olan "Uç Sufî Kardeşler", "Nakşibendiler",'Yaseviler" ve "Kadiriler" den birinin hocaları (mollaları)dır. Bunların sonuncusu **"Kadiriler"** 2. Dünya Savaşı'nda Kuzey Kafkasya'dan Kazakistan'a sürgün edilen **"Çeçenler"** tarafından Kazakistan'a tanıtılmıştır. "Türbeleri" içeren mezarlıklar aynı zamanda dinî merasimle -toplanma yeri- olarak kullanılmaktadır.

Galiba, Sovyet makamları, mezar ve türbeler'in inşâsına mâni olamamaktadır.**Rozanov,** Kazakistan'da halk düşüncesinin çok kuvvetli olduğunu ve hatta sağduyu'dan da daha kuvvetli olduğunu yazmakta, dinî törenler ve cenaze törenleri, Kazaklar'ın milli gelenekleri olduğundan ve resmi makamların, "inananlar" ve "inanmayanlar"ın hislerini incitmeden korktuklarından, dini törenleri ve cenaze törenlerinin yapılmasına hiç bir suretle mâni olunamayacağını da işaret etmektedir.

Yeni Müslüman mezarlıklarının inşâsı, İslâmı politikalaştırmanın ayrılmaz bir parçası olup, yalnız Kazakistan'da değil, bütün Sovyet Orta Asya'sında uygulanmaktadır.

DEVAMI SAYFA 29 DA

TÜRKLERDE HALI SANATI ANKARA SELÇUK HALILARININ YENİDEN VAR OLUŞU

İrfan KALAYCIOĞLU

Halı sanatı, Türklerin insanlığa müstesna bir armağanı... Türklük bundan ötürü haklı olarak öğünç duymalıdır...

M.Ö. 5.Asra ait olduğu saptanan Pazırık halısı, hemen sonraki asırlara mal edilen Doğu Türkistan halıları, ilk örnekler olarak bilinmektedirler...Bu halılardaki incelik, yüksek teknik özellik, sanatsal gelişkenlik, Türklerde halı sanatının çok daha eski asırların ötesinden süzülüp geldiğinin kanıtıdır..

Halı san'atı, Türklerin göç ve akınlarına paralel olarak o bölgelerde yeniden var olmuştur.. Ne yazıkki Büyük Selçuk devrine ait örneklere henüz rastlanmamıştır.

Anadolu Selçukluları devrinin Türk halılarını bu gün dünyada mevcut üçü tam kalabilmiş 18 halı parçası temsil etmektedir. Paha biçilmez değerdeki bu halılar XIII. asır KONYA Selçuk halıları olup Konya Alâaddin Camiinden İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesine götürülen (üçü tam) 8 halı, Beyşehir Eşrefoğlu Camiinden Konya Mevlâna Müzesine getirilen 3 halı, Kahire civarındaki Fustat'dan bulunup Stokholm Müzesine giden 7 halı parçasından ibarettir.

Türklerin Anadoluya gelişleri ile XI. asırdan itibaren Ankarada dokunan, Konya Selçuk halılarından çok daha ince ve sanat değeri yüksek ANKARA SELÇUK HALILARININ bilim ve san'at alemine tanıtımı ile uğraşan Turizm Geliştirme Vakfının Sayın Başkanı Doç.Dr. Ayça ADALILAR, bu halıların bizim tarafımızdan üretilmesi ve ihraç edilmesini teklif ettikleri zaman büyük heyecan duyduk.

Vakfın bize bahşettiği "OTANTİK DOĞAL (BİTKİSEL) BOYALI EL HALICILIĞI" çalışması ve projesi çerçevesinde yaptığımız anlaşmayı müteakip, Vakfın önderliğinde Ankara'da çalışmalarımıza koyulduk..

Ankara XIII.asır Selçuk halıları Şirketimizi tezgâhlarında henüz üretilmekte olup, onları da diğer XI, XII, XIV. asır Ankara Selçuk halıları ile birlikte ilk defa Nisan.88'de İstanbul Atatürk Kültür Sarayında yapılacak DOĞU TÜRKİSTAN VAKFI Sempozyumunda sergilemekten, bilim ve san'at çevrelerinin görüş ve beğenilerine sunabilmekten mutluluk duyacağız.

Sayın Ayça ADALILAR Doğu Türkistan Vakfı Dergisinde ve Sempozyumda verecekleri tebliğinde ANKARA SELÇUK HALILARI hakkında gerekli bilgiyi ayrıca sunacaklardır.

Turizm Geliştirme Vakfının ve Yüksek Kültür San'at ve Yayın Kurulu'nun yürüttüğü kültür faaliyetine bu çalışmalarımızla katılmaktan mutluyuz.

Bundan böyle ANKARA SELÇUK halılarının doğa boyalı saf ve seçilmiş yünden tamamen kirman ipi ile aslına sadık ve uygun, bilimsel olarak tarafımızdan üretilmesi ve bu kalitenin muhafazası için her türlü gayret, fedakârlık ve titizlik gösterilecektir.

Ata yadigârı bu muhteşem eserleri yaniden insanlığa ve Ulusumuza kazandırmaktan kıvanç duyuyoruz.

YENİ BİR KARDEŞ DERGİ "TÜRKİSTAN"

1.Sayısı elinizde bulunan "Türkistan" dergisi, Türkistan Yayın Merkezi tarafından yayınlanmaktadır. Bu merkez adına sahibi; Emin Mindan, Sorumlu yazı işleri Müdürü Erol Kaymak olan kardeş dergi, Doç.Dr. A.Ahat Andican, Kenan Yavan, İlhan Karabıyık'tan oluşan teknik ekip tarafından hazırlanmaktadır.

"Türkistan" dergisi, zarif bir kapak düzeni, dolgun bir muhteva ile birinci hamur kâğıda basılı olarak yayın hayatına başlamış bulunuyor.

"Üç aylık; ilmi, Siyasi, Ekonomik, Kültürel" bir dergi hüviyetinde yayınlanan "Türkistan'ın" yazışma adresi: P.K.13 Cerrahpaşa-İstanbul'dur.

"Türkistan"a uzun ömürler, onu yayınlayan arkadaşlarımıza ve dostlarımıza üstün başarılar dileriz. D.T.S.

"TÜRKİSTAN" MESELESİNDE TEK KAVRAM

Dr. Muhabay Engin

Bugün Türkiye ve Batı ülkelerinde yaşamakta olan Doğu ve Batı Türkistanlı liderler, ilim adamları, yazar ve aydınların, Türkistan meselesinde "kavram" kargaşalığı içinde oldukları görülmektedir. Onların Türkistan davasında tek bir isim etrafında birleşip, anlaşamamış olmaları, çalışmaların verimli olmasına çok zaman engel olmuştur. Görüş ve kavram ayrılıklarına, onların eserlerinde, dergi ve broşürlerinde ve de neşrettikleri yazılarında rastlanabilir. Ayrı görüşlerin ve kavram çeşitliliğinin tarihi sebepleri de vardır. Doğu ve Batı Türkistanlılar neden bu kargaşalığa düşmüşlerdir? Acaba, Türkistan meselesinde tek bir kavram etrafından birleşmek mümkün değil midir?

Halen, Türkistanlı aydınlar, "Türkistan", "Doğu Türkistan", "Batı Türkistan", "Türkeli", "Büyük Türkeli", "Büyük Türkistan" gibi terimleri kullanmaktadırlar. Bu terimlerle anlatılmak istenen Türk yurdlarının sınır ve kapsamı çeşitlidir. Mesela; yalnız Türkistan ve Batı Türkistan sözleri ile, Sovyetler Birliğindeki, şimdiki beş cumhuriyet -Özbekistan, Kazakistan, Kırgızıstan, Türkmenistan ve Tacikistan kast edilir. Bazen, Türkistan tabiri ile Doğu ve Batı Türkistan'ın ifade edildiği görülür. Doğu Türkistan terimi ise, Çin idaresi altındaki Çinlilerin "Sinkiang" dedikleri Türk ülkesini anlatır. Türkili veya Türkeli sözleri ile bazan her iki Türkistan, bazan yalnız Batı Türkistan ifade edilir. Büyük Türkistan ve Büyük Türkeli tabirleri, Doğu ve Batı Türkistan'ın tamamı için kullanılır. Bu terimlerin hiç birinin kapsamına, Sovyetler Birliğindeki Azerbeycan Kuzey Kafkasya, Tataristan ve Kırım alınmaz. Bu Türk ülkelerinin hür dünya'daki lider ve aydınları da zaten Türkistan tabirini kendi illeri için kullanmazlar.

Hür dünya'daki Türkistanlı aydınların, Türkistan meselesinde içine düştükleri kavram kargaşalığının evveliyatı vardır. Bu hususta büyük tarih âlimi Prof. Zeki V. Togan önemli bilgiler vermiştir. Onun anlattığına göre, 1917-1918 senelerinde Taşken'te "Uluğ Türkistan" (Büyük Türkistan) ismiyle yayınlanan günlük gazete bu adı Rusya mahkumu olan Türkistan'ın genel adı ve Çin idaresi altındaki Doğu Türkistan'ın karşılığı olarak kullanılmıştır. Prof. Togan, o zamandan beri kendisinin eserlerinde bu ismi kullandığını, çünkü, Rus devrinde "Türkistan" kelimesinin ifade ettiği manânın "Genel valilik" sınırları ile bağlı kaldığını ve onun ise devamlı değiştiğini söylemiştir. (1)

Rus Çarlığı, 1552 senesinde Kazan'ı zapt ettikten sonra, o taraflardaki başka Türk Hanlıklarını da peyderpey kuvvet kullanarak kendi sınırları içine katarak, 17. Yüzyılın sonlarına doğru Kazakistan topraklarına göz dikmeye başladı. Kazakların Rus Çarlığına gitgide katılması 17.yüzyılda Ruslar Sibirya'yı zapt ettikten ve Kazak bozkırlarına girdikten sonra 19. yüzyılın ortasına kadar Özbeklerin Hive ve Buhara Hanlıklarını Ruslar tarafından zaptından sonra olmak üzere 200 yıllık bir olaydır. (2) Kazak bozkırlarını istila eden Rus Çarlığı, 19. yüzyılın sonunda bütün Batı Türkistan topraklarını hegemonyası altına almıştı. Bundan sonra, o toprakları "Stepniy Kray" (Bozkır bölgesi) ve "Türkistanskiy Kray" (Türkistan bölgesi) olmak üzere iki idari kısma bölmüştü. Prof. Togan'ın "genel valilik" dediği de işte bu bölgelerdir.

Prof. Togan, 1942 senesinde Türkistan'ın tarihi ile ilgili eserinde 'Biz " Türkistan" tabirini Hazar denizinden ve aşağı Edil'den Çin seddine kadar uzanan tekmil Doğu Türkleri mânâsında kullanmıştık. Bu tabir Prof. Cleinow ve Dr. Olzcha tarafından 1942'de intişar eden "Türkistan" kitabında da bu mânâda kullanılmıştır. Aynı, 1942 yılında bize bazı aydın hemşerilerimiz Farsça "-istan" edatı yerine Türkçe "il" kelimesini alarak Doğu Türkleri mânâsında "Türkili" tabirini ihtiyar etmeyi, "Türkistan" kelimesini de bunun muradifi olarak kullanmayı, bilhassa bu ülkenin güney kısımlarına ilhak etmeyi teklif ettiler. Aynı zevat bana bu "Türkili" tabirini daha 1917 yılında Fergane'da Aşur Ali Zahiri ile Salihoğlu Polat'ın yayınladığı "İl Bayrağı" gazetisinde ve Taşkent'te M. Emin Efendizade ile Şakircan Rahimi'nin yayınladığı "Türkili" gazetesinde "Uluğ Türkistan" mânâsında kullanmış olduğunu da hatırlattılar." demiştir. (3)

Nisan 1917 senesinden başlıyarak Taşkent'te "Uluğ Türkistan' adlı bir gazete çıkmaya başlamıştır. Onun programına göre, Hazar denizinin ötesi hariç, Tataristan, Buhara, Hive, Türkistan dahilinde Kazakistan ve Doğu Türkistan olmak üzere bütün Türk bölgeleri, bu Büyük Türkistan'ın parçalarıdır. (4)

Bir aralık Prof. Togan ve onun bilim alanında birlikte çalıştığı arkadaşları şöyle bir karar alıyorlar; mutlak olarak "Türkistan" denildiği zaman ancak Batı Türkistan ve Kazakistan anlaşılacaktır, Doğu ve Batı Türkistan'ın ikisine birden "Uluğ Türkistan" kelimesi; ayrı ayrı Çin Türkistan'ına "Doğu Türkistan" ve Batı Türkistan ile Kazakistan'a ise "Batı Türkistan" adı verilecektir. (5) Burada Batı Türkistan ve Kazakistan şeklindeki ifadenin de sebepleri vardır. Çoğunlukla Kazakistan, Batı Türkistan'ın dahilinde gösterilir. Fakat, daha önce de anlattığımız gibi, Çar idaresi devrinde bugün Batı Türkistan olarak sınırlanan Türk yurdu, Türkistan ve Kazakistan

ılarak ikiye ayrılmıştır. Bununla beraber, şimdiki Kazakistan topraklarının güney kısmı Türkistan genel valiliğine dahildi. Buna dayanarak, bazı Türkistanlı yazarlar, Türkistan olarak belirledikleri sınırın içine Kazak topraklarının güney kısmını katmışlardır. Buna misal olarak, Abdullah Recep Baysun'un "Türkistan milli hareketleri" kitabının sonuna eklenen haritayı göstermek mümkündür. Kazakistan'ın kalan kuzey kısmı ise, Ayaz İshaki'nin Rusça ve Fransızca olarak Berlin'de yayınladığı "İdil Ural" kitabındaki haritasına dahil edilmiştir. Böylece, Kazakistan ortadan kaldırılmıştır. Kazak Türklerinin topraklarını ikiye bölüp, paylaşmak niyetini gösteren bu iki plan ve bu arzunun açık yazılması Kazaklar arasında büyük infialle karşılanmıştır. (6)

Batı Türkistan'da Hokand Türkistan muhtariyeti ve Alaş Orda bağımsız hükümetleri kurulup, Bolşeviklere karşı mücadeleye girişildiği sıralarda, Eylül 1918'de Taşkent'te Türkistan Milli Birliğine dahil Özbek, Türkmen, Kazak, Kırgız, Başkurt, Tacik ve başka boyların temsilcileri topladıkları gizli kongrede, o zamanlar Alaş Orda ismini taşıyan muhtar Kazakistan ülkesinin Alaş Orda olarak anılmasını kaldırıp, bunun iki büyük kısmı için "Doğu Alaş Orda" ve "Batı Alaş Orda" tabirlerini bırakıp, bütün Türkistan'ı yani "Uluğ Türkistan"ı Doğu Türkistan, Güney Türkistan (Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan) ve Kuzey Türkistan (Kazakistan) tabirleri ile ifade etmeye karar vermişlerdir. (7) 13 Aralık 1917 de Kazak Türkleri tarafından kurulan bağımsız Alaş Orda hükümeti, Kazakistan toprağının çok geniş olması nedeniyle, idari kolaylık bakımından ikiye ayrılmış, tıpkı Göktürk imparatorluğu gibi Doğu Alaş Orda ve Batı Alaş Orda olarak adlandırılmıştı. Fakat, hükümetin başkanı bir kişi-Alihan Bökeyhan idi.

Çar Rusyası'nın eski Türkistan genel valiliğine dahil Kazaklar, 1918 yılında Türkistan şehrinde yaptıkları kurultay adına, Kazak steplerindeki Kazaklara çağrıda bulunarak, onları "Birleşmiş Ulu Türkistan" şiarı etrafında toplanmaya davet etmişlerdir.(8) Ahmet Yesevi'nin türbesi bulunan ve halen Türkistan adı ile anılan bu şehirdeki Kazak kurultayı, biraz önce bahsettiğimiz, Türkistan genel valiliğine dahil edilen Kazakistan'ın güneyindeki Kazakların toplantısıdır. Orada Birleşmiş Uluğ Türkistan tabirinin ortaya atıldığı görülmektedir. Bu, belli derecede federasyon anlamına gelebilir.

Batı Türkistan'da Bolşevik hükümeti kuvvetlenmeye başladığı sıralarda Türk liderleri bir çıkış yolu bulmak için gizli toplantılar tertip etmişlerdir. 10-22 Eylül 1922'de Taşkent'te Kazak Türk liderlerinden Muhammetcan Tınışbay (eski Hokand hükümetinin başkanı), Halil Cihanşa Dosmuhammed (Alaş Orda hükümetinin üyeleri), Özbeklerden Münevver Kari (İslam Şurasının başkanı), Talip Can ve başka ileri gelenlerin katılması ile yedinci gizli umumi Türkistan kongresi olmuştur. İşte o toplantıda, bundan böyle Türkistan'ın "Türkistan", "Alaş Orda", "Buhara", "Hive" ve "Zakaspi" diye ayrılmayıp tek bir "Uluğ Türkistan" olacağı ve gelecekte idari bölünmelerde kabilelere değil, kavmiyeti de itibar nazarına alan ve iktisadi esaslara dayanan coğrafi mıntıkalara bölünen bir Federasyon olacağı tarihi, milli bir karar olarak kabul olunmuştur.(9)

Bundan başka da tek bir isim altında birleşme fikir ve görüşlerinin ortaya atıldığına tanık olunmaktadır. Mesela, Doğu Türkistan, İdil-Ural ve Uluğ Türkistan gelecekte bir tek "Büyük Türkistan konfederasyonu" şeklinde birleşebilir denilmiştir. Asıl Büyük Türkistan ise 1922'de Taşkent kongresinde kabul edilen kararlarda belirtildiği gibi, "Büyük Türkistan federasyonu" olarak tanımlanabilir şeklinde görüşler ileri sürülmüştür.(10)

Sovyet yönetimi 1924'lerde Batı Türkistan'ı boy isimleri ile adlandırılacak olan şimdiki cumhuriyetlere bölmeye karar verdiği zaman, Moskova'nın Taşkent'e yolladığı elçisi Yan Rudzutak ile sert tartışmalar olmuştur. 10 Mart 1924'te Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesi ile Taşkentli Parti üyelerinin ortak toplantısı yapılır. Orada Türkistan genel valiliğinin toprakları, Buhara ve Hive'nin, "Orta Asya Cumhuriyetleri" olarak birleştirilmesi teklif edilir.(11) Toplantıda bununla beraber "Orta Asya Federasyonu", "Büyük Özbek Devleti", "Orta Asya Serbest Boylar Birliği", "Büyük Kazak Devleti" gibi tezler de ileri sürülür. (12) Fakat, birleşmeyi ön planda tutan Türk ileri gelenlerinin bu tezlerinin hiç biri kabul edilmez. Sovyet hükümeti, bugün Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan olarak adlandırılan boy isimlerine dayanan sözde cumhuriyetler kurmuştur. Sovyet basın ve yayınında bu cumhuriyetler "Orta Asya ve Kazakistan" olarak anılmaktadır.

Batı Türkistanlı lider ve aydınlar arasında "Federasyon" meselesinde de fikir ayrılığı görülmektedir. Mesela, 1950 senesinin başlarında Batı Almanya'da yayınlanan "Türkeli" dergisinin etrafına Özbek, Kazak, Tacik, Türkmen, Kırgız ve Karakalpaklar toplanıp, federasyon görüşünü savunmuşlardır. Onlar, Türkeli-Türkistan federasyonuna taraftar idiler. II. Dünya Savaşı sırasında yayına başlayan "Milli Türkistan" dergisi ise federasyon fikrine yanaşmamıştır.(13)

1948 senesinde Meraşal Fevzi Çakmak çok enteresan görüş bildirip, Türkistanlıların federasyon sisteminde birleşmelerini kabul ve teşvik etmiş ve "bu federasyon fikri tarihimizde de yürütülmüş olsaydı Timurlenk ile Yıldırım Beyazıt arasında da kavga çıkmamış olurdu. Bütün Türkler için merkeziyet fikri tatbik edilmeyeceği gibi Türkistan'da dahi birlik ancak ayrı camiaların hak ve hukuklarını tanıyarak karşılıklı hürmet hissi beslemek esasında husule gelebilir" demiştir.(14) Federasyon tezi, Rusya Müslümanlarının 1905-1917 yılları arasında bir kaç kere topladıkları kongrelerde de savunulmuştur. Esasında, eski tarihe göz atılacak ve toplumsal yapı nazarı itibara alınacak olursa Büyük Türkistan Türkleri için federasyon sistemi en uygun ve çağdaştır. Çünkü,

Batı Türkistan'daki Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen gibi boyların her biri kendi aralarında bir çok uruğlardan meydana gelmiş bir federasyon gibidirler. Büyük Türkistan Türklerinin hür dünyadaki liderleri de işte bu boylara dayanarak federatif bir birlik kurabilirler. Fakat, onların hemen hepsi eski boy esasına dayanan terbiye ve tecrübeden geçtikleri için, çoğunlukla bir boyun hakimiyetini kendilerine daha uygun ve yakın görür gibidirler. Bu yüzden, Doğu ve Batı Türkistanlılar arasında "kabile üstünlüğüne" dayanan hakimiyet kurmakla suçlamaya sık sık rastlanmıştır.

Batı Türkistanlı aydınlar arasında Türkistan meselesinde kavram kaşgaşalığının bir örneği, Türkistanlıların hür dünyadaki tarihçi, ilim adamı Dr. Baymirza Hayit "Türkistan-Rusya ve Çin arasında" adlı eserinde, "Türkistan" terimi ile Sovyetler Birliği'ndeki beş cumhuriyeti (Özbekistan, Kazakistan, Türkmenis tan, Kırgızistan ve Tacikistan) ve Çin'de Uygur Muhtar vilayeti olarak bilinen Doğu Türkistanı ifade ettiğini yazmakla vermiştir. Çünkü o, yakınlarda yayınlanan bir makalesinde "Türkistan'ın dünya edebiyatında yalnızca Türkistan adı ile tanınan Batı kısmı dedikleri bugünkü Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan Sovyet cumhuriyetleri, Sovyet Rusya hakimiyeti altındadır." demiştir.(15)

Prof. Yuluğ T. Kurat, "genellikle bugün Türkistan denilince, her nedense Sovyet idaresi altındaki Batı Türkistan akla gelir", demek suretiyle meselenin karmaşıklığına işaret eder gibidir.(16)

Türkistan meselesindeki kavram kargaşalığında Doğu Türkistanlıların görüşleri de ilginç ve düşündürücüdür. Mesela; Doğu Türkistanlı aydınlar İlhan Musabay ve Polat Turfani şöyle yazmışlardır: "Büyük Türkistan'ın yalnız batı kısmına Ruslar tarafından geçen asırda verilen bu tabir (kaynak olarak şu eser gösterilmiştir: Prof. Ahmet Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türkistan, Kahire 1929) doğu kısmını teşkil eden bugünkü Doğu Türkistan'ın maalesef unutulmasına ve Çinlilerin bu ülke Türklerini Çinlileştirmek maksadiyle taktığı ve bir müstemleke adı olan Sinkian ismi altında bilinmesine sebep olmuştur. Türkistan tabiri sadece bugünkü Batı Türkistan için kullanılmıştır. (Kaynak olarak şu eser gösterilmiştir: Dr. Baymirza Hayit, Esir Türkler, Ankara 1966). 2.000.000 kilometre karelik bir saha üzerinde takriben 12 milyondan fazla Türk'ün yaşadığı Doğu Türkistan'a ne isim vermek icab edecektir? Acaba, Çinlilerin istedikleri gibi Sinkiang demek mi daha doğru olacaktır? Bu bakımdan, sadece Batı Türkistan'a izafe edilen "Türkistan" tabiri yanlış ve zararlıdır. Bu tabir, ancak bugünkü Batı ve Doğu Türkistan'ın bütününü içine alan Büyük Türkistan'a verilebilir ve bu manada anlaşılmalıdır."(17)

Doğu Türkistan'ın hür dünyadaki liderlerinden İsa Yusuf Alptekin de, "Doğu Türkistan, Uluğ (büyük) Türkistan'ın bir parçasıdır." Uluğ Türkistan" deyince Batı ve Doğu Türkistan birlikte akla gelir." demiştir. (18) Bunlardan anlaşıldığına görè, Doğu Türkistanlılar, Uluğ Türkistan görüşünü kabul etmiş ve onu savunmaktadır.

15 Mart 1952 tarihinde Doğu ve Batı Türkistan'ın hür dünyadaki altı lider ve ilim adamı, Ankara'da toplanıp, uzun konuşmalardan sonra, muhaceretteki faaliyetlerinin nasıl olacağına dair bir anlaşma imzalamışlardır. O anlaşmada Türkistan tabiri, hem doğu, hem de batı Türkistan için kullanılmıştır. İki Türkistan için birden "Büyük Türkistan" tabiri kullanılmamıştır.(19)

"Türkistan" tabiri, Türkiye'de Tanzimattan sonraları, Ziya Paşa ve Namık Kemal tarafından "Türkiye" yerine kullanılmıştır. Mesela; Ziya Paşa "Türkistan'ın esbab-ı tedennisi" diye "Türkiye" hakkında bir makale yazıyor ve Namık Kemal de Fransızların "Juenes Turcs" tabirini "Türkistan erbab-ı Şebabı" şeklinde Türkçeye tercüme ediyordu. "Türkiye" manasında kullanılan bu "Türkistan" tabirine bazı fermanlarda bile tesadüf ediliyordu. Hatta Sultan Reşad'ın son Avusturya imparatoru Şarl'a verdiği fahri müşirlik fermanında "Biz kibi lutf-il Mevla Türkistan ve şamil olduğu bilcümle memalik buldanin padişahı..." şeklinde bir ibare vardır. (20) Şimdiki dönemde Türkiye'de Türkistan terimi ve onun belirtmek istediği ülkeler çeşitlilik göstermekte, bazen Türkistan ile beraber Buhara dendiğine tanık olunmaktadır. Kısası, Türkistanlılar arasındaki kavram kargaşalığına Türkiye'de de rastlanmaktadır. Bazı yazar ve araştırmacıların, şimdiki Sovyet ve Çin hükümetlerinin kullandıkları tabirleri, Doğu ve Batı Türkistan için kullandıkları görülmektedir. Bununla beraber, genellikle Sovyetler Birliği ile Çin'deki Türkler "Anavatan Türkleri", "Orta Asya Türkleri", "Tutsak Türkler", "Dış Türkler", "Rusya veya Çin Türkleri", "Sovyet Rusya Türkleri" şeklinde anılmaktadır.

Doğu ve Batı Türkistan Türk ve Müslümanlarını araştırıp çok önemli ve değerli eserler yazan Batılı ilim adamları ve araştırmacıları da her iki Türkistan'ı tek bir terimle ifade edememiştir. Onların çoğunluğu, şimdiki resmi tabirler olan "Orta Asya ve Kazakistan" ve de "Sinkiang" terimlerini kullanmaya eğilimlidirler. Mesela; Prof. S. Zenkovsky, eserinde Türkistan'ın boy adlarını kullanmayı tercih etmiştir. Prof. E. Allworth, Orta Asya demeyi uygun görmektedir. Prof. A. Bennigsen ve Prof. R. Pipes eserlerinde yerine göre Türkistan ve Kazakistan olarak ifade eder. Sir Olaf Caroe, Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenleri-Batı Türkleri; kalanlarını da Doğu Türkleri veya Orta Asya Türkleri olarak almıştır. Genellikle son zamanlarda Doğu ve Batı Türkistan, Batılı Sovetolog ve Sinclogları tarafından Orta Asya şeklinde ifade edilmektedir. İngiltere'de daha önceleri yayınlanmış olan "Central Asian Review" ve birkaç seneden beri çıkmakta olan "Central Asian Survey" dergilerini misal olarak göstermek mümkündür.

Netice olarak denebilir ki, Sovyet ve Çin komünist yönetimleri, Doğu ve Batı Türkistan'ı kendi siyasi stratejileri açısından nasıl ifade ederse etsin, bu iki Türk-Müslüman yurd için tek bir terim etrafında birleşmek her iki Türkistan'ın hür dünyadaki lider, aydın ve vatandaşları için farz ve şarttır. Ancak o za-

man Batı dünyası, Doğu ve Batı Türkistan'ı tek bir kavram halinde, bir isimle anlar ve anlatır. Bu ise, Doğu ve Batı Türkistan'daki çok eski tarih ve kültüre sahip 50 milyon kadar Türk ve Müslümanın komünist rejimler tarafından assim-ile edilmesine karşı harekete yardımcı olabilir. 1917 Ekim ihtilalinden önce ve sonra Batı Türkistanda görülen milli hareketlerde Uluğ Türkistan isminin etrafında birleşmek için yapılan çağrı ve Türkistanlı milliyetçi liderlerin kabul ettikleri kararlara uygun olarak, "Büyük Türkistan" teriminin benimsenmesi amaca uygun görünmektedir. Doğu ve Batı Türkistan meselesinde tek kavram "Büyük Türkistan".

KAYNAKLAR

1— Ord. Prof. Dr. A.Zeki Velidi Togan: Türklüğün Mukadderatı üzerine, İstanbul, 1970 s.141.
2— Serge A. Zenkovsky: Rusya'da Pan-Turkizm ve Müslümanlık, İstanbul 1971, s.87.
3— A. Zeki Velidi Togan: Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın tarihi, İstanbul, 1942, s.5.
4— E. Allworth: The search for group identity in Turkestan, March 1917-September 1929. Canadian Slavic studies, Vol. 17 Nr.4.1983
5— Ord.Prof.Z.Velidi Togan: Türk-Türkistan, İstanbul 1960, s.38-39
6— Ord.Prof. Togan: Türklüğün Mukadderatı üzerine s.143
7— Togan: Türkili (Türkistan) .39
8— İstiklalcı, Çikaran: Dr. Al Oktay: Türkistan'a dair bazı cereyanlar hakkında görüşlerimiz, İstanbul 1952.
9— Togan: Türklüğün Mukadderatı, s.149.
10— Togan: a.g.e. s.150.
11— Dr. Baymirza Hayit: Türkistan-Rusya ve Çin arasında, İstanbul 1975, s.8.
12— Dr. Hayit: a.g.e. s.299.
13— Togan: Türklüğün Mukadderatı s.144.
14— Togan: a.g.e. s.152
15— Dr. Baymirza Hayit: Türkistan'ın bugünkü meseleleri, Doğu Türkistanın Sesi dergisi sayı 14, 1987.
16— Prof. Dr. Y.T.Kurat 20. yüzyılda Doğu Türkistan D. Türkistan dergisi sayı.14, 1987.
17— İlhan Musabay-Polat Turfani: Türk Dünyası El Kitabı- Doğu Türkistan bölümü, Ankara 1976.
18— İsa Yusuf Alptekin: Doğu Türkistan Davası, İstanbul 1973, s.19.
19— 15 Mart 1952 tarihli protokol (yayınlanmamıştır)
20— İsmail Hami Danişmend: Türklük Meseleleri, İstanbul 1966, s.121.

BAŞTARAFI SAYFA 27 DE

Furthermore, subnational clan and tribal awareness is still very strong in Kazkhstan, even after seventy years of Soviet rule. People still define themselves as "members of such and such a clan," and it is becoming ever more common for people to think of tehmselves as Muslims rather than simly as Kazakhs. Kazakh society is arguably more closed today, and more difficult for Russians to penetrate, that it was before the revolution or even twenty years ago..

"DOĞU TÜRKİSTAN GAZETESİ"

*İlk sayısı 1979 yılı Mayıs ayında çıkan **"Doğu Türkistan Gazetesi / Dergisi"** 52 sayı yayınlandıktan sonra 1987 yılı Mayıs ayında yarım gazete ebadında tekrar neşredilmeye başlandı.*

*1988 yılı Ocak ve Şubat sayılarının çıktığı kardeş **Doğu Türkistan Gazetesi,** Doğu Türkistan Göçmenler Derneği tarafından çıkarılmakta.. **İsmail Cengiz** tarafından tesis edilen gazetenin sahibi Dernek adına başkan **Abdülveli Can,** Genel Yönetmeni ise **Hızır Bek Gayretullah..** Yazı İşleri Müdürlüğü'nü **İsmail Cengiz**'in üstlendiği **Doğu Türkistan Gazetesi'nin** Ocak ve Şubat sayılarında şu konulara yer verilmiş:*

Yeni dönem 2.sayı (Ocak)

*Türkistan Nükleer Bulutların Altında / **Gayretulah H.B.***
*Ayrı, ayrı yürüyelim ama birlikte çarpışalım / **Yazı İşleri***
*Türkistanlı şair Ahmet Baytursunoğlu / **Araştırma Merkezi***
*Hokand Cumhurbaşkanı Mustafa Çokay / **Araştırma Merkezi***
*90 Günlük Doğu Türkistan Gezi Notlari / **Cenğiz, K.İ.***
*Türkistan'da Müzik / **Uygurlu, A.***

Yeni dönem 3.sayı (şubat)

*Gelişen Türk-Çin İlişkileri ve Doğu Türkistan Meselesi / **Gayretullah H.***
*Gelişmeler ve Gazetemizin Gücü / **Yazı İşleri***
*Abdürrahim Ötkür ve Eserleri/ **Turan, A.Ş.***
*Kazak Türkleri'nin Aytıs Ölenglerinin özellikleri / **Carmuhammedov M.***

*Doğu Türkistan'ın bilhassa siyasi meselesine değinen bu kardeş yayın organının isteme adresi: **P.K.46 Beyazıt-İstanbul.**dur.*

2000 YILININ TURİZM POLİTİKASI İÇİNDE ANKARA SELÇUKLU HALILARININ YERİ

2000 yılının turizminde hedef bireylerdir. Hedef bu olunca yeni başlıyacak asrın turizm politikasında devletlerin ve özel sektörün ortak faaliyetleri gerekmektedir. Ve yine bugün devletlerin gelecekte insanların sosyal ve kültürel değerlerine ekonomik bir yaklaşımla öncelik vermek zorunda olacakları kesin prensiplere bağlanmıştır. Bu yaklaşım özel sektör için bilhassa geçerli olacaktır. İkibin yılının Turizm politikasında milletler Turizmi; öğrenim ve kültür düzeyinin yükseltilmesi için bir araç olarak kabul etmişlerdir. Zira 21. asrın turizmi KÜLTÜR TURİZMİ'dir. Turizm bir takım atraksiyonlar bütünüdür. Bu atraksiyonları bir birinden ayrı düşünemeyiz. Bunların bir arada olmadığı yerde sağlıklı bir Turizm ekonomisinden, Turizm Endüstrisinden söz edilemez. Şu bir gerçektirki el sanatları'nın, örf ve adetlerin ihmal edilişi kültürde yozlaşmaları meydana getirir. Bu bir ekonomik savaştır. Karşı ülke unutmuş ve ya terk etmişse ülkeler bir birlerinin kültürünü kendileri ne mal ederler. (Türk düğümlü halıları bir örnektir) Halı sanatının zorlamaylada olsa İran ve Ermenilere maledilmek istenişinin bir nedenide Kültür Turizmi olayıdır.

Oysaki İrana halı Göktürklerle ilişkileri sonu girmiştir. Sasani hanedanı Hüsrev Anu Şirvan'ın İstemi Hanım kızı ile evlenişi sırasında gelin kızdan ceyiz olarak halı getirmesi istenmiştir Sanatın Anadan kıza geçtiği sanat sırlarının saklandığı o dönemde Gelin kız adına Hüsrev Baharı (Spring of Chosroes) taktığı, ilmek sitilli düğümsüzhalı olan ve desen uslubunuda, Orta Asya Türk desenleri olan sitilize hayvan motiflerinden kurtararak. Bahçe tasfirli halıyı yapmıştır. Müslüman Arapların İran istilası sırasında Sasanilerin başkenti olan Ktesifon'un 651 de zaptı sırasında söz konusu halı bulunmuştur.

Arap tarihçilerinin kitaplarında uzun uzun övülen Hüsrev Baharı halısı bilim dünyasının Prof.Rudenko'nun pazırık halısı ile ilgili beyanatlarına kadar zorlamaylada olsa ilk halı sanatı İrana mal edilmiş ve halıcılığın menşeinin İran olduğu inancı yaratılmıştır. Oysaki Hüsrev Baharın'dan önce, Altay eteklerinde bulunan Türk halılarıda hiçe sayılmıştır. Bodeh Köhnel eserlerinde bulunan Türk halıları da hiçe sayılmıştır. Bodeh Köhnel eserlerinde bu inancın değiştirilmesi için çok uğraşmasına rağmen bu gün daha karmaşık hale getirilmeye çalışılarak, İran'a birde ermeniler eklenmiştir.

Rudenko Hüsrev Baharının düğümsüz halı olduğunu, düğümlü halının ise İrana XI.yüzyılda Selçuklu Türkleri tarafından geldiğini ilk düğümlü halı sanatının Orta Asyada Türklere ait olduğunu bütün bilim dünyasına ısbatla ilan etmiştir. Kurt Erdmanda halıcılık tarihi hakkındaki eserinde bunu vurgulamıştır. Türk bilim adamı olarak diyebilirim ki halıcılığın tarihi Türklerin tarihi kadar eskidir. Her kavimin kendi kültürü zevkleri sanat eserlerinde tecelli etmektedir. Türkler, örf ve adetlerine, geleneklerine, kültürlerine sıkı sıkıya sahiptirler. Bunların hiç birinden kolay kolay taviz vermezler. Kültürün en güzel yansıtıcısı ise sanattır. Tarih akış sağlıyabilir. Ancak kültürü meydana getiren unsurlar bir birine çözülmez, kesilmez bir tarzda girgindirler. Kültürleri yok etmek mümkün değildir. Örf, adet ve gelenekleri ile kültür, toplumun el sanatlarına yansır.

Asırların bitmesi, toplumların farklı devletlerin farklı bölgelerin elinde kalması geçmişindeki kültürünü bir yerde bütün safhaları ile tamamen bitirmek diğer ber yerde başlatmak imkansızdır. Siyasi, fikri, iktisadi, dini ve manevi mahiyette yapılan muhtelif baskılar veya tarihi akış dahi kültürlerin sökülüp atılmasını mümkün kılamamıştır. Zira kültür dediğimiz, örf adet ve gelenekler akan bir ırmak gibi anadan kıza babadan oğula geçen içinde motif motif, oyma oyma, nakış nakış, el sanatları olup akıp geçer. Geçtiği yerlere tarihi izleri taşıyan kültürünü taşır.

Dünya ülkelerinin kültürleri maddi ihtiyaçlar uğruna yok olmaktadır. Ülkeler örf adet ve geleneklerine sahip çıkmalıdırlar. 1986 Roma Seminerinde "Düğümlü halıların İran ve Ermenilere mal edilemiyeceğini hangi boydan olursa olsun bütün Türklerin bu konuda ciddi çalışmalar yapmalarını ve bu yanlışlığın düzeltilmesini yabancı bilim adamları dile getirmişlerdir. Maksat bir sanat eserini kendisine ait olmayan ülkede görmek değil, onu özbenliğinde yerinde incelemektir. Çalınan kültür yok olmaya mahkumdur. Kültürlerin devamı geçmişlerini görmekle mümkündür.

Bu cümleden olarak, Aşiretler halinde yaşıyan ve koyun sürüleri besleyen Orta Asya Türkleri en eski devirderden beri halıcılık sanatına vakıftırlar. Muhtelif devirlerde batıya doğru göç eden Türk kavimleri Sanatlarınıda yeni vatanlarına götürmüşlerdir. İlk halı örneklerinin Türk kavimlerinin yaşadığı ve tarih boyunca göç ettiği yollardaki araştırmalarda arkeolojik bulgular ve bulunan düğümlü halıların hep aynı oluşunun manası gayet açık ve kat'i dir. Ve yine en eski halıda olduğu gibi bu göç yolları üzerindeki arkeolojik kazılarda bulunan halıların daima mezarlardan çıkarılmış oluşları ve sahibi ile beraber at üstünde gömülü bulunuşu, aynı örf ve adeta töreye sahip Türk toplumlarına ait olduğunun ısbatıdır.

Doğu Türkistanda bulunan III yüzyıl halısı ile Batı Türkistan'da bulunan pazırık halısı bunun en güzel ısbatıdır.

Ankaraya gelince; bugün pek çok kişinin turistin transit geçtiği yer olarak bilinmektedir. Veya Kongre Turizmi için Ankara'dan söz edilir. Burada büyük yanılgıya düşülmektedir. Ankara XI. yüzyıldan XIV. yüzyıllara kadar Selçuklu XIV. yüzyılın sonlarından XVIII. yüzyıla kadar el sanatlarının doruk noktasına ulaşmıştır. İpek yolunun Gordiyumdan geçip Ankara, Afyon, Konya arasına kadar elsanatlarının satış pazarları içinde önemli bir merkezidir. Yaygı türü dokumalardan Zili, Varda Şat, Halı, Cicim ve kilim dokumacılığında ise II.Kılıç Aslan döneminde en olgun dönemini yaşamıştır. Zamanında onbeş çeşit sanatın merkezi olarak bilinen Ankara'yı tekrar ihya etmek kaybolan sanatını kazdırmak gerekir.

XI. yüzyıl Ankara'sını drok ekim alanları, boya merkezleri olarak görmüyoruz. XI. yüzyıl Ankara Selçuklu halıları Naturel halılardır. Belli bir ekol, geleneksel ve rensiz görülebilir. Ancak Natürel halıcılığın XI. yüzyıl Selçuklu halıcılığı içinde önemli bir yeri olduğunu unutmamak gerekir. XII, XIII, XIV'ncü yüz yıllara doğru ilerlerken kökende motife sadık kalındığı ancak renklerin natürellikten kurtularak canlı, parlak renklere kavuştuğu görülmektedir. Ankara Selçuklu dönemi halıları Türk halı sanatının karakteristik örneklerini taşımakta usul ve uslup Orta Asya halıcılığının aynısı olmaktadır. Motiflerde kıvrak dallar arasındaki sitilize hayvan figürleri, savaş sahneleri, cennet bahçeleri, mezar taşları, zambaklar, daha çok dikkati çekmiştir. Kılıç Aslan'ın Ankaraya hakimiyetinden sonra Kılıç Arslan'la Anadolu Selçuklu devletinin birliği sağlanır. Malumlarınızdır bu dönem, halıcılığın daha ziyade yaygı ve örtünün en muhteşem örneklerini vermiş, tabii boya ekim alanlarını meydana getiren dönem olmuştur Motifler, çiçek ve bitkilere yine geometrik bir stil içinde kendine özgü bir şekilde stilize edilmişter. Gri ve mavinin her tonu, yeşilin açıklı koyulusu dokumada yer almış desenler hekzegonal şekilde tecelli etmiş, frenklerde ve minya türlerde ahşap oymalarda da aynen tekrarlanmıştır. 1071 Malazgirt Savaşıyla Ahlat'a gelen ve sanatını yayan Selçukluların Ankaraya ulaşmaları 1073 tarihine rastlar.

Halıcılık Ankara'dan diğer gittikleri Anadolu şehirlerine ilerledikçe yayılmıştır. Anadolu Selçuk Türk ve ondan sonraki beylikler devri ile XI, XII, XIII.ye XV'ci yüzyılda daha zenginleşerek devam ettiği bilinmektedir. Ankara Selçuklu halıları uslüp ve kalite bakımından Arkaik dönem İç Asya halılarıyla karakter birliği taşımakta, teknik yönden ise onlardan daha üstündürler. Tekniği, sık örgüsü ve desen çokluğu bakımından konuya vakıf bilim adamlarını şatırtacak vasıflara sahiptirler. Kadife gibi yumuşak, ince ve elastikidirler. Dolama çift düğüm türü ile dokunmuştur. Saf yündür. Yıkama tarama bükme elle gerçekleşmiştir. Renkler ise Bitki ve Çiçeklerin köklerinden elde edilen doğal boya ile elde edilmiştir. 6 Sudan oluşmakta nakış düzeni renk ve yapı özelliği aslına tamamen sadıktır. XII yüzyıl Ankara halılarının karakteristik yönü rozet biçinde sıralanmış sekizgen nakışların meydana getirdiği düzendir. Geometrik çelenklerle çevrilmişlerdir. Beyaz yıldız hissini veren nakış SALUR'lardır. Bütün kompozisyon ölümden sonraki hayatı ifade eden Bitki nakışları ve geometrik tazyinatla bezenmiştir. Elvan adını taşıyan XIV.cü yüzyıl Ankara halısında Bordür Çinti Mari modifini taşımaktıdır.İç desen sitilize çiçeklerle bezenmiştir. Geometrik hayvan figürlerini taşımaktadır. Alternatif bir sıralamaya sahiptir. Helvai adlı halı ise "insanla savaş hayvanla savaş" veren insanla hayvan arasında bir bağlantı kurmuştur. Saf yün olan bu halılarda hav yüksekliği 2 mm'dir Çok ince iki defa bükülmüş yünden dokunmuştur.

Bu gün vakıf olarak Otantik Ankara halıcılığın başlatma nedenimiz. Bu gün dış piyasalara yeni halı satışını sağlamak için, halılarımızın hâlâ eski güzelliklerinde imal edilebileceklerini ve yine bir sanat eseri olduklarını ıspat etmekten başka bir amaç taşımamaktadır. Zira Otantik halıcılığımız üzerinde durmaya değer milli bir sanattır. Sosyal bir konudur. Sosyal problemdir.

Halıcılık sanatsal yönü dışında sosyal ve ekonomik spesifik bir konudur. Köy odalarında köy evlerinde, kahve köşelerinde heba olup giden iş gücünü harekete geçirmek gerekir.

Vakıf olarak bu konuda kendimizi mecbur ve zorunlu hissetmekteyiz. Halıcılığın dar gelirli gurup için el sanayii olduğunu öğretmek zorundayız.

Baş döndürücü hızla artan işsizlik ve büyük şehirlere göçte ciddi ve acil tedbirler alınmalıdır. Bu işsiz zümreye iş içinde eğitimle yeni meslek kazandırmak. Bu konuyu ev sanayii haline getirmek mümkün olabilirse iki yönlü fayda sağlıyacağı bir gerçektir. Bir tarafta halılarımız dünya piyasalarında şöhret bulurken diğer taraftan işsizlik te kısmen önlenmiş olacaktır.

Bugün asırlar itibariyle Ankara Halıcılığını ortaya koymanın mutluğu içindeyiz. Konunun önemi, çalışma alanının genişliği çözümlenecek problemlerin çeşitliliği göz önünde tutularak özel girişimcilerimizim ilgilenmesiyle Türk halıcılığının geçmişteki şöhretini ve dış piyasalardaki itibarını yeniden sağlayarak bu sanatı önemli bir döviz kaynağı haline getirilmesini temenni ediyorum. Bu çalışmalarımızla Türk halıları dünya piyasalarında şöhret bulurken, kalite güzelliği, desen güzelliği ve Türk zevkinin iyi bir şekilde gösterilebilmesi Bilim adamı olarak mutluluğun olacaktır. Çalışmalarımızda bizleri destekleyecek olan kurul ve kuruluşlara şahıs ve tüzel kişiliklere sevgi ve minnetlerimi sunarım.

(1) Adalılar Ayça 21.yüzyılın turizm politikası ve bu politika için Ankaranın kaybolan halıcılığı tebliği Ankara ili turizm haftası Kutlama Sempozyumu Turizm geliştirme Vakfı 16 Nisan 1987

A GENTLE, NEW ALLEGORY BY AN OLDER UYGHUR AUTHOR

(By Prof. Edward Allworth and Gulamettin Pahta)

In very recent years, prominent intellectuals, creative writers and artists in Eastern Turkistan have quietly reapperared actively in the cultural centers of the region. This began occurring after the cahnge of policies in the Peoples' Republic of China (PRC) toward the nationalities following the death of Mao Zedong and removal of his immediate successors. A related event, especially in the early 1980 s saw the restoration of the modified Arabic script. It largely replaced the alphabet Romanized in 1965 for Central Asian languages such as Uyghur or Kazak and in part led to expanded publishing in local languaeges.(1)

These changes reflected themselves in the books of many new authors and poets of the Uyghur Autonomous Region who have come to notice. For the mature generation, the return to print and literary activity of older figures like Abdurahim Tilash ötkür (1922-) undoubtedly created more excitement than the emergence of young literateurs.

One of the most interesting writers of the 1940 s, Mr. Ötkür, born in Komul (Hami) in the eastern reaches of the region, moved to Urumgi for further schooling in the middle school and Xinjiang Darulfunun, where he started studying and composing literature. Although he wrote almost entirely in Uyghur, he learned Chinese very well. Like most young Eastern Turkistanians, he began with poems, one of which, "Wind of Autumn" (Küz shamili) (1939), marked his direction toward a preoccupaiton with Turkistan national culture. The provincial press, Shinjiang gaziti and an "anti-imperialist" journal, Jihangarlikka garshi birliksef, published some of his verse and journalistic work those years. Functioning in a society with many illiterates, the productive Mr. Ötkür soon turned to modern drama. He helped popularize that genre, known in Eastren Turkistan among indigenous authors only since around 1935, in order to reach wider audiences with his writings. His first play, "A Million Flowers from a Drop of Blood" (Tamcha gandin miliyon chechaklar) on a patriotic theme appered in 1942/43. Another, "Steadfast Peony" (Ching modangül), of an ideological nature he wrote with the author Lutpulla Mutallip (1922-1945) in 1943.

Among the three broad political groupings of Türkistanian intellectuals, he belonged to the Turkistan nationalist cause, in competition with the pro-Russian and pro Chinese factions. Because of his writings, his teaching of literature in the Girls Institute and other activities, the authorities imprisoned him during 1944-45. While in jail with other anti-Kuomintang Turkistanian intellectuals, he learned much from the very religious young Ahmad Ziyai, a madrassah graduate, who knew well, besides his Turki (Uyghur) language, Arabic, Farsi and Russian. Mr. Ziyai, though once editor of the city newspaper, Qashgar Shinjiang gaziti, inclined toward the old literary forms, whereas men like Abdurahim Tilash ötkür and Lutpulla Mutallip worked to develop a newer style of literature more under the influence of the Soviet Uzbek culture. Nevertheless, from Ahmad Ziyai, Mr. Ötkür increased his knowledge of medieval Central Asian literature with its rich layers of meaning and structures designed to convey as well as obscure meainings. With him and fellow prisoners, Mr. Ötkür also shared ideas about the future of Turkistanian society. Reselaesd this first imprisonment about 1946, Mr. ötkür wrote for the magazine Altay, published in Lanzhou, Gansu province, which, among other works, published a short story about his prison experience entitled "The Prison Awoke" (Zindan oyghandi). He returned from Lanzhou, where he had associated with Mehmet Emin Bughra, Isa Yusuf Alptekin and other banished Uyghur laeaders, to become editor-in-chief of the primary political newspaper in Xinjiang issued in the Uyghur tongue, Shinjiang gaziti.When the communists came to power in the region, Abdurahim Tilash ötkür, again a political target, in 1949 left his wife and three children in Uqturpan and fled toward Eastern Turkistan's border with India. He failed to escape with an emigrating group. The new government arrested him and kept him in penitentiary and hard labor camps until the late 1970 s, nearly half of his life. His rehabilitation has been so complete that in 1986 he visited the U.S.A. with a delegation. At present Mr. Ötkür works in the Nationalites' Research Institute branch of the Xinjiang Academy of Social Science in Urumgi.

In the main books of peotry written by him, "Sad Feelings of the Heart" (Yurek munglari) (Lanzhou 1946) and "Banks of the Tarim River" (Tarim boyları) (Nanking 1948), the young poet employed conventional themes and forms.(3) In "Banks of the Tarim River" is guatrains entitled "The Nightingale Sings" (Bulbul sayradur) read like the purely

On a water's bank, on a rose's branch
The nightingale's voice is playing,
Such a voice, so fearsome
Perhaps music of grievous loving.
Bir su boyida gulning shakhida

Urghumagda dur bulbul awazi,
Shundagh awazki bekmu haybatlik,
Belki bir dardli ishigning sazi."

But in a later verse of the same work, the poet moves on to summon a parade for freedom, proving that his experience within the political enviroment of the time and place touched most if not all his art.

After his return to public acceptance from long incarceration, Abdurahim Tilash ötkür resumed literary life actively. His newn ovel, "The Trace. A Historical Novel" (İz Tarikhiy raman) (1984), explores the theme of history as an inexorable caravan. He opens the novel with a single modified specimen of the old ghazal form. In it, he uses lines of fifteen syllables to convey the sense of movement forward through generations of time. The twelve lines and an addition rhyme principally on the syllable -iz that reproduces the books title. In some aspects of this form, he reaches back to older conventions, but in subject matter, the poem speaks a modern idiom:

1. Young we were when we made the long horseback journey,
2. Now, it happens that our ery grandchildern have mounted up, in a way.
3. Few we were when we mounted a horse for the demanding journey,
4. Now, leaving a trace in the deserts, we emerged as a great array.
5. The trace still remained through the deserts, sometimes in mountain passes,
6. So many lion-hearted ones were left in the plain, in the desert, without gravemarkers.
7. Dont't say "Left without gravemarkers" in the field where the tamarisk turns red,
8. In blooms and floers or graves wrap themselves, at dawn, in spring.
9. A trace stayed, the halting place stayed, all of them stayed, far away.
10. If the sand blows hard, even if the dunes shift, they will scarcely bury our trace.
11. From the route of the ceaseless caravan, although the horses grow terribly thin,
12. Our grahdchildren or great grandchildren will most assuredly find this trace one day,
13 No matter what.

---

1. Yash idug uzun saparga atlinip mangghanda biz,

2. Amdi atga mingidak bop galdi ana nawrimiz.
3. Az idug müshkül saparga atlinip chigganda biz,
4. Amdi chong karwan ataldug galdurup challarda iz.
5. Qaldi iz chöllar ara, gayi dawanlarda yana, 6. Qaldi ni-ni arslanlar dasht-chölda gawrisiz.
7. Q awrimiz galdi dimang yulghun gizarghan dalida,
8. Gül-chichakka pürkinür tangna baharda gawrimiz.
9. Qaldi iz, galdi manzil ,galdi uzaqta hammisi,
10. Chiqsa boran, köchsa gumlar ham komulmas izimiz.
11. Tokhtimas karwan yolidin garcha atlar bak oruq,
12. Tapqusi hichbolmissa, bu izni bir kün nawrimiz,
13. Ya awrimiz.

In his lines, Mr. ötkür neither blames opponents nor laments hard conditions. His a a poem about endurance. The story of the caravan relates a saga of change in Eastern Turkistan, since 1911, but in another stratum of meaning this verse also suggests the ordeal of the Uyghurs in particular, perhaps since 1949. The veteran poet speaks with authority about the trial that tested their strength and his own. He so much as declares that none suffered or died in vain, for his verse says that future generations may at least notice the paths taken by predecessors. The writer does not predict that the young will guide themselves exactly by those markers and that trace. But he speaks aesopically here about the survival of his nationality, somehow, an Uyghur intellectual's greatest concern in the twentieth century. And, he articulates the forward-oriented idea in a vocabulary pertinent to his time, not to the past.

NOTES:

Gunnar Jarring, "The New Romanized Alphabet for Uighur and Kazakh and some observations on the Uighur Dialect of Kashghar, "Central Asiatic Journal Nos. 3/4 (1981), pp. 231-35.

Personel interview, 1956, in Soghana Mahallesi İstanbul, of Edward Allworth with Mr. Polat Qadir, fellow journalist and former colleague of Mr. ötkür: Abdurehim ötkür, Iz. Tarikhiy roman (Urumchi: Shinjiang Khalq Nashriyati, 1984), pp. 4, 7;'Harmas galamskash Abdurahim ötkür, "Tarim No. 5 (May 1985), p. 101; Edward Allworth, "Masrah (Drama of Central Asia)" Encyclopedaia of Islam (Leiden: E.J.Brill, 1987); Yusup Khojayef, "Chagmag kabi hayat," Bizning watan No. 2 (Alma Ata, January 1983), p. 3.

Abdurahim ötkür, "Baghishlama," Tarim boyları (Nanking, 1948), p. 1.

Abdurahim ötkür Tarim boyları, p. 8.

Abdurehim ötkür Iz, p:1.

Prof. Bahtiyar Nazarov, Özbekistan Fenler Akademisi ve Taşkent Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün Direktörü ve aynı zamanda tanınmış bir Özbek yazarıdır.

Burada "Kutadgu Bilik" adlı bir incelemesini okuyucularımıza sunmuş olmakla bahtiyarız. D.T.S.

"Kutadgy Bilig" by Usuf Balasagun is one of the first written literary monuments of the aesthetical thought of the Turkic language peoples

Prof Bakhtiyar Nazarov

Though paradoxically, but the fact is that in the history of the mankind development, almost without exception, every state, every empire, every social formation is reflected not only in historical works and scientific treatises but is impressed in great art works of oral and written character, that gives the future generations rahter vivid and clear representation of the detailed picture about the life of the society and the people of the previous epoch.

Among those is one of the first written masterpieces of the Turkic language peoples "Kutadgy Bilig" appeared in the period of degradation the Samanid empire and the making of **Karahanid state which existed from the middle of IX up to the beginnig of XIII century on the territory of the Eastern and Western Turkestan.**

As is known to esteemed colleagues, this wonderful work of the Orient and all world written literature has become the object of investigation by many scientist: Russian, Turkish, German, English, French, Hungarian, Uyghur and others. Noteworthy are the investigations of such scholars of different generations as G. Vamberry, R.R. Radlov, S.E. Malvo, V.V. Bartold, E.E. Bertels, M.F. Kupruluzade, A.N. Kononov, R.R.Arat, A.Dilachar, A.A. Valitov, E.K.Tenishev, N.A. Baskakov, S.N.Ivanov, I.V. Steblev, D.Majidenov, U.Asanaliev, K.Ashuraliev. Among those who contributed to the studying of the monument such Uzbek scientists as Fitrat, S. Mutalibov, G.Abdurakhmanov, N.Mallaev, A.Kajumov, K.Karimov should be mentioned.

It should be emphasized that the dissertations of the very young Uzbek specialists Bakidjan Tukhliev and Kasimdjan Sadikov are dedicated to the investigation of this work, which in its turn gives evidence that the problem of studying the literary heritage of our own national cultural traditions takes one of the cenral positions at the present time. We would like to notice with great pleasure that Permanent International Altaic Conference headed by the esteemed professor Sainor and facilitating to the cause of strengthening the international scientific and cultural contacts and mutual understanding between the West and the East, particularly among the Altaic peoples, contributes greatly to the studying and popularization of "Kutadgy Bilig".

Acguaintance with the ample literature dedicated to "Kuladgy Bilig" by Usuf Balasaygyn shows that the specialists up to the present time addressed mainly to the linguistic, literature, philosophical, political, social and didactic aspects of the work. Special investigation from the point of view of aesthetical problems is still missing, af any, they are tocuhed

eqtremely superficially, while "Kutadgy Bilig" is in its essence one of the first valuable sources of Turkic language written literature, where the formation of the aesthetic thought of Turkic language peoples is reflected most vividly and deeply. This consideration caused the choice of the subject of the peresent short communication which is called "Kutadgy Bilig" by Usuf Balasagyn as one of the first written monuments of the aesthetic thought of the Turkic language peoples". This is, of course, a very large theme, requiring efforts of many specialists to solve it. Taking advantage of the case, I'd like my colleagues to pay attention to this problem in their investigations, since the studying of the problem is of both scientific and practical importance in the cause of developing cultural and moral values in our present unique world, The aesthetic values of "Kutadgy Bilig" are considerable from our point of wiew because having general humane nature, they can have rather objective and direct influence on the development of moral basis of the nature of the modern personality irrespective of what social structure it belongs.

We are convinced that the works like "Kutadgy Bilig" are necessary for us at the present time, since there we can find answers to the urgent, exciting questions, the answers which our ancestors left as their legacy to us. In our communication we are trying to enlighten the aspects of aesthetic problems, reflected in "Kutadgy Bilig".

One of the central problems in aesthetics is known to be the problem of the beautiful. Democritus saw the beautiful in the order, symmetry and harmony of one part to the other. I must say here, that Usuf Balasagyn's views in relation to the beautiful coincide in many aspects with those of Aristotle (e.g. the sight of objective laws of the beauty not in the supersensual but in the real world) and Konfutzi (e.g. on the role of art and word in moral upbringing, their influence on the moral and ethics). This, to our opinion, makes it possible to say, that the roots of the aesthetics views not only of Usuf Balasagyn but of that perod and the medium in general g back to the progressive tought of ancient China on one side and Greece - on the other. It is natural that the aesthetic views of Usuf go back through Firdousi and other esatern poets and scholars to through Firdousi and other eastern poets and scholars to ancient oriental aesthetics as well.

We knov, in what interrelations Konfutzi considered the problems of the form ("may") and the content ("shan"), preferring the latter. Usuf Balasagyn in his treatise is trying to interpret them almost equally, as one coming out of the other, or using Konfutzi conception, "may" comes out of "shan"

In order to be beautiful, esteemed in the society person, in our case Khadjib, the man, according to Usuf, must possess both inner and outer beauty. Thus, the beauty in the man acts as the whole category in Ufus's conception. The harmony and symmetry of the mind, physical beauty and moral basis in the man, especially the man influencing the life of the society is on of the central principles of the aesthetic conception of Usuf. On this occasion he writes the following:

(In order to be Khodjib, one must have the following ten gualities: acute sight (vision), capability to listen broad thankful soul, beatiful face must correspond to beatiful figure, language, mind, knowledge, quick thinking. All deeds must correspond to this.)

Here to some extent one can't hep noticing the nearness of Usuf's conception to the classical understanding and treatment of the beautiful - known to us from aesthetic views of the ancient Greek philosophers of Socratus period - the harmony of th beautiful in body, spirit and mind, called by Greeks as "Kalokagatia."

To our opinion, the Usuf's understanding of the beatiful is one of considerable achievements of aesthetic thoughts of Turkic language peoples, expressed for the first time in the written form. This is simultaneously one of the significant treatment of the conception of man. The understanding of this problem by the author is of course, in the ideal rather than real attitude to the existing, for one can't forget that it matters Khadjib, whose class criteria were on the side of the ruling tops to whom this highest title was given at that time.

It should be emphasized, hiwever, that Yusuf, developing his aesthetic views, states a number of important ideas, actual to the present day.

The beatiful in man, the beautiful man can't exist by itself, isolated from other people, from the society; more concrete, these qualities of the man be evaluated positively only in the case when there is usefullness from these to other people. That is as seen from the Usuf conception, the beautiful acts, on the one hand, inseparably with the usefulness but on the other hand, it begins to acquire public and social significance (here, to our opinion, it would be appropriate to make analogy between these thoughts of Usuf and those of Socratus who spoke about the usefulness and purposefulness of the beautiful.

Usuf Balasagun expresses his views the following:

(Know that among people the man can be called only that who is useful to other people; useless people are harmful. For the socety the usefulness is merely from useful people.)

Thus, according to Usuf, the beautiful in man, the beautiful in his deeds is not only in manifesting the individual, but at the same time is in the social significance of the manifested. Therefore, from our point of view, Usuf approaches to the understanding and treatment of the beatiful as the public and social phenomenon, which makes it possible to speak about the social purposefulness of his aesthetic views.

However, the author of "Kutadgy Bilig" does not stop here. He goes further. In his work, consisting of about 6500 bates, written more than 9 centuries ago from the very beginning to the very end there is the leading, main idea about the harmonious beautiful man, and it not by chance that the author names the main character (the hero) Kuntugdi - personifying the Justice. Thus, in Usuf's opinion, everything which is connected with social and personal life of the man, can become beautifil only if it is associated with justice in its high and ideal meaning. Without justice the man's life, will be as if in the sun eclipse.

All this to some extent witnesses the democratic purposefulness of Usuf's views, though due to his outlook narrowness he sometimes manifests tendentious attitude to simple people. In special sections of the book, dedicated to peasants, poor people, craftsmen, stock-breeders, black smiths, shoe makers, carpenters, carvers, archers the author gives tribute respect to the common people, but nonetheless, the sympathy of Usuf in the first rate refers to teh representative of the ruling classes. In this, one can see, of course, class narrowness of the author of "Kutadgy Bilig". Nevertheless, this does not lower the value of the basic, progressive conceptions and thoughts which are available in the book of Usuf Balasagyn.

It is noteWorthy, that sometimes Usuf manifests seperate moments of realizing (of course, not in the modern understanding, but on the level of thinking of his time) the class difference between people. In 3036 and 3037 bates of his work he says that who has riches, has "long" hands, i.e. he is all allowed, even the things that he does incorrect, are considered to be correct, all that he says is considered to be clever.

It should be emphasized that the beautiful in human's deeds Usuf is apt to associate first of all with his attitude to labour, to his skill.

(The thing to which the man gave a lot of his work is becoming the most favourite and dear to him-such is the Usuf's thought on this occasion).

Naturally, one should bear in mind that in relation to the problem of human perfection Usuf is (sturdily) firmly connected with theologic viewsof his time, that can't be otherwise. Therefore, much, if not everything in human perfection is treated by Usuf as the gift of the Most High to his obedient servants. In Usuf's opinion, the whole human nature, all the beatiful in man: his mind, his senses, etc. is the fift of the God.

But not al the beautiful, earthy is treated by Usuf in this manner.

As strange as it may seem the fact that the praising of the outer world paradise goods and benefits is almost missing in "Kutadgy Bilig". Usuf mainly praises the earthy joy of life and the beatuy of the real world, where the man lives and works. The most beatiful for the poet seems to be the beauty of the nature which is limitless and andless. And therefore he praises this beauty with great strength.

The East began to blow with spring aroma
It fanned the world with breeze of paradize
And smell musk was spread over the camphoric surface
The world was lighted with radiant Beauty·
Spring tore away the curtains of winter sleep
And. rainbow of happiness was bullt by spring
The trees were dressed by green clothes
Everything became red, crimson and purple
The world became dressed to the green Beauty
The ruler equipped caravan to China
And mountains turned crimsom and blew
As if coloured by antimony and henna
Thousands of flowers blossomed at that time
The world world was breething by musk and camphora
The countless flock of different birds
Is being crowded, landing and flying
Cranes are crying, are flying as caravan
Looking like camels marching in the raw

It is known that under "word", it is meant the polynomial attribute of the human's reason and thought. It is the vord art morality, edification and life philosophy, study and many other things. Proceeding from the context we are entitled to imply the word art i.e. fiction by this "word" in many bates.

But the only word, though very good and corrects, doesn't mean the very essence of the subject rising from it. He writes that a good word should become a good deed. More exactly he says in the 230 bate:

Those who have power over the peoples.
Must have both words and deeds beautiful.

Those words look like as if being adressed to us from the remote past. They sound so modern, that need no comments.

But the unity of the words and the deeds should express the wisdom in the decision of this or that problem. According to Usuf this is not a result, but a purpose. The real result is not only the displaying of wisdom, but it is in its realisation, in motion.

That is why he says definitely:

When a wise man doesnt't follow clear advices,
The old wisdom doesn't shine.

Really, these are beautiful, aphoristic lines, which can sound quite sharply to-day.

Your words should be eyesight for the blinds "- the poet writes in the 175 th beit. For oufr opinion it is the word art that is meant here. The word art has to bear a social moral fund, which could help a person to get rid of his personal defects and misfortunes. Thies fund should become a definite life guide

Developing his thought in this direction Usuf puts forward the following beautiful words, which hadn't lost their meaning till our days and sound even more sharply.

Evil and fault are destroyed by study.

People's anxiety troubles are destroyed by knowledge.
And when both means become unfit
Take weapons and act strictly.

This means that according to Usuf study, knowledge, the owrd power and the power of reason are more powerful than weapons. To prevent the evil and fault it is necessary to be able to use this great power.

Those words of our ancient ancestor impose a deep obligation upon us - inhabitants of the planet of the end of century to use the power od reason when solving any kind of conflict subjects. Usuf noted that the words of peots were more sharp than a sword. Like art in Aristotel's works, according to Usuf the words is the means of people's soul refinement from personel negative passions and one of the main soucies of oy comprehension.

The main component of the Beauty is kindness. This opinion of Balasagyn testifies the unity of his point of view with that of Konfutzi's.

A person should always be kind in his thoughts and deeds, owing to kindness he can comprehend the oy soucre.

Usuf calls every person to be among the people and to present each other joy and happiness.

According to Usuf Balasagyn the most ugly thing in the life is violence in any of its form. The opet compares violence with a burning fire (1998 th beit), which swallows everybody, who approaches it. On the contrary to violence, Usuf puts forward justice and compares it to water - the source of life. Owing to water everything is alive. It is necessary to point out here, that to prove his aesthetic concepts the author adresses the things and phenomena of the Earth, not the world of paradise or hell. He composes his artistic Characters using the natural phenomena surrounding a man. This fact emphacises their nearnesss to life and their influence the reader.

It is an important element in Usuf Balasagyn's aesthetics. The traditions of his aesthetics influenced greatly the development of the artistic and aesthetic thought of the Turkic language peoples of the following ages. In his peotrey Usuf adresses the problems of justice, comparing it to a living water and he adresses opression, comparing it to burning fire. For example, in the 3068 th beit Usu says to his ruler that he went out the burning fire of opression by his living water of justice. These opinions of the author were his ideals and somehow exalted the ruler, as in the other beits Usuf wrote about injistice and ignorance existing in the society of those times. There is no truth in the life, there is no justice and understanding - he says bitterly in his book.

There are some lines in "Kutadgy bilig", where the poet speaks about the justice as the most beautiful thing and about opression as the most ugly thing not only in the Karakhanid's empire but al over the world.

(The people develops all the world Prospers by justuci The people comes to crash, the whole world is ruined by opression - this is the conclusion the author comes to).

This fact shows that "Kutadgy Bilig", created in Kashgar and devoted to Tabgach-Bogra) Karakhan describes the events of hagan's life and includes his edifications. According to its artictic content and philosophical goal-direction it goes out of the frame and in general the work is of common humanistic and human character. The same one can say about the aesthetic value of the work.

From the beit mentioned above ane can see, that Usuf pays special attention to the problems of justice and opression, prosperity and destruction. Hence, the aesthetic opinions of Usuf are of aesthetic ideal's character. The progressive people of his time dreamed of this ideal and strived for it. So in Usuf Balasagyn's appeals the justice and opression stand for the contrast forces, manifesting itself the first one in beauty, the second one in uglyness. It is necessary to note that the great son of his time calls his rulers to follov the first force and to deny the second one. These ideas of Usuf are very progressive for his epoch. One can say that they had not lost their meaning till our days. The aesthetic views of Usuf keeping in step with every next period of humanity development are powerful and modern.

In conclusion I want to say to my collegues, to the participants of our international forum that we pay more and more attention to study the artistic heritage of remotest times, for example to the investigation of "Kutadgy Bilig".

It is sufficent to remember that the 4 th Special Conerence on turkology, hed in Lenengrad in 1970, was devoted to 900 th anniversary of "Kutadgy bilig" creation. During the last 2 years, 2 poetical translations of "Kutadgy bilig" are made in Uzbekistan. The tarnslations into modern Uzbek were made by Sadulla Ahmaad and Bakijan Tuhliyev. 15 years ago this work was published in transcription and interpreatiton by K.Karimov. The volume of the work was about 400 printer's sheets. 2 years later we are going to celebrate the 920 th anniversary of the unique masterpiece of turkic language people. In this connection I have a proposal: perpahps it would be reasonable for PIAC to begin preparations to mark this date. Surely, it is to early to decide, where the 32 nda session of PIAC will be held in 1989. But nevertheless it would not be bad, if a group of experts meet in Tashkent where one of three manuscripts of Usuf Balasgyn is preserved.

This measure would promote further strengthening of scientists internaitonal cooperation working in the difficult but very noble branch of modern social science.

B.A. Nasarov doctor of science (philology)
The Head of Institue for Language and literature o the Uzbek Academy of Science (Tashkent, USSR)

NEW HEAD OF UZBEK WRITERS' UNION

John Soper

Summary : Recently Adil Yaqubov was elected head of the Uzbek Writers' Union, replacing Olmäs Umarbekov who was appointed as the republici minister of culture. There were three candidates for the Union office, each of which represented a different tendency in literary politics, but so far press accounts of the election have been uninformative about the factors leading to the selection of Yuqubov.

Recently, there has been a major shift in the leadership of the Uzbekistan Writers' Union. It represent the second major set of cadre changes in the Union since mid-1984 when a largescale campaign was launched to eradicate the corruption that had flourished in Uzbekistan under the late Party chief, Shäraf Räshidov, who dated from the Brezhnev era. In the first of such shifts in 1985, the writer and playwright olmâs Umärbekov replaced Särvär Azimov as head of the Writers' Union, a substitution that was followed by numerous other changes. 1 At the end of August this year, that is, less than two and a half years later, Umarbekov was given a new position, that of culture minister. 2 Although the Uzbek Party chief,Inamjan Usmankhojäev, has complained about discord and an unhealthy atmosphere in the creative unions of the republic, it is not clear whether Umär bekov is being heldaccountable for failure to impro ve the situation in the Writers' Union. 3 It is also unc lear what his appointment to the post of culture mi nister means for his career.

Obviously, in this capacity he will be more involved in government, but at the same time his public profile will be reduced, inasmuch as the head of the Writers' Union is always a highly prominent figure in the republic.

On October 1, a plenum of the Writers' Union Board met to make o number of changes in the composition of the leadership. In an effort at injecting some young blood, seventeen young writers and critics were added to the existing 125 or so members of the Board. Further, tree new members were elected to the presitium fo the Board. More important was the election of the new chairman of the presidium-Adil Yaqubov. According to the account in **Literaturna ya gazeta,** there were three candidates for the pisitoon : Yaqubov, Erkin Vahidov, an Särvär Azimoveach of them representing a distinct tendency wit hin the literary elite. 4

Särvär Azimov, aged sixty-four, seems to adhere to an older, more orthodox tradition within teh Writers' Union. A writer who also served as ambassador to Lebanon and Pakistan, Azimov has dealt with such subjects as the struggle against imperialism in the non-Soviet East, respect for the Soviet motherland and the Party, and the promotion of heroism, truth, justice, labor, etc.5 Moreover, previously, while the head of the Writers' Union, he received the extravagant praise that was customary during the Räshidov era. For instance, he was said to rank among those at the highest levels in Uzbekistan

Who stand out in state and social activity, in science, literature, and art , in intellect and justice, and in superlative talent--in short in high human virtues. 6

True, he has also been associated with some slightly more controversial issues--abandoning the use of harmful chemicals in agricultureand the saving the Aral Sea from further dessication--but his writigns have been noted mainly for their adherence to standard, orthodox themes.

At fifty, the poet Erkin Vahidov, on the other hand, is younger than Azimov and is associated with more "liberal" tend encies. Some of his poems have become widely read and can be quoted off by heart a popular audience; his anthologies are printed in editions of 20,000 to 60,000, an extraordinary amount for an Uzbek poet. One of the Uzbek Party organization before Shäraf Räshidov. Vahidov has studied the traditions of classical Oriental literature thoroughly and has made use of them in a contemporary context. His works hava often given rise to heated debate, and not just over petty issues. For instance, some critics complain that his works, especially his **ghäzäls,** ★, have "a weak social spirit. "8 Furthermore, Vahidov has taken a clear stand on certain sensitive issues. In an interview published earlier this year, he advocated expanding what is permitted in Uzbek literature; he strongly supported the restoration of two victims of the purges Fiträt and Cholpan, to the ranks of Uzbek writers and the reassessment of certain literary classics long considered "reactionary."9

Adil Yaqubov, a prose writer aged about sixty-one yearsy seems to have taken less controversial positions than Vahidov. He has sometimes written on historical topics, as in his wellknown novel **Ulughbek's Treasure** (1973), but he does not appear to have been accused of "idealizing" the past or of an excessive interest in the past.His latest novel, **Aqqushlär, appaq gushlär** (Swans and Pure White Birds) (1986), deals with corruption among leaders in the late 1970s and early 1980s, but, since that theme coincides with the anti-corruption campaign conduc-

ted in the republic since med-1984, the novel does not actually stray very far from the current political line. 10 At a plenum of the Vriters' Union Board earlier this year, Yaqubov engaged in a little self-criticism with regard to his duties as the chief editor of the Uzbek literary-cultural newspaper **Ozbekistan ädäbiyati vä sän''äti**. He maintained that editors like him had not "reconstructed themselves" to the degree demanded by the Party. He noted the planned publication of **Doctor Zhivago** and complained of timidity about controversial works. 11 Subsequently, his newspaper has printed articles that discuss such sensitive issues as further rehabilititations, reassessments of the classical literature, the great harm that has been done to the environment in Uzbekistan, and social problems in the countryside. Although Yaqubov has permitted the publication of these articles, he has, however, avoided taking a controversial stand himself. In effect, he appears to be rather acutious in his own approach to sensitive matters and could teherefore be thought of as being a half-hearted activist in this regard.

According te the **Literaturnaya gazeta** account of the recent the Writers' Union plenum, Vahidov vithdrew his candidacy during the course of the debateon who should be elected as the head of the Union. His withdrawal can only have helped to assure victory for Yaqubov, but that is not explicit in the newspapar report. Perhaps as a concession to the more conservative members of the Union, Azimov was elected to the presidium of the Board. 12.

What is of special interest in this election is that a majority of the Board decided to hold an open balloting for the post, apparently in the spirit of "democratization." The meeting itself, however, has certainly not been treated in the press in the spirit of **glasnots'**. Thus, the Uzbek literar-culturall newspaper, **Ozbekistan ädäbiyati vä sän''äti,** at least in the first three issues that have appeared after the plenum, has not published any information on the meeting other than to announce who the mew chairman of the Union is. It has not even mentioned the open balloting or the names of the three candidates, let alone discussed the issues that decided the election. Hence, many guestions many remain ununswered; What was the vote for and agäinst Yaqubov? What decided the election--Yaqubov's concern about the future direction of the Union's work, or his character? What serious issues were raised by the dozen or so speakers at the plenum? Unfortunately, it does not look as if the answers to such questions will be forthcoming in the near future.

1. See RL 381/85, "Personnel Changes in Uzbek Litarry ELİTE," November 11, 1985.
2. Sovet Ozbekistani, August 27, 1987, p. 1.
*3. See, for instance, Usmankhojäev's remarks at the 4th plenum of the Central Committėe, February 14, 1987, **Ozbekistan kommunisti**, No. 4, 1987, p. 38.*
4. Literaturnaya gazeta October 7, 1987, p. 7.
5. Shärq yulduzi, No. 5, 1983, p. 175.
6. Ibid., p. 174.
*7. See, for instance, his remarks on the Aral Sea in **Ozbekistan ädäbiyati vä sän''äti**, April 10, 1987, p. 2 and September 11, 1987, p. 5.*

**A typeof lyric poetry, variable in form, found in Oriental litaratures.*
*8. On Vahidov, see Shârq yulduzi, No. 12, 1986, pp. 165-8 an **Ozbekistan ädäbiyeti vä sän''äti**, December 26, 1987, p. 7.*
9. Ozbekistan ädäbiyati vä sän''ätı, April 24, 1987, p. 4. See RL 199/87,
"Two Banned Uzbek Writers to Be Republished," May 14, 1987, and RL 225/87, Reassessment of Central Asian Classical Letirature Urged," June 3, 1987.
10. Shärq yulduzi, No. 10, 1986, pp. 169—74
11. Ozbekistan ädäbiyeti vä sän''äti, March 6, 1987, p. 5.
12. Literaturnaya gazeta, October 7, 1987, p. 7.

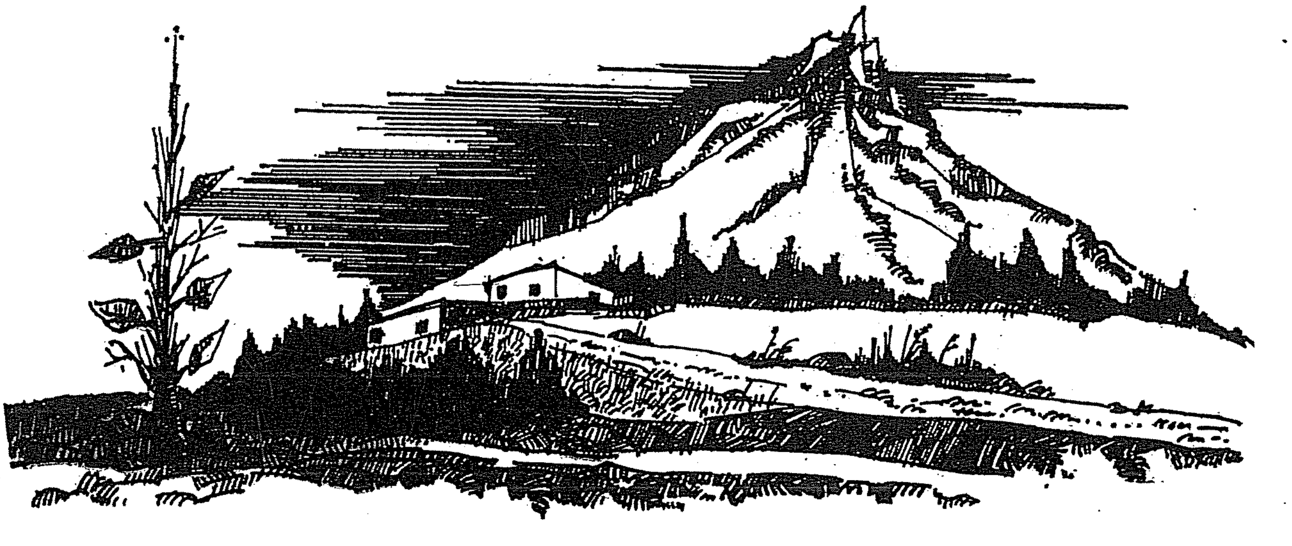

NEW ISLAMIC FUNERAL MONUMENTS BEING BUILT IN KAZAKHSTAN

Alexandre Bennigsen

Under the heading "Traditions and Customs," **Nauka i relilgiya** in its issue for May, 1987, published an article by. A. Rozanov entitled "Chei obychai? " (Whose Custom?) The article discusses what seems to be new Islamic custom in Kazakhstan--the building of ostentatious Muslim cemeteries--and, indirectly, sheds some light on the revival of Islam in the Kazakh republic.

The struggle against Islam and its traditions, culture, and way of life is being conducted on a practical, rather than a philosophical level : the Soviet authorities hope to eradicate Islam by replacing the old Islamic traditions, rites, and rituals with nev "Soviet equivalents" (they are encouraging couples to choose "Komsomol" weddings instead of religious ones, for example), and not by proving the cultural or intellectual superiority of Markxism-Leninism over Islam.

Some of the most deeply rooted traditional rites are related to funerals, and new Soviet funeral rites were therefore introduced into Central Asia some twenty years ago. Rozanav's article shows clearly, however, that the Soviet authorities are fighting a losing battle against "religious superstitions" associated with death and burial.

Over the past fifteen to twety years, according to Rozanov, a great number of **mazars** (funeral monuments) have been built throughout Kazakhstan. These huge, ostentatious constructions, sometimes as high as a two-story building, are modeled on the **mazars** of Muslim saints, such as Bahautdin Naqshband, Sha--i Zenda, and the Sufi saint Ahmet Yasawi. The new **mazars** belong, as a rule, not to individuals, but to extended families and even to clans. The monuments have gilded cupolas and are decorated with crescents and other Islamic symbols ant with inscriptions in Arabic. Their relilgious significance is obvious.

Razanov says that new cemeteries containing such monuments can be found everywhere, even in parts of the republic where Kazakhs are in the minority. In East Kazakhstan Oblast, for example, where Muslims represented barely 26 percent of the population in 1979, there are **mazars** in Priozernoe (in Tarbagatai Raion) and in Ust-Kamenogorsk, the oblast center. Rozanov mentions also the city of Shevchenko in Mangyshlak Oblast, where Muslims make up 49 percent of the population, and the city of Chelkar in Aktyubinsk Oblast, where Muslims constitu 54 percent and expensive **mazars** are to be found even in the republican capital, Alma-Ata.

"The little city of Chelkar," Rozanov writer, is surrounded by a belt of cemeteries: two of them mare Christian (probably for the Old Believers and the Orthodox), one is a Tatar (Nogay) cemetery, and several are Kazakh, each one for a different clan--the Tleu, the Zahakaim, the Karakesten, the Toktarma, the Kabak, etc.

Rozanov adds that in Alma-Ata, near Koktube Hill, a new cemetery appeared recently "where only **nomenklaturshchiki** of republican level and their families are buried."

The personalities who rest in tehese sumptuous funeral monuments were not mere kolkhozniks, hing--ranking Party bureaucrats. To give but a few examples: a two--story **mazars**near Ust Kamenogorsk contains the earthly remains of Mukatay Togzhigitov, representative for East Kazakhstan Oblas of tehe Council of Religious Affairs ; and among the notables buried in the **mazars**in Tarbagatai Raion are U. Kusainov, secretary of the Party organization of the locak sovkhoz, and B. Iskakov, chairman of the People's Control Commission of the raion.

The Muslim burial rite is generally performed in thee presence of enormous gatherings of people by what Rozanov, calls "vagabond mullahs," Who are probably adepts of one the three Sufi bortherhoods active in Kazakhstan--the Naqshbandiya, the Yasawiya, and the Qadiriya (this last was introduced into Kazkhstan by Chechens deported from the Northern Caucasus during World War II). Cemeteries containing **mazars** are also used as meeting grounds for religious festivals.

The Soviet authorities are apparently unable to put a stop to the construction of **mazars.** Rozanov writes: "A strong public opinion exists (in Kazkhstan) that is stronger than common sense." He points out that nothing can be done to prevent the performance of religious funeral rites because "they are supposed to be a national Kazkh custom" and because the authorities are "afraid of hurting teh feeligns of believers and unbelievers."

The building of new Muslim cemeteries is clearly part and parcel of the politicizing of Islam that is taking place not only in Kazakhstan but in the whole of Soviet Central Asia. Rozanov himself indicates this political dimension when observes tahat twentl y years ago, in the 1960s, "national relations in Kazkhstan were more friendly. All nationalities--Kazakhs, Russians, Tatars, and Germans-worked side by side and played the same games. Today, other customs predominate that cannot be called popular."

DEVAMI SAYFA [illegible]DA

PROBLEMS IN THE KAZAKH EDUCATIONAL SYSTEM

Summary: The Kazakh press has recently been discussing an issue of great concern to the indigenous population -- the decline in the number of Kazakh speakers. Part of the problem lies with the current educational system, but efforts to alleviate the situation may not be sufficient to halt the decline.

Johny Soper

This year in Kazakhstan special attention has been focused on the teaching of the Kazakh language in the schools of the republic. In March, a resolution mandating improvementsin the study of the language was adopted at the same time as a resolution on the Russian language.(1) In October, a three-day seminar dealing with the resolution on theKazakh language was held in the Kazakh city of Kyzylorda.(2) In addition, a republican meeting of people's educators is to be convened this month devoted to the issue of providing students with an ideologicial-political an internationalist educaition, at which the problem of teaching Kazakhwill undoubtedly be discussed.3

Improvements are to be made in teaching Kazakh both to the Kazakhs themselves and to non-Kazakhs. While Kazakh courses for Russians and other non-Kazakh nationalities may enhance the status of the language as a legitimate part of the curriculum, Kazakhs themselves are probably more concerned about the state of language instruction for their own children. As the March resolution states, there has been a tendency in recent years for the status of Kazakh to decline, especially among the urban Kazakh population. Infact, according to a Russian writer in the republic, an incredible situation has arisen where by the number of Kazakhs is growing, but those who speak the language are decreasing.(4)

It seems that Kazakhs have good reason to be worried about the level of native-language proficiency among young Kazakhs and about the educational system that is supposed to develop that proficiency. There are at present 2, 490 schools with instruction in Kazakh, out of a total of nearly 9,000 schools.(5) In other words, Kazakh-language schools make up only about 28 percent of the total number of schools--a figure considerably smaller than the percentage of Kazakh childiren in the republic. True, there are also 1,077 "mixed" schools with instruction in other languages (Russian, Uzbek, and Uighur) in addition to Kazakh, but this does not change the fact that the majority of schools in the rebuplic (perhaps 60 percent or more) have instruction only in Russian.

It is unclear how many Kazakhs are currently attending schools with instruction in Kazakh. One Soviet source claims that one forth of all Kazakh children in the rebuplic attend Russian schools in accordance with their own and their parants wishes. (6) It is not known, nowever, whether this figure includes Kazakh children studying in Russian schools not in accordance with their parents' wishes, but out of necessity, because of alack of Kazakh schools. Another source, the Kazakh-language journal Bilim jane engbek, states that the number of students in Kazakh schools and in Kazakh classes in mixed schools is close to one milli on.(7) That figure appears to be guite low, considering that the total number of students in schools of all kinds in the rebuplic is 3,585,000(8)It seems unlikely that either of these figures reflects the true situation.

What is clear, however, is that there are not enough schools for all the Kazakh children who want to study in their native language. In the city of Öskemen (Ust'Kamenogorsk), for instance, there are no Kazakh schools, aside from two boardindg schools, which cannot be attended by the Kazakh inhabitants of the city since they are reserved for children from the countryside(9) In Alekseev Raion, where there is a large Kazakh population, only one school has classes with instruction in the Kazakh language. In atbasar, Vishnevsk, and Marinov Raions, there are no such classes at all. Moreover, there are indications that the situation has become worse in recent years. In the town of Ermentau, a raion administrative center, there used to be a boarding school for Kazakh students from distant villages and farms with instruction in Kazakh, but now all subjects at the school are taught in Russian.(10) Moreover, there appears to be a severe shortage of teachers for Kazakh language and literature courses. In Tselinograd Oblast, Kazakh is not taught in 233 of the 385 secondary and eight-year schools. The schools in Gur'ev Oblast alone are short of some 300 Kazakh language and literature teachers.(11)

The sorry situation among Kazakh language educational instituions is most keenly felt in the case of kindergartens. Out of nearly one million children in preschool facilities at present, only 60,276 children, or about 6 percent, attend Kazakh kindergartens. While on a republic-wide basis the number of Kazakh kindergartens is on the increase, in some

oblasts the number has actually declined in recent years. In 1985, Qaraghandy (Karaganda) Oblast had 21 Kazakh kindergartens out of a total of 554 (a mere 3.8 percent), but now there are only 12. The only Kazakh kindergarten in Tselinograd Oblast has been shut down, and the number of Kazakh children attending native-language kindergartens in Mangyshlaq Oblast has declined from 3,240 to 2,429 in just two years. (12)

It is therefore not surprising that Kazakhs are concerned about the level of native-language profcicency among their children. To a certain extent, the March resolution on improving the study of the Kazakh language, with its highly ambitious goals, was intended to adress these concers. And in fact, some steps have been taken. A pocket Russian-Kazakh dictionary has been produced by the educational publishers Mektep, and Kazakh classes have been introduced into the first grade in Russian schools (albeit for only one hour a week). Moreover, beginnig in the 1988-89 school year, there is to be a republican-level olympiad for the Kazakh language . It is worth noting, however, that the March resolution does not directly call for improvements in the one area of most concern to Kazakhs--namely, the need for an increase in the number of Kazakh-language schools and kindergartens in the republic. Given this omission in the decree and the extent of the problem, Kazakhs may very well feel that the measures currently being taken will not be sufficient to reverse recent trends and enhance proficiency in Kazakh among the young.

1. Sotsialistik Qazaqstan, March 5, 1987, p. 2. See RL 284/87, "Problems Encountered in Improving the Teaching of Kazakh," july 15, 1987.
2. Qazaqtsan mughalimi, October 30, 1987, p. 3.
3. Qazaqstan mughalimi, September 25, 1987, p. 1.
4. Qazaq ädebiyati, August 21, 1987, p. 10.
5. Bilim jäne engbek, No. 9, 1987, p. 6. The exact figures for the beginning of the 1987—1988 acedemic year : 8,654 general education schools, 55 higher education institutions, and 246 specialized secondary schools; se Qazaqstan ügitshisi, No. 18, September, 1987, p. 22.
6. Kommunizm tughi, October 17, 1987, p. 3.
7. Bilim jäne engbek, No. 9, 1987, p. 7.
8. Qazaqstan ügitshisi, No. 18, September, 1987, p. 22.
9. Bilim jäne engbek, No. 9, 1987, p. 10.
10. Qazaq ädebiyeti, August 21, 1987, p. 10.
11. Ibid., and Qazaqstan mughalimi, September 25,, 1987, p. 2.
12. Bilim jäne engbek, No. 9, 1987, p. 9—10

BAŞTARAFI SAYFA 11 DE

Rozanov, 1960'lardan önce Kazakistan'da milli bağların çok daha dostane olduğunu müşahâde ederek, bu siyasi boyutu kendisi belirlemektedir. O zamanlar Kazakistan'daki bütün milletler (Kazaklar, Ruslar, Tatarlar ve Almanlar) yan yana beraber çalışıyor ve aynı oyunu oynuyorlardı. Bugün ise başka âdetler hâkim durumda olmasına rağmen, bunlar popüler sayılamaz. Bundan başka Kazakistan'ın Sovyet Hâkimiyetine girmesinden bugüne değin yetmiş yıl geçmesine rağmen, Kazakistan'da boy ve kabilecilik hâlâ çok kuvvetlidir. Halk, kendilerini şu veya bu boy'un üyesi olarak tanıtıyor. Halk kendilerini sırf Kazak olarak düşünecekleri yerde "Müslüman" olarak düşünüyorlar. Bugünlerde Kazak topluluğu daha kapalı olup, Ruslar'ın içeriye nüfuz etmesi, ihtilâlden önce ve hatta 20 yıl öncesine göre daha zordur.

بين الحين والاخر، وقد أقعده الهزال ولم يكن بمريض مرض عضال، إلا أنه كان سبب ختام رحلته و وداع اهله وعترته وذلك صباح يوم الـ سبت الـموافق ١٤٠٨/٥/٢٠ هـ الموافق ١٩٨٨/١/١٠ م ودفن جثمانه الطاهر في مقبرة حبـر الامة عبدالله بن عباس رضي الله عنهما بعد صلاة الظهر من ذلك يرحمه الله رحمة واسعة.. اللهم اغفر له وارحمه، واكرم نزله ووسع مدخله، واغسله بالماء والثلج و البرد. واجعل مرقده روضة من رياض الجنة. انك سميع مجيب الدعاء.

كلمة وداع

بوركت في مثواك تعلو قـامة — قد عشت دوما للفقه والتبيـان
يابلسم الـجرج تعلو هـامة — علم الجهاد، صوت تركسـتان
قد نلـت مانال الكـرام قديمهم — بكفاحك الميمون للايـمان
قد ذل من نصب العدآء في ساحة — فيها الـمجلي لقائد الــفرسان
أما حنيـنك لارض تلك المسجد — تتراك محروسة بسواعد الفتيان
رفعوا لـواءك عاليا خـفاقة — رسموا الطريق ببسالة وامان
نم قـرير العين وهده روضة — قد كنت تصبوها بدالك الـآن

محمد قاسم امين تركـستاني
جـيـده

واجتماعية. وكان من زملائه الشيخ يونس و الاستاذ عبدالعزيز محزوم الشهير بجنكيزخان. والشيخ عبدالاحد حامد وكيل الجالية التركستانية بالمملكة العربية السعودية، والاستاذ محمد سعيد اسماعيل، والشيخ عبدالله قاري والد الاستاذ عبدالحق قاري. ومن مشايخه من علماء التركستان بمصر الشيخ مبشر الطرازي.

وقد كتب عدة كتب اعلامية باسم الجمعية «جمعية الكفاح» واشترك في العديد من المؤتمرات الاسلامية المحلية في الوطن العربي الاسلامي و كالة عن الجمعية. وتزوج بسيدة تركستانية من عائلة عريقة ولاتزال. ولكن اصابته رهبة من حركة تصفية الاخوان المسلمين في مصر فلزم الصمت و اختار المعزلة الكلية حتي من المعارف والاصدقاء وانكب على المطالعة وقراءة القرآن. وامضى اكثر اوقاته في فيلا نائية من ضواحي القاهرة. ولم يقبل احدا لزيارته واشتغل بالزراعة حيث استأجر مزرعة بسيطة وسلك في سلك الفلاحين سنين عدة و قطع المراسلات نهائيا. وكان قد اشتغل بالتجارة في الاربعينات واسس مؤسسة لصناعة النسيج والطباعة على القماش وازدهرت تجاريه لعدد من السنين و كان يعمل تحت يده عمال هرة وعربة لتنقلاته وعربة نقل كبيرة.

وبعد حركة تصفية الاخوان بقي الشيخ تحت المراقبة من قبل المباحثات ودرج اسمه في قائمة الممنوعين من ا لسفر. حتي عام ١٩٦٩ م. وشاء القدر ان ينجو من زبانية الرئيس الراحل عبدالناصر. وبقدرة قادر وبحكمه من الله شاءت اراده الله ان يتزوج احد الضبات الاردنيين بآنسه من مصر وكانت من بنات جارهم، واحتاجو ا لمرافقة امرأة في ذهاب العروسة الى الاردن فاغتنم ا لشيخ الفرصة ووافقت زوجة الشيخ لمرافقة العروسة الى عمان. وهنا تدخل القدر بان اخذ الضابط العريس الجوازات ا لسفر لادارة الجوازات للتأشيرة عليها و كان من ضمنها جواز الشيخ و كانت التأشيرة لخمسة عشر يوما ولحالة استثنائية في مثل هده الحالات مرافقة العروسة فلحقت التأشيرة لجواز الشيخ وربما كان عفوا على ستعجال فخرج الي عمان برفقة اسرة الضابط وبرفقته اي الضابط العريس. وفي نهاية ا لمدة و هي خمسة عشر يو ما رجعت المصونة حرم الشيخ واستنجد الشيخ بالسفارة السعودية بعمان شارحا وضعه فلم يكن من سفير السعودية الا الاذن له بالسفر الي المملكة بقصد العمرة كسائر الاحوال العادية. وعند حضوره الي المملكة اتصل فورا لمعالي الشيخ محمد عمر توفيق في داره العامر بجدة و هو وزير المواصلات انداك فاخد له حق الاقامة من مقام وزير الداخلية في اليوم التالي للزيارة. اقامة دائمة مسموح له بالعمل. ثم استقدم زوجته من مصر واقام بالمملكة حتى الان. ولكنه أصيب باصابة خفيفة في عينيه سافر للعلاج الي تركيا مرات ومرات واجريت له عملية جراحية عدة مرات ايضا ثم اصابه شيش من زوغان الدماغ ولا زال به حتى توفاه اجله في صباح يوم السبت الموافق ١٤٠٨/٥/٢٠ تغمد الله بواسع رحمته ورضوانه.

وكان في طيلة اقامته في المملكة مشغولا بالدراسة حيث يلقي المحاضرات ولاسيما في مجالس الاخوان التركستانيين المقيمين بالمملكة و منهم اعداد كثيرة في مدينة الطائف. وظل مجلسه هدف القاصدين من محبيه ازاد الله له فضله.

***

(السنوات الاخيرة من حياته في مدينة الطائف، ووفاته)

* لم تخل حياته الاخيرة من كيد بعض المكيدين و الحاقدين عليه. حيث كالوا عليه واهانوا كرامته و قضوا على حريته بعضا من الوقت لغرض دفين وقصد مشين. ولكن الله اخذ بيد الشيخ الوقور الكريم وعاش معززا ومحترما بالرغم من زوغان الدماغ.

والعجيب في الامر لم يحد قط عن خط نضاله وكريم فعاله والفريد من خصاله والدعوة الاسلامية ووحدة الصف والنضال . وكان شعاره الاية الكريمة (يآأيها الدين آمنوا إن تنصورا الله ينصركم ويثبت اقدامكم). وخط سيره (العزة لله ولرسوله وللمؤمنين)..

ففي أوائل عام ١٤٠٧هـ فقد التوازن في حركاته لحاجته اليومية وبدأت ضخامة الجسم وثقل الواجب على زوجته المصونة الكريمة و خاصة لم يرزقا بذكر أو أنثى طيلة حياتهما الزوجية التي دامت قرابة أربعة واربعون عاما. وقد شق عليهما ان يأتي في البيت من يخدم الشيخ ويقوم بأوده. عندما اجمعت الآراء على ان نأتي بالشيخ الي دار العناية التابعة لدار الرعاية الاجتماعية بالطائف. نزل فيها نزول ضيف كريم وعلى الرحب والسعة. وكنا نزوره

كبيرة من اهل مصر ولاسيما العلماء والطلبة منهم، وكدلك من الاقطار الاسلامية الدين يدرسون في الازهر الشريف فزاد شوقه ونمت رغبته في السفر الي القاهرة والي الجامع الازهر ولكنه يكبح جماح رغبته بايثاره مجاورة البيت العتيق والروضة المشرقة حتي انه يكرر الطواف حول الكعبة بما يزيد عن عشرين مرة في ليوم. ويغالبه البكاء تارة وتارة ينفجر باكيا رهبة من رحيله الي مصر و فراقه الار اضي المقدسة المحببة لنفسه الزكية الطاهرة، ولكن حبه في العلم و الاستزادة من المعرفة جعله يسافر الي القاهرة عام ١٩٣٥ م وانتظم في الجامع الازهر حتي تخرج منه عام ١٩٣٩م، بدرجة ممتاز جدا في العلوم الشرعية والقضاء واللغة العربية و فقه السنة - الحديث و التفسير و بعض الرياضيات وعلم الجغرافيا و التاريخ والعروض.

وكان له نشاط بارز و محمودا عليه وهو طالب بالازهر الشريف حيث كان ينظم حفلات لمناسبات عدة ومنها ماقام به عام ١٩٣٨ حفل تابين لشهداء التركستان المسلمة و خطب في الحفل ارتجالا خطبة حماسية مما حدا بالجرائد المصرية كلها بالحديث عنه.

وكان من اساتدته الشيخ المفسر طنطاوي الجوهري و كان مصاحبه في اكثر سفرياته وتنقلاته داخل مصر و خارجها . واشتغل في التنظيمات التحررية في أندية الشباب الاسلامي ودخل في صفوف الاخوان المسلمين مند ايامه الاولي وكان ديدنه الارتقاء بالدين واعلاء كلمة التوحيد القرآن في سائر الاقطار الاسلامية. وكان يواصل ليلة بنهارة في خدمة الاخوان وتنظيماته الادارية والفكرية وتدريباته التعليمية والعسكرية و نشاطه اللجتما عي ودعوته الخالدة فصار من المقربين لمر شد الدعوة فضيلة الشيخ سن البنا. ثم تولي شعبة الاخوان في بلدة اسيوط للدعوة والا رشاد واعظا و مرشدا و امير ا لجماعة . وامين القسم الاداري والمتصرف في أمور التنظيم حتي جاء دور الاخوان في حرب فلسطين عام ١٩٤٨ فكان نصيب الشيخ من الخدمة التموين العسكري ولوزم الميدان والعتاد الحربي وأمين المشتروات في السويس والاسماعيلية غربا والقنطرة شرق قناة السويس. وكان من رغبته الانخراط في الميدان كجندي يحارب ولكن الانظمة الادارية حالت دون ذلك . وكان من اول الحاملين للجثمان الطاهرة للشيخ حسن لبنا عند استشهادة فلم يبرحه حتي ايداعه مثواه الاخير .

وكانت الخسائر الجسيمة للامة الاسلامية بضياع فلسطين عام ١٩٤٨م قضية الامتحان للامة العربية و لالسلامية وانه مفتاح القضايا لاسلامية في جميع اقطار الارض مثل قضية كشمير وتونس والجزائر والقضايا المستعصية مثل قضية التركستان الكبرى و قريم و قافقاسية واديل ارال وآذربيجان الاسلامية.

ولم تخب جدوة ايمانه حتي تكونت (جمعية الكفاح لتحرير الشعوب الاسلامية) يرأسها العلامة صاحب حزب الامة المغربي علال الفاسوالعالم الفقيه وكان المجاهد الباسل الحاج محمد امين الحسيني مفتي فلسطين و كثيرين غيرهم من امثالهم. وكان دورة فيهم اللولب والمحرك يتوقد نشاطا و حيوية حتى انتدبته الجمعية الى كثير من البلاد الاسلامية و في مقدمتها المملكة العربية السعوية فقدم المملكة عام ١٩٥٣ بدعوة من معالي الوزير لالعلام الشيخ عبدالله بالخير و معالي الشيخ محمد بن مانع مدير المعارف العامة انداك. وكان كاتب السطور من مرافقيه في كل الصلات والمقابلات الشخصية له كسكرتير. وفي هده المرة مكث كثيرا في المملكة وذلك لانتظاره بعضا من المؤتمرات ضيفا مكر ما علي حكومة المملكة العربية السعودية و قد قابل جلالة المغفور له الملك سعود بن عبدالعزيز ونال من جلالته كل تقدير واحترام و نال من جلالته بعضا من الهدايا الملكية منها طاقم ملابس و مشلح وساعة ذهبية وميدالية برونزية التي اعدت للشخصيات الاسلامية بصفته مند و با عن جمعية الكفاح لتحرير الشعوب الاسلامية ومركزها قاهرة المعزالدين الله.

وفي عام ١٩٥٣ صدر مجلة باللغة ا لعربية تحت اسم صوت التركستان. وفي عام ١٩٥٤ م اصدر منها عددا خاصا للمملكة العربية السعودية. وقد زار الشيخ حينما كان في زيارة المملكة معالي الشيخ محمد عمر توفيق في مكتبه بالنيابة. الغزة. وكدلك في بيته معاليه بربع الرسام - وقد كنت برفقته في كلا الزياراته . وكدلك خاشقجي وكيل وزارة الصحة السعودية في مكتب سعادته في عمارة القامة بالقرارة المبني الدي اصبح فيما بعد مستشفى للرمد. وصدرت من مجلته صوت التركستان عشرات الاعداد وكانت سياسية وأدبية

الشيخ ابراهيم بن واصل التركستاني

١٩٠٦ م - ١٩٨٨ م

ولد الشيخ ابراهيم واصل التركستاني في قصبة قيزيل بويا في محافظة فيض آباد التابعة لولاية مدينة كاشغر تبعد عن المدينة بحوالي عشرين فرسخا في الشرق، وكان ترتيبه الثالث من ابناء الشيخ ابراهيم بن واصل بن مؤمن الامام والخطيب في المسجد الجامع للقصبة، فهو اذا من بيت علم ومعرفة وكانت ولادته في عام ١٩٠٦ الميلاديه وكان من احب الابناء الي ابيه خلقا وخلقا وكان يلازم أباه منذ صباه في المسجد ومجالس الدرس والمذاكرة حتي سفرياته وروحاته وجياته. محبوبا لدى معارف ابيه وبين اقرانه وزملائه، تعلم مبادىء القراءة والكتابة والقرآن الكريم من والده، و كذلك قرأ على أبيه مبادىء العلوم الدينية مثل الفقه على مذهب الامام أبي حنيفة النعمان و مبادىء الصرف النحو. وكان شغوفا بالعلم و خاصة العلوم العربية لاسيما الدينية منها «الحديث و التفسير و تجويد القرآن الكريم و تعلم كذلك اللغة الفارسية» وقرأ علي والده بعض الكتب من الادب الفارسي. مثل كتاب كلستان للشيخ الشيرازي، وعلم الصرف العربي باللغة الفارسية.

شب الصبي واصبح شابا يافعا وكان يتردد علي المسجد ومجالس الذكر مع ابيه ومن دون ابيه. وكان يؤم الجماعة بالفرائض - اقصد الصلوة المفروضة - عند غياب والده، وكذلك صلاة التراويح في شهر رمضان. ثم بعد ذلك الجمعة والجماعة. وصار يؤلف خطبة الجمعة ويلقيها. وعلى مرور الايام أحب الاستزادة من العلم والمعرفة من منابعها فصار يبدي رغبته لوالده آناء الليل واطراف النهار، لعله يستجيب لمطلبه حتي صارت والدته تتوسط بين الابن وأبيه كان يريد السفر الي الهند. وفي سنة ١٩٢٦ م وبعد سماح والده له بالسفر، وصل الي الهند و كانت المدارس في عطلة الصيف. وكان و صوله الي الهند في اوائل شهر شعبان ثم اقبل شهر الصوم وموسم الخير والعبادة فكان حنينه الي المسجد الحرام لاداء مناسك العمرة واداء فريضة الحج وقد تم له ذلك.

وعند قدومة الي مكة المكرمة بدأ بالعمرة مرات ومرات كعادة اهل الآفاق طيلة الرمضان المبارك الشهر الكريم. وكانت رغبته تزداد يوما بعد يوم حتي انتهى موسم الحج من تلك السنة و التقي بصفوة من المعارف والخلان من الطلبة في الحرمين الشريفين حتي انجذب اليهم واستقر رأيه على التحصيل في المدينة المنورة على ساكنها افضل الصلاة والتسليم. ومن عجيب الصدف زامل معالي الاستاذ محمد عمر توفيق والشيخ العلامة عبد القدس الأنصاري في حلقات الحرس ومدارج المدارس العليا الاعدادي والثانوية العامة في تلك الحقبة من الزمن. ولكن الشيخ ابراهيم و هو شاب لم يتعد الخامسة و العشرين من عمره عديم الزاد و في شظف من العيش و عسر في الحالة الاجتماعية شغوفا بالعلم واهله ومناهله مواظبا لدروسه رغم فقره المدقع و صبر وصابر فأخد يعمل في بعض المقاهي في اطراف المدينة و في بعض الحرف اليدوية مثل النجارة وحلج القطن والافران لاجل لقمة العيش وقد تواترت عنه انه كان يشتغل عند احد من النجارين الحرفيين بمكة المكرمة مقابل اربعة قروش سعودية وكان من نصيبه العمل علي المنشار العريض لشق الاخشاب الغليظة لفرقة ألوحا. وكان العمل محسو با عليه بالكم والكيف. حيث يحكي انه كان يعمل ست ساعات متواصلة فوق المنصة الخشبية (البنك) بحسب المنشار ليستحق الاجر الدي يسد به رمقه.

وبالرغم من قسوة الحياة كان الشيخ ابراهيم يجابه ظروفه ويروض نفسه علي التقشف في اكثر ايامه.. ويدخل معترك الحياة مع نفسه على انه الجهاد الاكبر. وكان يترامي لسمعه مراحل التحصيل ومناهج التعليم في مصر الكنانة من طلبة جامع الازهر الشريف وعن علمائه الكرام الدين يأتون من هناك لتأدية العمرة وفريضة الحج. وكان كثير الاتصال بهم والقيام ببعض خدماتهم لحبه فيهم وفي العلم بالدات.

وما ان فكر في الدهاب الي قاهرة المعز حتي ارتعدت فرائصه من هول الفراق والبعد عن الحرمين الشريفين ويتراجع عن فكرة السفر، وتحثه نفسه الطاهرة لمزيد من التقرب الي الله والاستعانة به في الاكثار من الطواف و نوافل العمرة ولم ي تخلف قط عن الحج طيلة اقامته في الحرمين الشريفين قرابة ثمانية سنوات او تزيد قليلا. و اثناء ذلك تعارف علي شخصيات

ولم يكن توسع موسكو قاصر ا علي الشرق و الجنوب فقط بل اتجهت الي ا لغرب الي الدول الاوربية الشرقية فاستولت علي اوكرانيا عام ١٦٥٤ وضمت لتوانيا عام ١٨١٥ والي الشمال من لتوانيا كانت ـ لاتفيا واستوانيا فضمتهما روسيا في القرن الثامن عشر.
وهكذ نمت امارة موسكو خلال ٤٠٠ سنة حتي صارت امبراطورية روسية كبيرة لا مثيل لتوسعها الجغرافي ـ اما الوسائل التي اتبعتها فلم تكن فريدة من نوعها اذ كان نوع من اساليب التوسع والاستعمار في تاريخ الدول الاوربية وجد له مثيلا في اساليب روسيا فتاريخ الروس ليس افضل من تاريخ الاخرين بل افظع استعمار شهده التاريخ بينما اكتفت الدول الاوربية بالاستعمار الاقتصادي و الاستغلال التجاري نجد روسيا تبلغ هده الدول الاسلامية التي كانت تمتد من امارة موسكو الي مضيق برنج ومن منطقة المتجد الشمالي الي ايران وافغانستان وتحاول جاهدة علي طمس معالم هده البلاد الاسلامية. بينما نجد الدول الاسلامية التي منيت بالاستعمار الاوربي تستقل واحدة تلو الاخرى فروسيا تكتم انفاس الشعوب بالحديد.
أما الصين فلا تقل استعمارية عن وسيا، فعندما وصل الروس الي ملتقي نهري آمور وأوسوري كانت الاراضي التي علي جانبي النهرين مسكونة بقبائل من سكان آسيا القدماء مثل ا لنيفكي والجيليان فضمت للصين هده الاراضي اليها في القرن السادس عشر ثم ضمت اليها كوريا، ووقعت مع الروس معاهدة ترشينسك علي تقسيم منشوريا، وقبل ان يصل الروس الي بحيرة اوختك بخمس سنوات كان المانشور قد استولوا علي بكين بمساعدة المغول وأسسوا أسرة تشنج او اسرة المانشور ـ ونتيجة لهده الحوادث بادر القيصر في موسكو بارسال بعثات الي بكين لانشاء علاقات دبلوماسية مع المانشور. وبعد تفكك المغول نشأت امارات مستقلة في منغول الداخلية حيث قامت دولة القالموق او ايلون كما تسميهم المصادر الصينية وامتدت نفوذ هده الدولة الي الجزء الشرقي من تركستان الشرقية بينما قامت الدولة السعيدية في بقيت اجزاء تركستان الشرقية، وقامت حكومةدلاي لا ما الاتوقراطية في التبت و خانيات المغول في منغوليا الخارجية وعلي أثر وفاة قونتاجي ملك القالموق وقع النزاع بين ابنية علي العرش فاستولت الصين منتهزة هدا الخلاف علي منغوليا الداخلية عام ١٧٥٧ فرحل كثير من القالموق الي حوض الفولغا فقد كانت علاقاتهم طيبة مع الروس.
وقد كان لامبراطور كانج هس قد غزى منغوليا الخارجية عام ١٦٩١ وفي اكتوبر ١٧٢٧ وقعت معاهدة كياختا التي بموجبها تم تقسيم منغوليا الخارجية بين الصين وروسيا فضم الروس منطقة اور بانغاي اوتوفا اليهم بينما بقيت منغوليا الخارجية تحت سلطة الاستعمار الصيني حتي استقلت عام ١٩٢٢ م بمعونة السوفييت.
اما التركستان الشرقية فقد منيت هي الاخرى بالخلاف الناجم بين الخوجوات الدين تطلعوا الي اغتصاب الحكم من الدولة السعيدية عام ١٦٨٧ وساعدت الحروب الداخلية الصينيين ـ الدين دخلو ا التركستان الشرقية بقيادة جي ز او خوي عام ١٧٥٨ وبعد معارك طاحنة تم لهم الاستيلاء وبعث الصينيون برأس الملك برهان الدين خان الي امبراطور الصين في بكين.
وغزت الصين التبت عام ١٧٥٧ علي أثر إنها دولة القالموق امام قواتهم الغازية.وظلت تكافح الغزو الصيني وقد نجحت ونالت استقلالها احيانا ولكن الصين الشيوعية ابتلعتها عام ١٩٥٠ م وهرب الدلاي لاما الي ا لهند حيث يقود حركة التحرير. ولم يكن هدا التوسع نحو الاقاليم الغربية فقط. بل اتجهت الصين الي الشرق حيث ضمت كوريا وجزيرة فورموزا في القرن السادس عشر، ان سجل التاريخ الصيني سجل استعماري كسجل اية أمة كبيرة اخرى ومع ذلك فأن المؤلفين ـ الصينيين يصرون علي الرغم بان الصينيين شعب لايمكن ان يتدم علي الاعتداء وان الشعوب غير الصينية قد انضمت بارادتها واختيار ها. وبل يدعي غلاتهم ان هده الشعوب وهي التركية والمغولية والتبتية والمانشورية ـ هم سلالة من ا لعنصر الصيني وبهدا لايستحقون الاستقلال، والاستعمار الصيني لامثيل له في التاريخ ابدا، واذا كان الاستعمار الاوربي استعمار ا اقتصاديا و سياسيا فالاستعمار الصيني بدل اقصي المحاولة في تصيين شعوب هده الدول بتهجير الجاليات الصينية الي هده المناطق و نقل العائلات الاجنبية الي داخل الصين وسن الزواج الاجباري بين الصينيين وافراد الشعوب اللا صينية ـ ومازالت حكومة الصين تسعي الي محو هده الشعوب من خارطة العالم بتغيير اسمائهم وتسيطر علي تاريخهم حسب اهوائها ا لاستعمارية والدعاية المغرضة لتضليل الرأي العام العالمي عن حقيقة هده الامم المميزة عن الصين كلية بشتي الصفات والروابط.

اشتهر هذا الطريق باسم طريق الحرير العظيم، فقد كانت تجارة الحرير رائجة بين الصين والهند واوربا، واخترق الاوربيون هذا المسلك منذ القرون الاولي قبل الميلاد ومنه انتقلت الحضارات الغربية الي دول الشرق الاقصي وكذلك الحضارة الشرقية الي الدول الغربية وما ان بزغت امبراطورية المغول الشاسعة علي مسرح التاريخ حتي تشجع الاوربيون - لاجتياز الامبراطورية، وقد كان جل هدفهم ادخال المغول الي المسيحية، ونجح المبشرون السطوريون في البداية، واعتنق بعض امراء المغول المسيحية، واستغل المسيحيون هؤلاء - الامراء في محاربة الاسلام لقد اقنع هيتون (HAYTON) ملك ارمينيا المسيحي مانجوخان (١٢٤٨ - ١٢٥٧) علي ارسال تلك الحملة فدمرت بغداد بقيادة هولاكو (١٢٥٦ - ١٢٦٥) ولكن انتشار المسيحية بين المغول لم يستمر فقد اذعن هؤلاء المغول والقبائل المتبربرة - آخر الامر للاسلام، التي سامو ها الخسف والاضطهاد بل انقلب امراؤها دعاة اسلاميين مثل بركة خان وتيمورخان. ولكن هده الامبر اطورية التي ضمت الصين وامتدت الي روسيا و ايران انهارت الي دويلات مستقلة في منتصف القرن الخامس عشر، فتجزأت دولة التون اوردا الي اربع دول - تركية الاولي في قازان حول نهر الفلغا الاوسط والثانية في استراخان عند مصب نهر الفلغا و الثالة في شبه جزيرة القويم والرابعة في سيبيريا، وفي غضون هدا القرن تمكنت احد الامارات الروسية التي مقرها موسكو ان تستقل من المغول بمؤازرة قوية من الكنيسة الارثوذكسية وتفوقت علي الامارات الرئيسية الاخرى. وفي عام ١٥٥٢ م اقتحم القيصر الموسكو في ايفان الرابع (الرهيب) قازان ثم استراخان عام ١٥٥٦ م وبهدا تم الاستيلاء علي حوض نهر الفلغا التركي التي تشير اليه المؤلفات والاناشيد الروسية بالنهر الروسي العظيم وظلت خانية القريم قوة رهيبة مدة - مأتي سنة أخرى تساندهم الدولة الاسلامية الكبرى الامبراطورية العثمانية التي صارت تابعة لها عام ١٤٧٥، وكانت الامبراطورية العثمانية تسيطر علي شواطيء البحر الاسودوتسد طريق موسكو الي البحر المتوسط. ومع ان طرس لجكو (١٦٨٩ - ١٧٣٥) قد احزربعض النجاح في حروبه ضد القريم والامبراطورية العثمانيةالا ان شبه جزيرة القريم لم تخضع نهائيا لروسيا الا عام ١٩٨٣ م وفي خلال القرن السابع عشر استعمر الروس خانيات سيبيريا وقضوا علي دولة بني بك قوندي - الاسلامية ووصلوا الي نهر آمور في لشرق لاقصي حيث وقعت عام ١٦٨٩ م معاهدة نوشينسك التي قررت حدود الامبراطورية الروسية لمدة قرنين تقريبا مع الصين.

اما في الجنوب الشرقي فقد اتصلت موسكو بعد الاستيلاء علي استراخان مع شعوب القفقاس وتحالف بعض الشعوب المسيحية في هده المنطقة مع روسيا بينما ظلت الشعوب الاسلامية وهم الشراكسة والشيشن وشعوب الداغستان يدافعون بضر اوة عن استقلالهم ضد اي قصد يفكر في غزو بلادهم وفي خلال القرن الثامن عشر خاضت روسيا حروبا عديدة مع ايران وكان الجورجيون المسيحيون حلفائهم وفي عام ١٨٠١ ضمت جيورجيا الي روسيا وفي عام ١٨١٣ استولت روسيا علي اذربيجان الشمالية بما في ذلك شبه جزيرة باكو وطيلة النصف الاول من القرن التاسع عشر استمرت شعوب القفقاس الاسلامية في مقاومة روسيا بمنتهى العنف ولم يتم اخضاع الشيشن بصورة نهائية الا عام ١٨١٩ والشراكسة عام ١٨٦٤ م.

وتقع الي الجنوب من منطقة الاستعمار في سيبيريا سهول التركستان الغربية وقد كانت هده المنطقة مقسمة الي خانية بخارى وخانية خيوا وخانية خوقند وخانية قازاق.

وفي عام ١٨٦٠ م قررت الحكومة الروسية ضم تركستان الغربية اليها وبرر وزير خارجيتها ذلك بضرورة تامين حدود روسيا في مدكرة وجهها عام ١٨٦٤ الي الحكومات الاوربية وقال ان اختبارات بريطانيا وفرنسا والولايات المتحدة - دلت علي انه كلما حصل اتصال او احتكاك بين دولة متمدنة وشعوب بربرية فلا مناص للدولة المتمدنة من توسيع حدودها باستمرار لكي تحمي رعاياها وتقع الغزو. وقد اعتبرت الدول العظمى هده الحجة معقولة تماما في ذلك الزمن ومتفقة مع ما تمارسه كل منها وهكدا استولي الروس علي طاشكند عام ١٨٦٥ وصارت عاصمة تركستان الغربية وفي عام ١٨٧٣ م بعد حملة قيصرية فرض الروس علي خانيات جيوا وبخارى معاهدات ن صت علي اخد الاراضي وتعويضات مالية منهما، ووضعت ماتبقى منهما من الاراضي تحت الحماية الروسية وفي عام ١٨٧٦م ادمجت امارة خوقند في الامبراطورية الروسية الاستيلاء علي بقية التركستان الغربية بين ١٨٨١ و ١٨٨٤ بقتال مرير مع التركستانيين.

«الاستعمار»

بقلم: الله وردي

اختلفت حضارة الشرق والغرب مند القدم ونتج عن هدا التباين اتصالات اقتصادية وتنافس تجاري، فقد غدت واثارت الاساطير العجيبة عن االلي و الالماس والعطور والتوابل والدهب اطماع الدول الاوربية والهبت خيال شعرائهم «وحفدت» تجارهم، وكان هناك طريقان للاتصال التجاري بين الشرق والغرب. احدهما يمتد من سواحل البخر المتوسط وينتقل الي البحر الاحمر او الخليج العربي ويستخدم طريق البر بينهما. وكانت الدول الاسلامية هي التي تشرف على هدا الطريق ـ اما الطريق الثاني. فهو الطريق البحري الدي يمتد من اوربا الشرقية الي الصين والهند عبر تركستان الاسلامية ـ نشطت التجارة كثيرا على الطريق الاول فقد كانت البحار اسهل وسيلة من اختيار الطريق البري الطويل، وكان التجار ـ المسلمون نشيطون جدا في رحلاتهم التجارية بين الشرق والغرب والدول الاسلامية شديدة ـ البأس فقوافل التجار المسلمين تتمتع بالحماية والسلامة في البر والبحر ـ وكان التجار المسلمون آمينون ومخلصون في تجارتهم وماهرون في أعمالهم.

زادت اتصالات الاوربيين بهده المنطقة الاسلامية وبالتالي اخدت تزداد اطماعهم في التجارة ويشتد حقدهم على حضارة الاسلام مما اثار كرههم انتصارات المسلمين في اوربا و آسيا وافريقيا وانطلاق نور الايمان في كل ارجاء العالم حيثما رحلت اليه قوافل المسلمين، فنشأت من جراء هدا الحقد الحروب الصليبية التي استهدفت السيطرة على العالم، وقد قابل المسلمون هده الغزوات بكل قوة وبسالة، حتي يأس الاروبيون منهم. فبدأت الاستكشافات الجغرافية على طريق جديد. ووصل فاسكودجاما الي كلكتا عام ١٤٨٩ عن طريق رأس الرجاء الصالح، ثم اتجه كريستوفر كولمبس الي امريكا عام ١٤٩٢ معتقدا وصوله الي الهند. وقد اثار هدا النجاح روح المغامرة البحرية الي حد هائل فدار ماجلان عام ١٥١٩ حول الكرة الارضية مستكشفا طريقا جديدا عبر المحيط الهادي الي الهند ودول آسيا.

ومع هده الاستكشافات الجغرافية نشطت التجارة الاوربية التي رأت ضرورة السيطرة العسكرية علي مصادر الانتاج ومواقع التجارة الاستراتيجية وعلى المسالك المؤدية حتى تأمن العبور بسلام. وتم هدا الغزو بشتي الوسائل الاستعمارية من حروب الي اغتنام الخلافات الداخلية الي المعاهدات الغير متكافئة. وكان رائد الاوربيين في توسعة محاربة الاسلام التي أكدها قرار بابوي صدر عام ١٤٥٦ يحض على مهاجمة الاسلام ويعلن استمرار الحروب الصليبية، ورغم المقاومة الشديدة التي قامت بها دول العالم الاسلامي ضد هدا الغز و الاوربي الا انها وقعت اخيرا فريسة الاستعمار الصليبي. ومع الاختراعات العلمية التي نشأت في الغرب تزايد احتياج الدول الاوربية الي المواد الخام والعالم الاسلامي غني بهده المواد ومن ثم هو من اهم مراكز التسويق ايضا فاستدت رغبة الدول الاستعمارية بالبقاء في هده الدول المستعمرة ولكن الاهالي قابلة هده الرغبة بالثورات والنضال المستمر حتي اضطر الدخلاء الي الجلاء من معظم الاراضي الاسلامية. مند اربعينات القرن العشرين وبدأ هدا الشبح المخيف يتقلص من معظم اجزاء القارة الافريقية والآسيوية. ولكن أبى الاستعمار الاوربي ان يخرج من العالم الاسلامي بدون ان يترك مضحات للشر حتى لايعيش المسلمون في وحدة وتعاون لكي يؤدوا ـ رسالتهم الاسلامية السامية في هده الحياة، فاستبقى بعض المناطق الاسلامية تحت الخلافات والمنازعات الدولية.

اما الطريق البري فقد كان يقتضي القيام برحلات طويلة عبر الاستبش المرتفعة والصحاري التي تمتد من اوربا الشرقية الي الصين والهند وتشرف على هدا الطريق الدول ـ الاسلامية التركية في قازاق واستراخان و سيبيريا وتركستان. وقد كان اختراق هده الهضاب المكشوفة ميسورا بفضل القوافل التي تستخدم الجياد لان تركستان هي موطن الحصان الاصلي وقد نشأت بعض الدول عند سفوح الجبال حيث تتصل بالهضاب مثل قازان وسمرقند وكاشغر و خوتن وهي محطات في مواقع مناسبة للوقوف بها على طول المسالك البرية.

«الصيني المنصف ومصيره»:

سمعت من بعض المثقفين التركستانيين بان هناك في الصين من اتصف بالعدل والانصاف وذلك بناء علي قصة واقعية قبل سنتين او ثلاثة. ان زوجة رئيس وزراء الصين ا لاسبق شوئنن لاي قدمت الي تركستان الشرقي في مهمة رسمية طبعا بعد وفاة زوجها) والقت محاضرة في مدينة «شي خنزة) وهي مدينة بترولية حديثة قارغلق يحرم علي التركستانيين السكن فيها فهي خاصة للصينيين. واعتقد انها بالمقارن وعن انصاف قالت في محاضرة ارتجالية ان اهالي تركستان(سينكيانج)حرموا من ابسط حقوقهم بالمواطنة مند عهد امبراطورية مانجو ـ في القرن الماضي. وحتي الان فمن الانصاف بل من الواجب علي حكومة الصين المركزية ان تعترف لهم بالحقوق الشرعية فتعرضت لسخرية الحكام الصينيين واوذيت وابعدت عن بعض صلاحياتها كعضو في الحكومة.

«تصين تركستان الشرقية تقضي عن الحكم الداتي المزيف»:

ومن منطلق الاكثرية الصينية ـ يلفظ الحكم الداتي انفاسه الاخيرة ان عاجلا او آجلا وانه مستقبل امتنا الاسلامية قاتم جدا من ماضيها المظلم الهالك. وقد تجسم اماها الموت البطيء الشرس وسياسة الامحاء قابضة بزمام الامور. وقديما قال شاعرهم :

اما تحري بما في الافق من خبر

فارضك احتلت فاحجز من الفجر

ترجمة : امين اوغلو

تنويه

١ـ بيون : عملة الصين الشعبية.

٢ـ رسم الكتابة الصينية لكلمة (سنكيانج) وما اعتراها من تغيير مؤخرا قد نشرت في النص التركستاني (الاويغوري) في العدد ١٥ من هده المجلة.

تضليل الرأي العام العالمي. ثانيا لاخلاص هده الشخصية لحكومة الصين المركزية بحيث يكون دينة وديدنة ان تركستان لشرقية في اعتباره جزء لايتجزأ من لصين لانه عميل للصين ـ اما من حيث مؤهلاته ومعرفته بالامور لا تهم الحكومة الصينية و كل الامور والقرارت سلبا او ايجابيا من اختصاص سكرتيره الصيني المرافق له.

صفحة الارقام الزائفة:

اخدت هده الارقام من متحف مختلف القوميات في التركستان الشرقية سنكيانج :

٦.١٧٠.٠٠٠	الاويغور	٩.٠٠٠	مانجو
٩٥٠.٠٠٠	تونكان مسلمو الصين	٥.٠٠٠	داغور
٣٢١.٠٠٠	منغول	٤.٠٠٠	روس
١١٩.٠٠٠	قرغز	٤.٠٠٠	تتار
٢٩.٠٠٠	شيوة	٤.٤٠٠	اجناس مختلفة
٢٩.٠٠٠	تاجيك (مقابل)	٥.٣٤٦.٠٠	صينيين ولكن الواقع والحقيقة ان عدد الصينيين تزيد ستة عن هدا العدد
٩.٠٠٠	اوزبك		

بينما عدد التركستانيين ومن كل الجنسيات التركية الاخرى تزيد عن عشرين مليونا من الانفس .
"حيث ا ن الوفد الرسمي الدي قدم الي المملكة العربية السعودية اعترف في احد تصريحاته بان التركستانيين يشكلون اربعة عشر مليونا من الانفس.بينما الكتاب الرسمي الصادر من جكومة الصين المركزية. وهو احد الكتب الخمسة للاحوال لعامة ـ على حد قولهم ـ يقول الكتاب غير هده الارقام».

في التركستان الشرقية «اربعة عشر جنسيات

«كلمة استنكار قالها الدكتور مسعود صابري عام ١٩٣٩ م في مدينة نه نجين «ونحن التركستانينون كنا متخوفين من تقسيم ب لادنا الي الجنوب والشمال جغرافيا. ولكن الصين المركزية قسمتها على ستة قوميات وهي:
الاويغور ـ قازاق ـ قرغيز ـ تاجيك ـ تونكان ـ منغول. تحت صفة اوبلاس بمعني منطقة (وقديما قسم الاتحاد السوفياتي ا لتركستان الغربية الي خمس مناطق: تركستان ـ تاجكستان ـ ازبكستان ـ قرغزستان ـ قازقستان) وان هده المناطق (الاوبلاس) في التركستان الشرقية ترتبط رأسا بحكومة بكين وكلنا قرأنا حكاية الثور الابيض والاسود بصحبتهما مع النمر الغدار وهي من حكاية كليلة ودمنة. وفي الحقيقة كانت هناك خمسة من ا لثيران يعيشون في غابة معشوشبة حتي دخل عليهم النمر الماكر الغدار ففرق و حدتهم وتنفر رفقتهم وفرق بينهم بالالوان. فاكل ابيض بموافقة الابغ وهكدا دواليك. وكان الثور الاسود اخر الضحايا فقال قولته المشهورة (اكلت يوما الثور الابيض..) وهكدا تطبق الصين كما طبقت روسيا الحكاية الهزلية. ولكننا مؤمنون بالله جميعا ونقول ومكر ومكر الله والله خير الماكرين. والحكاية وتطبيقها لم ولن تنطلي علينا باذن الله.
وبعد ١٨٧٧ م وفي عهد امبراطور الصين القاصر، كونكشوي وقائده زوزونك تانك العسكري المحارب في القسم الشرقي من تركستان استولي عليها بموت «يعقوب بك بدولت» وعندها بدل اسم تركستان او دولة كاشغر الي سنكيانج، بمعني «الارض التي ضمت عنوة او فتحت عنوة». وان اللغة الصينية لا تملك حروفا معينة وانما هي تميل الي الهر وغلوقية القديمة تطلق رسم الشيء على الشيء و كلمة عبارة عن مجموعتين من التشكيل لغير متجانس والمجموعة الثانية تضم مفر دتين المفردة التابعة تشبه مضرب الحلج «حلج القطن» وهو يشبه مفر د الخميرة من الخشب ا لغليظ. جلده لمساء بحيث لا يخدش وتر آل ه الحلج. فالمفرد المرادفة للمجموعة الثانية من كلمة (   ) غبارة عن عنوة وفي هذه الايام ارى الكلمة او المجموعة الاخيرة بدون مرادفها (   ) العنوة فسئلت احد المثقفين هل ان هده الكلمة اقتصرت؟ فأجاب بلا؟ بل قال ان هدا الحدف سياسة مضللة. بان صدرت للصحف والنشرت الصينية والكتاب الاوامر بترك الرديف هدا بحيث لا تبني الكلمة برديفها العنوة. اي القوة.

حساب تركستان ا لشرقية. مدينا للصين او تمنن عليها حكومة الصين. وتقول انتم مدينون لنا بكدا او كدا وان الاستاذ فولار عالمي وزير مالية تركستان الشرقية في الخمسينات وجه اليه تساؤل من قبل حكومة الصين؟. بكم من المليارات من اليوون ديونكم لنا؟ فأجاب فولار عالمي؟. قولوا لي اولا بكم من المليارات يبون تكون قيمة كيلوين من اليورانيوم الدي تأخدونه من ارضنا؟ عندها اتهموه بالجنون وجردوه من مهام منصبه - كوزير للمالية والاقتصاد في التركستان الشرقية وامثال ذلك كثيرون تؤدي الواحدة منها الي الجنون اذا فكرنا فيها.

ان التر كستانيين محرومين من حقوق المواطنة كمواطنين فلا يمكن للفر د منهم ان يختار المكان الدي يعيش فيه. ويؤمن مستقبله كمواطن.

واما ا لصينيون الدين يتدفقون الي البلاد تنقلهم القطارات والمقطورات التي جلبت الي داخل الصين خيرات تركستان وث رواته ا اللانهائية. لهم ا لحق في الاقامة والعمل في اي منطقة من مناطق تركستان الشرقية ويأتون بالآلاف يوميا مند ١٩٤٩ م وفي تركستان الشرقية الان اكثر من خمسة وعشرين مليون صيني نصفهم علي الاقل مسلحون. او تحت ارمة السلاح رايتها بام عيني. واذا قلنا جدلا ان التركستانيين منهم مؤهلون علميا ولكن لم يمكنهم او بتشديد الكاف ـ ذلك فليس بينهم مؤهل عالمي اوفيلسوف واحد او في درجة بيرفيسور.

الحالة الصعبة متدنية جدا وفي القرن العشرين. عهد التكنولوجيا الحديثة والاقمار الصناعية والكمبيوتر. الطب الشعبي ا لقديم ا لدي يعالج مرضاه بورقة الاشجار والنباتات البرية سائر جنبا الي جنب مع الطب الحديث. والطبيب ا لعصري في بلادنا العزيزة يفرق مستواه العام عن مستوى الممرض او الممرضة بالدول المتقدمة بشيء بسيط والا يعرف شيئا عن الكتابة الانكليزية واللاتينية.

الاكلات الشعبية في اسواقها. تحضر بالوقود البدائي الحطب والحلويات. مكشوفة ومغبرة يتناولونها بالايدي علي اختلاف بيأتهم اكاد اقول قدرة.

المنحرفون المتصوفيون وقد قام سوقهم وراجت بضاعتهم مغايرا للعقيدة الاسلامية ومتعاطي الحشيش والمخمورين منهمكون مبهورون في الازقة والزوايا السفلة تشعر مناظرهم بالحزن والكئابة بوخراب الديار.

ومدينة اورومجي العاصمة مدينة عصرية ذات شوارع فسيحة مزدانة بالاشجار تجلب السائح وتجذبة اليها بوجه عام و بالمظاهر ا لخلابة. واما الحواري ووسط المدينة والقسم الشرقي منها متخلفة جدا ولم تمتد اليها يد الاصلاح مند خمسين عاما. يسكن فيها الاتراك التركستانيون والصينيون وارضية تلك المنازل او المناظر القدرة تنخفض من مستوى الشارع بمقدار متر وزيادة ـ اما المساكن الجماعية وتكون عادة داخل احوشة كبيرة. ويسمونها (قورو) ولها مراحيض مشتركة و مختلطة بين الرجال و لنساء والمسلمين و الصينيين لا يغطيها شيء لا من فوق كسقف ولا دائرة من جهة الارض وشبه مكشوفة من الجوانب. ليست بها ابواب فهي ت شكل مستنقعات قدرة من ا لوساخة. يستغرب الواحد منا كيف يعيش هؤلاء المساكين ولا سيما في فصول الصيف واما الاحياء الباقية من مدينة اورومجي وغيرها من المدن والقرى قيس علي ذلك.

واما الحكم الداتي الدي ولد ميتا وسياسيا التضليل:

رأيت في اورومجي ومدنا ا خرى يافتات كتبت باللغتين الصينية والتركستانية بالاحرف العربية. الاخيرة في السطر الافقي وتحتها باللغة ا لصينية تضليلا بان الصينيين يحترمون اهل البلاد وكدلك هناك اجتماعات مختلطة فيها الصينيون والتركستانيون وفيها شعارات براقة مثل تنفيد قراراتنا بالاتحاد والتكاتف و التكتل. ومثل اتفاق ا لفرق المعنية. نحمي وحدتنا بالمساواة وما الي غير ذلك من الشعارات ولكن الواقع والملموس غير ذلك حيث ان ابسط الحقوق المشروعة للتركستانيين غير وارده في هده السياسة المضلة والماكرة.

سألت احد الكواد ر التركستانيين عن مضمون الشعارات فأجاب اخي الحاج ان مساوات اهل البلاد من الصينيين اطاعتنا وخضوعنا لهم ليس الا.

ومن حيث ان الكتابة الاويغورية تراها في اليافتات فوق الكتابة الصينية لاتخلو من مكر ودهاء. وذلك ان بعض الشخصيات ا لهيكلية اقصد الغير مؤهلة تعين في بعض الوظايف الحكومية. ولهده المسميات المو ظيفية بعض الحقوق وشيئا من الاقدمية لصالح المسلمين التركستانيين والشخصية الغير مؤهلة لا تعرف كنه هده الحقوق ان وجدت فلم يكن التعيين الا للاستيلاء وا لاستغلال لتوقيع الشخصية هده لجهلها بالامور وكمطفأة له تكتب اليافتات التي علي باب تلك الدائرة. وغيرها من المرافق والشوارع باللغة التركستانية.

واما بعض الشخصيات التركستانية الدين يكونون عادة علي رأس وفد من الوفود الرسمية للبلدان الاجنبية وسئلت عنه واجيب لي. ان هده الشخصية لا يملك شيئا من امور الانتداب هدا وانما اختير اولا

تارم (تارم نهر عظيم و شريان الحياة في التركستان الشرقية) وفي الوقت ذاته نحن على مقربة من منخفضين تكلمكان بل على جزء صغير منها. وان تلك الصحراء القاحلة اصبحت الان ند غناء. وان هده الحقول الزراعية المترامية الاطراف لا يمكن لبشر كائنا ما كان ان يزرعها بهده الكثافة وبهدا العمق. وان الصينيين استوطنوا فيها وزرعوها بالآلات حديثة بالماكنة والتروكترات. والالات الزراعية المتقدمة. ووادي تكلمكان هدا لا نهاية له. والنهر تارم العظيم يفقد ميائه دون منطقة لوب في الشمال الشرقي منها. وهناك من الحيوانات النادرة. وقد بدأت تنقرض بفعل الجفاف حيال حرمانهم من مياه النهر. وقد اندر علماء البيئة اليابانيون حكومة الصين. بان تسرع بالتدابير اللازمة لاجل ابقاء حياة تلك الثروة الحيوانية الثمينة.

ومنطقة تكلمكان هده منطقة محظورة لغير الصينيين. فلا يو جد فيها تركستاني واحد. فوصلنا الى بلدة كورلا. وكنت اعرفه ا بلدة صغيرة اصبحت الان مدينة عامرة تابعة لمنغول كوره في الشمال الشرقي منها وكورلا التي كانت بلدة صغيرة في ضفاف حوض باغراض. اصبحت مركزا صناعيا تجمع فيها خيرات تركستان العزيزة كلها وتشحنها باقطار متجهة الي داخل الصين (انظر الخريطة) ثم مرر نا بمدينة قاراشهر. ح اضرة الاقليم واتجهنا شمالا فهناك سلسلة جبال خان تنكري «تيانشان» و وديان عديدة بالقرب من بلدة اغيربولاقه رأيت في احدى الوديان صينيين بتركتوراتهم وكاميوناتهم متمركزين وعاملين متواصلين في العمل في المصانع و علمت من السائق ان هده السلسلة من الجبال تحوي على ورقة الحجر التي لن تسخن كمادة شفافة (غالية الثمن في الوقت الحاضر، عصر التكنولوجيا المتقدمة) وان هده المعادن ـ النفيسة تعتبر دررا في هدا الوادي وترحل الي داخل الصين ايضا في صناديق واكياس وكراتين. ثم مررنا بمدينة توخسون وقد رايتها قبل ثمانية وثلاثين عاما. وقد اصبحت اليوم غيرها بالامس مدينة زاهية ذات ثوب قشيب ث م صعد نا الي مدينة دوانجين وقبل مدينة اور ومجي بخمسين او ستين ك يلومترا هناك ارض منبسطة منخفضة وفيها حوض كبير مالح شديد الملوحة «مثله مثل البحر الميت في فلسطين المحتلة» وفي الشمال منها سفوح جبال خان تنكري «تيانشان» ـ وعليها اقيمت مصانع كبيرة. ثم علمت ان هده المصانع لتعليب الملح المستخرج من ذلك الحوض الكبير ذات مساحة كبيرة. وان بهدا الملح مادة ذات قيمة تشحن كلها الي اليابان.

وصلنا الي اور ومجي. مدينة كبيرة واسعة جدا و جميلة. المواصلات العامة متو فرة بشكل اتوبيسات ولما الطلبات الخاصة مثل التاكسي. غير متوفرة. وبواسطة بعض من معارفنا الموظفين امنا طلباتنا الخاصة ببعض السيارات الصغيرة. فهناك خمسة متاحف كبيرة زرت كلها وقد امضيت في بعضها الساعات الطوال بل الايام. وبالمثال زرت متحفا شعبيا كبيرا ضمن تلك المـتاحف الخمسة، غاية في الجمال و التنسيق و عمق التعبير المجسم تشير الي المنازل الاصلية لكل قبيلة وتركيبها ومستوى التعليم والثقافة فيها. وطرق المؤدية اليها ومنها. وحقول الزراعة وكثافتها ومصادر الاقتصاد الطبيعي والصناعي. ومنابع البترول. ومن حيث الفن الجمالي في المتحف قلما توجد مثله في العالم عام في الظرافة والنفاسة تجلب وتجدب السائح بشكل لا ارادي. واما التحقيقات والاكتشافات الاخلوكية والمآثر التاريخية ومن ضمنها المراجع. ومعالم الحضارات القديمة والحديثة، كلها تجسمت في هده المتاحف واني ادقق النظر في كل قطعة منها و كدلك ترى الارقام التي تشير الي كمية المستخرج والمخزون من المعادن مثل البترول والفضة والدهب واور انيوم وبلتروم وغير ها من ثروات تركستان الدفينة والمستخرجة ولم اتمكن من حفظ تلك الارقام او قيدها في خاطرتي مع الاسف. ولكنها غير خافية على المتخصصين العالميين وهده الثروة ـ الهائلة تشحن كلها اولا بأول الي داخل الصين وبدون عد وقيمة واذا احتاجت تركستان الشرقية الي او قيمة من الذهب او لترا واحدا من البترول تشتريها من حكومة الصين المركزية نقدا او بالقيد دينا عليها.

واما احتياجات تركستان ا لشرقية من تعليم و تعمير وشق طرق. ورفع مستوى الكفاءة الزراعية او مكنتها وتحديث طرق الصناعة. اذا تأمنت بعضها او كلها حسب الحاجة تكون على

فيما رايت وسمعت

بقلم: قاسم اوغلي ابو محمد

بالامس القريب ذهبت الي موطني التركستان الشرقية عن طريق دولة باكستان عبر الطريق البري من ها وذلك لزيارة اقربائي هناك. ودامت سياحتي هده لمدة شهرين وكانت مدينة اور و مجي اكث ر البلدان اقامة لي ورأيت فيها ماسعته سابقا وكنت اتمنى ان اشرحه لبني و طني الدين يعيشون في ال عالم الحر. وان فاجعة الثورة الثقافية التي انتهت قبل عشر سنوات والتي دامت في حين ها اثنتا عشرة عاما. والتي كانت شؤما للصينيين كلها بوجه عام وللتركستانيين بصفة خاصة واضحت معلومة فلا داعية لدكرها ثانية.
وانا لم اكن كاتبا وقد امضيت اكثر اعوام صباي وشبابي في تلك الاصقاع وعند زيارتي هده التقيت باصدقاء صباي وزملاء دراستي هناك في الايام الخالية. وان بعضهم اصبح طبيبا واديبا ومترجما علميا الان وقد اكتسبت منهم معلومات هامة ومفيده. وقد عرضت عليهم رئياتي واخدت موافقتهم عليها واني ارى ان المرئيات شيء والكتابة عنها شيء آخر. فلدا ارجو من القاريء الكريم ان يصحح خطئي ويقرأها بحسن التدبر والتأمل.

ملخصات سفري

وكتابتي هده تتعلق بثلاثة محاور اساسية هي الاقتصاد والاجتماع والسياسة في رحلتي التي بدأت من باكستان الي تركستان الشرقية شاهدت الطريق البري الذي انشيء في العهد الحاضر. ولكنه لم يكن وليد اليوم وانما كان الطريق احد الروافد الاساسية لطريق الحرير مند الوف السنين الغابرة حيث ان اجدادنا سلكته وشقته بانواعهم ولو انه اصبح من معالم القرن العشرين يعود بالفائدة العظمى للانسانية جمعاء. وذلك ان الطرق الحديثة تقرب المسافات وتطوي الفيافي والقفار في ساعات محدودة. وبالمثال كان هدا الطريق مند امد قريب نسلكه و نطويه مابين ثلاثين الي خمسة و ثلاثين يوما بمخاطر ه والامه. والان نطويه بأقل من يومين فقط.
فوصلنا مشارف بلادنا العزيزة فونجراف. وضاش قورغاند - ثم مدينة كاشغر بكل سهولة ويسر ونحن نحس امامنا غابات ونراها بالفعل حيث ان اطراف مدينة كاشغر جميلة للغاية. فقدمنا مدينة كاشغر وشاهدنا فيها ابنية حديثة، عصرية بجانب ابنيتها القديمة وازقتها الضيقة لم تزل في حالتها السابقة مند خمسين عاما. وامثل مدينة كاشغر في بعض ابنيتها الحديثة بجانب ابنيته ا القديمة المتهدمة وهي الاكثر والاهم كأن ثوبا بالية مستهلكة رقعت بديباج ا و بقطعة من مخمل. وبعد تلك الحقبة من الزمن، من العبودية والدل. اعطيت بعض الحريات وارى ويرى غيري نتائجها ايجابية ولكن امتنا المغلوبة على امرها مسبقا لا تأمن جانبهم على الاطلاق.
وحضرت في مجالس المتنورين والمثقفين من شعبنا ومواطننا، وجلست معهم في سهراتهم وسمراتهم و مجالسهم و محبتهم و هم يتكلمون في كل الحياة العامة. شأنهم في ذلك شأن غيرنا من الشعوب يضحكون ويمرحون ويمزحون ويختتمون هده المجالس بقولهم نحن تعودنا ان نضحك وقت البكاء. فبات معلوما للجميع صدق قولهم. ركبنا سيارة اجرة خاصة بنا متجهين من مدينة كاشغر الي مدينة اقسو تزيد عن اربعمائة كيلومتر. في الشمال الشرقي (واول رحلة لهده مدينة مر البشي «تبعد عن مدينة كاشغر بمائة وخمسين كيلومتر .» وبعد رحيلنا منها، رأينا في الجهة اليمنى وعلى بعد خمسة او اربع كيلومترات على الطريق. سندسا خض ر وعلى مدى الافق و كانها بحر لجي وعلى هدا طوينا الطريق ولمسافة ثلاثين او اربعين ·كيلومترا. متجهين الي اقسو. غاب عنا ذلك البساط المخضر كأنه قبس من جنة الله. وكنا بادين من وجوهنا السلبية حيال تلك الخيرات (لمن هده؟) وكان السائق من مواطنينا تركستاني تأمل في وجوهنا جيدا ثم قال اخي الحاج نحن الان في الجهة الغربية من وادي

تجاهل انهم يستخدمون اللغة الصينية ايضا ويفتخرون بكونهم مسلمون صينيون الا انهم يدركون ايضا ارتباطهم الثقافي بالحضارة الصينية. لذا فهم يعلمون دعاة للاسلام وينشرون الثقافة الصينية في نفس الوقت وقد استمر هدا الوضع علي ماهو عليه من مدة طويلة بين المسلمين من الاصل التركي والمسلمين من الاصل الصيني لم تكن لهم مشاركة سياسية فعالة أو اية اهداف ثقافية تدكر. وفي تركستان الشرقية فعلي الرغم من رابطة العقيدة الواحدة بين المسلمين من الاصل التركي والتونقان الا ان الشعوربالعداء تجاه بعضهم البعض احيانا يطغي على رابطة العقيدة وببساطة اكثرفان المسلمين من الاصل الصيني (التونقان) والمسلمون من الاصل التركي على الرغم من عقيدتهم الحنيفية الواحدة، ويؤدون الصلاة جماعة في مسجد واحد الا انهم يختلفون من الغالبية العظمي من الاويغور الاتراك سكان تركستان الشرقية (بالتحديد القرغيز والقازان والجماعات الناطقة بالتركية) حيث ان لهؤلاء طموحات ازلية إما سيادة مستقلة أو الاستقلال من الصين وان يكونوا تحت ادارة مسلمين من نفس أصلهم التركي. الا ان المسلمينه من الاصل صيني (خوي) لا يشاركونهم نفس الطموحات،وان كانوا يرغبون في مجتمع اكثر حيوية حيال ممارسة الشعائر الدينية الا انهم يفضلون العيش تحت ادارة جماعية صينية غير مسلمة (هان) افضل من الوقوع تحت ادارة المسلمين الناطقين بالتركية.

وتتمثل ابان حكم تشنج افضل صور الاختلاف في الاهداف السياسية بين المسلمين الناطقين بالتركية والمسلمين الناطقين بالصينية ففي وقت السلم كان المسلمون من الاصل الصيني (خوي) يشكلون حامية عسكرية موالية لادارة المانشو (السلالة الحاكمة) كما انهم كانوا يلعبون دورا مهما في اوقات الحرب ايضا خاصة خلال فترة الثورة الاسلامية في الجزء الشمالي الغربي من الصين في عام (١٨٦٢ - ١٨٧٨) في الوقت الدي كان المسلمون من الاصل التركي والتونقان قد تمكنوا كل على حده من الان فصال عن حكم تشنج الا انهم انشغلوا في صراعات ضارية فيما بينهم اضعفت من قوتهم فلم يتمكنوا من هده القوات الصينية المتقدمة الامر الدي له اكبر الاثر في اعادة النفو ذ والقوة الي اسرة تشنج الحاكمة، و من الجدير بالدكر ان «تسو» الدي تقلد ز مام السلطة بعد «تشنج» قد تعامل مع المسلمين الناطقين بالتركية والناطقين بالصينية كل على حده حيث سحق خصومة مثل (يعقوب بك) التركستاني الدي كان قد اسس دولة مستقلة في تركستان الشرقية كما اجبر خصمه الثاني (باي ين خو) المسلم عن اصل صيني على الهرب الي روسيا في آسيا الوسطى. كما انه عامل الثوار من الناطقين بالتركية على انهم مهاجرين مقمين غرر بهم في التمرد ضد حكم (تشنج « وقد يعفي عنهم مستقبلا لو انهم استم وا في العيش بسلام. ما الثوار من لمسلمين الناطقين بالصينية فقد عوملوا كخونة ضد الحكومة الصينية الا انهم نالوا قدرا من التسامح فيمه بعد.

وعلى الرغم من تلك التفرقة الا ان المسلمين من اصل صيني (خوي) كانوا يعملون خلال عقدين من الزمان (عند استيلاء "تسو" على السلطة في الاقليم الشمالي الغربي مرة اخرى) كممثلين للسلطات الصينية (الهان) في تركستان الشرقية. ويعود السبب في ذلك الى أن ثورة المسلمين في كانسو و شنسي و يوننان لم يشترك فيها جميع المسلمين من الاصل الصيني (خوي) لدا لم يعتبروا خونة لحكم تشنج.

ويشير تاريخ تلك الثورة بصورة واضحة الي وجود خلافات جدرية داخل وجماعات والمسلمينو من الاصل الصيني (خوي) والتي سارع تشنج الي الاستفادة من تلك الخلافات بصورة سريعة وفعالة.

* * * * * * * *

(قدمت هده الدراسة للندوة الاوربية الثانية عن ثقافة آسيا الوسطى - المنعقدة في جامعة لندن في الفترة ٧ - ١٠ ابريل ١٩٨٧ م)

وقد استمر التركيز على التناقضات حتى في اعمال رائيل المخضرم والمعاصر للعلاقات الصينية - الاسلامية عندما كتب عن التناقض بين الاسلام والنظام الصيني.
هذا عدا انه من الواضح انه نتيجة لتعداد المسلمين من اصل صيني (خوي)، والذي يحتمل ان يكون قد وصل الآن (١٩٨٧) الي اكثر من عشرة ملايين نسمة منتشرين داخل الصين من يونان في الجنوب الغربي الي هيلونج كيانج في الشمال الشرقي ومن تركستان الشرقية في الشمال الغربي الي جزيرة هيانان في الجنوب الشرقي، فان هناك اختلافا في مواقفهم السياسية والثقافية وذلك نظرا للمساحة الشاسعة التي ينتشرون فيها.. ولذا فان مايعتبر في بكين مناقضا قد يكون له موقف آخر مغاير تماما في كاشغر. وهذا ماستوضحه هذه الدراسة بالتفصيل. قد يكون من الافضل التركيز بصورة اكثر على تلك التناقضات عند الاغلبية المسلمة الناطقة باللغة التركية في تركستان الشرقية ويونان الواقعة على الحدود الجنوبية الشرقية، بالنسبة للنواحي السياسية في تركستان الشرقية فان ازدواجية الولاء هذه (للاسلام كعقيدة وللصين بحكم الاقامة في مجتمع صيني باكمله) انما يعني ان اعداد الدراسات الميدانية عن اقليم تركستان الشرقية فعلي الرغم من عدم وجود وثائق مستفيضه مكتوبة عن الاسلام في تركستان الشرقية الا ان هناك دراسات جادة عن تركستان الشرقية ابان النظام الجمهوري - ونشير هنا الي دراسات كل من لاتيمور ونيمان ووايتنج) فبالاضافة الي تركيز هذه الدراسات علي سياسة الصين في الاقليم فانه قد سبقت الاشارة الي السياسات الاسلامية الداخلية والاقليمية في نفس الاقليم.. وبدراسة تلك المعلومات المتفرقة (خاصة فيما يتعلق بعلاقات المسلمين الداخلية في نفس الاقليم) فستكون النتيجة تحليلا يسرد الحقائق المتكررة وليس تحليلا منطقيا لهذا فان لاتيمور (الكاتب ذو الاسلوب التقدمي) اراد التأكيد على الاختلافات اللغوية والثقافية والدينية بين مسلمي تركستان الشرقية.. فضرب مثلا في التناقض بين الاستقرار والتنقل والمتمثل في الاويغور والقرغز وذلك لغياب الداعين الي الانتماء القومي للاصل التركي.
وتجدر الاشارة هنا الي ان بعض المؤيدين للانتماء القوميللاصل التركي قد اشاروا في دراستهم عن تركستان الشرقية الي موقف معارض تماما لما ذكره لاتيمور حيث تغوا عن الاختلافات الثقافية و الدينية القائمة و شددوا علي الوحدة الثقافية للشعب الطوراني في الاقليم. وقد ناقش معد هذه الدراسة في ابحاث اخرى بان عمل دراسة تحليلية بتلك الطريقة انما تؤدي الي استنتاج خاطيء وانه حتي يتمكن المرء من تفهم السياسات الاسلامية في تركستان الشرقية فعليه ان يدرس الاختلافات الاقليمية وليست الدينية. وبنفس الطريقة فان وايتنج قد لاحظ ان التونقان في اقليم تركستان الشرقية نادرا مايثقون في زملائهم من المسلمين من الاصل التركي او التاجكي وانه عادة ماتتغلب الاحقاد العرقية على الهوية الدينية. الا ان وايتنج لم يشر بصورة واضحة الي دور التونقان كمؤيدين فعالين للحكومة الصينية في تركستان الشرقية. كما انه بالغ بصورة عامة في تفهم توحيد قوة المؤمنين بالاسلام وكثيرا ما فانه يخطيء في ذلك.
ان الهدف الاساسي من اعداد هذه الدراسة هو دراسة دور التونقان في تركستان الشرقية في الفترة مابين الاطاحة بامبراطورية شنج في ١٩١١ ونشأة جمهورية الصين في عام ١٩٤٩. ومن المستحسن في الدراسة ان نوجز ونوضح مكانة التونقان في تركستان الشرقية في النصف الاخير من القرن التاسع عشر خلال ثورة المسلمين الشماليين الغربيين في الفترة من ١٨٦٢ - ١٨٧٨ م. وكذلك خلال السنوات الاخيرة من سقوط اسرة شنج في الصين.
طبقا للحياة السائدة والمتبعة في مستوطنات المسلمين من اصل صيني (خوي) في يونان وفي الشمال الغربي من الصين فان مسلمي تركستان الشرقية من الاصل الصيني قد عملوا / ارتبطوا ولسنوات طويلة بتجارة القوافل والمهن الاخرى المرتبطة بها مثل امتلاك الخانات وجزارين.
واما بالنسبة للنواحي العسكرية فعلي الرغم من كونهم محل احتقار الصينيين (الهان) وذلك بالنسبة الي نظرة المجتمع الصيني التقليدية لهم، الا ان المسلمين من اصل صيني (خوي) يعرفون بأنهم حماة الحدود. وفي الحقيقة فعلي الرغم من كون المسلمين من اصل صيني (خوي) ممن يدينون بالدين الاسلام ويعتزون بانتمائهم للاسلام ولأمة الاسلام في العالم كما انهم يدركون مدى ارتباطهم الروحي بالاراضي المقدسة في الحجاز.. الا انه لايمكن

دور المسلمين التونقان من الاصل الصيني (خوي) بتركستان الشرقية في العهد الجمهوري

دكتور رشيد فوربس - ترجمة محمد الله وردي

ابان النظام الجمهوري في الصين خلال الفترة من (١٩١١ - ١٩٤٩) في تركستان الشرقة ذلك الاقليم الواقع في اقصى الغرب لصيني والدي تطلق عليه الصين اسم (سينكيانغ) وتعني الارض الجديدة و تكتب بالصينية شنجانغ.. اذ انها مستعمرة صينة ولا تزال تحتلها الصين وبالتالي فانها في قلب آسيا الوسطي. ويسكن هدا الاقليم مجموعات مسلمة هم بمثابة (الاويغور والقازاق، والقيرغيز، وتاجيك، اوزبك، التتار، والخوي) هدا بالاضافة الى مجموعات اخرى اقل عددا من المجموعات الغير مسلمة هم: المنغول، سيبو، سولون، مانشو، والروس. وبنهاية فترة النظام الجمهوري كانت هده الاقليات المختلفة تمثل نسبة ٩٠٪ تقريبا من مجموع السكان في الاقليم. بينما يمثل الصينيون (الهان) بما في ذلك المنفيين السياسيين وسلالاتهم والمستوطنين من القرويين الفقراء والموظفين الحكوميين نسبة ال ٥٪ الباقية. وطبقا للاحصائية التي قام بها البوليس الاقليمي لاقليم تركستان الشرقية في عام ١٩٤٠ - ١٩٤١ م. والتي اعتبرها اوين لاتيمور بانها تمثل افضل الاحصائيات الموجودة للاقليم ابان النظام الجمهوري السابق. فان تعداد السكان في الاقليم طبقا لتقديرات اللغويين هو:

الجماعات المسلمة		الجماعات الغير مسلمة	
١- اويغور	٢,٩٤١,٠٠٠	٨- منغول	٦٣,٠٠٠
٢- قازاق	٣١٩,٠٠٠	٩- سيبو	٩,٠٠٠
٣- قرغيز	٦٥,٠٠٠	١٠- سولون	٢,٤٩٠
٤- تاجيك	٩,٠٠٠	١١- مانشو	٦,٧٠٠
٥- اوزبك	٨,٠٠٠	١٢- الروس	١٣,٠٠٠
٦- تاتار	٥,٠٠٠	١٣- الصين الهان	٢٠٢,٠٠٠
٧- خوي	٩٢,٠٠٠		

وفي الوقت الدي كانت فيه جماعتين من الاقليات الغيرمسلمة (المنغول والروس) من ذوات النفوذ الاجتماعي والاقتصادي تؤثران على البيئة السياسية في الاقليم. فان الاقليات الاسلامية كان لها دورهم ايضا وذلك لكونها تشكل ٩٢٪ (٣٫٤٣٩٫٠٠٠ نسمه من مجموع سبع جماعات اسلامية) من مجموع تعداد سكان الاقليم البالغ ٣٫٧٣٠٫٠٠٠ نسمه فان الهَدف من هده الدراسة هودراسة هده الجماعات الاسلامية في تركستان الشرقية و بصورة خاصه اتحادهم واختلافاتهم الاشارة الى دور الجماعة رقم (٧) المذكورة في الجدول السابق «الخوي» المسلمين و الدين هم من اصل صيني ويتحدثون باللغة الصينية. والدين يلقبون من قبل الجماعات الاخري ذات الاصل التركي التي تسكن نفس المنطقة) باسم (التونقان) كما ان لقب تونقان يستخدم بالانجليزية على المسلمين من اصل صيني في تركستان الشرقية للتمييز بينهم وبين المسلمين من اصل صيني والدين يعيشون في مناطق اخرى من الصين و في غير تركستان الشرقية.. وفي الحقيقة فان دور ومكانة المسلمين من اصل صيني (خوي) الدين يتحدثون باللغة الصينية لم تلق الا القليل من الاهتمام و ذلك نتيجة للتصورات الموضوعة والمطبقة في الصين بصورة عامة. هدا عدا ان البحاثة السابقين في الرحلات التبشيرية (مثل بروم هول) قد اشاروا في كتاباتهم الي شدة التناقض الموروث بين الصينيين الوثنيين (الهان) والمسلمين من اصل صيني و يعرفون بـ (خوي).

في هذا العصر تتقدم امريكا الى المسرح لسياسي الدي شعر بخروج البريطانيين. فبعد تركيز القوة الامريكية في الفليبين عام ١٨٩٨، واعلان سياسة الباب المفتوح و الحرب الروسية اليابانية ١٩٠٤ ـ ١٩٠٥ اصبح هدف السياسة الامريكية الخارجية هو تطويق النفوذ الروسي في المحيط الهادي و الصين. وبالاضافة الي ان احد مبادئنا السياسية هو شغل الفراغ الناتج عن الضعف البريطاني الدي قد يثير اطماع روسيا. وحيثما وجد الانسحاب البريطاني كان تقدمنا وهدا ماحصل في آسيا الداخلية. فقد اقمنا قنصلية عامة في تركستان الشرقية خلال الحرب لأول مرة في التاريخ. ونشطت سياستنا في افغانستان بالاضافة الي سياسة تعبيد الطرق ثم انشأنا علاقات دبلو ماسية مع نيبال واستقبلنا بعثة تجارية تبتية في واشنطن. واعترضنا على انضمام جمهورية منغوليا الشعبية الي الامم المتحدة لأنها صنيعة روسية و هده المراجعة التاريخية السريعة تساعد على معرفة المشاكل التي احاطت بتركستان ا لشرقية وتكونت من تداخل الماضي بالحاضر و في الماضي انسابت الي آسيا الداخلية مؤثرات من الصين و الهند وايران و ذلك قبل عهود طويلة مما جاء اليها في عهد الصقالبة والآنجلو ساكسون والامريكان في تلك العهود الغابرة عاشت فيها شعوب تسكت بحياة الاستقرار في الواحات و شعوب عاشت حياة التر حال في السهول واليوم اصبحت آسيا الداخلية مرة اخري. بؤرة تتجه اليها التيارات الخارجية التي تهب من رؤسيا والصين والهند ومن الشرق الاوسط المسلم ايضا. ويصل اليها النفوذ الامريكي والغربي عبر الصين والهند على اي حال فان آسيا الداخلية اليوم كما هي في الماضي لها مكانتها الثابتة. وشعبها ليست قطع جامدة لوحة شطرنج للقوى السياسية، بل هي قادرة على الاختيار السياسي. وكما كانت في عهد عائلة هان الصينية وبد و هيسوينغ نـو (Hsiung-nu) قبل الفي عام لها اهمية خاصة اليوم من نوع غريب ذلك لان هده الشعوب بالرغم من انها لاتستطيع بخدعة سياسية تعزيز قوتها لمصلحة ذاتها. ولكنها تستطيع ان تزيد قوة الطرف الدي تنحاز اليه وتقلل من قوة الطرف لآخر الدي تعاديه اكثر مما هو محتمل رياضيا.

ويليه الفصل الثاني :ـ

الصراع الانجلو الروسي في تركستان الشرقية ١٨٠٠ ـ ١٩١٧

تمتد بين اوربا و آسيا و اوجدت روسيا امة ثم جعلت من تلك الامة سادة للامبراطورية واخاء وقررت التداخل مع الشعوب البدوية في حدود السهول اصبحت الحروب الطبقية والسياسية بينها حروبا و طنية لكل من الروس واللا روس. وعندما كان خانات البدو هم السادة كان نبلاء الروس اتباعا لهم وحكاما على شعوبهم و بالعكس لما غزى الروس السهول، دخل امراء السهول في خدمة الروس مع احتفاظهم ببعض امتيازاتهم.
وهكذا فان تماثل مصالح الطبقات الحاكمة بين الروس واللا روس كان عاملا ها ما في بناء الامبراطورية فقد كان معظم نبلاء اللا روس اعداء للروس لاقصى درجة، ذلك لان امتيازاتهم انتقلت الي الامراء الروس. ولكن عندما ضمنت لهم الدولة الروسية تلك الامتيازات في استمرار سيادتهم الاسمية لم يعد هؤلاء الامراء المحليين زعماء ثورة وطنية ضد الروس وبالتالي فعندما اندلعت الثورة ظهر الجناح اليساري في افراد الشعوب اللا روسية الذي يؤيد الثورة الروسية ضد طبقة النبلاء الذين هم منهم، تماما كما كانت الثورة ذاتها ضد الحكومة الروسية و هذا التداخل اوجد مصلحة مشتركة وعلاقة وثيقة بين اليساريين والبلاشفة ليس بهدف القضاء على دولة القياصرة فحسب بل في تدمير المجتمع الذي ساعد الدولة وقد تم فعلا عمله المشترك، ثم طبعت هذه المصالح المشتركة الاطار الدستوري للسياسة القومية الشيوعية التي صاغه ستالين نفسه، هذه السياسة التي هي وطنية في الشكل واشتراكية في المضمون اتاحت اقامة دولة اتحادية بنية على ائتلاف دائم بين الشيوعيين الروس واللا روس. وقد وحدت هذه السياسة بين دعاة الانفصال الوطنيين الذين يرون المحافظة على صفاتهم القومية والثقافية الذاتية بعد ان تحققت آمالهم في جمهوريات و مناطق حكم ذاتي دستوريا، ثم كونت تلك الوحدات الجغرافية السياسية معا دولة اتحادية بموجب قوانين سياسية واقتصادية.(١)
والامبراطورية القيصرية الروسية التي تجمعت على اتساعها في يابس واحد اختلف ايضا اقتصاديا عن الامبراطورية البريطانية المتناثرة. لان قدرة روسيا في الاغتناء من الاراضي التي استولت عليها وضعتها اقل كفاءة من بريطانيا، ذلك بسبب الاختلاف بين غلاء المواصلات البحرية ورخص المواصلات البحرية. حتى عند ما اصبح جزءا من ذلك الطريق البري يتم عبر نظام المواصلات النهرية غرب أورال في الاراضي الروسية كانت المواصلات مكلفة اكثر والمنسوجات القطنية ذات الاهتمام الكبير في روسيا، اوضح مثال على ذلك. فقد ازداد المشتغلون في هذه الصناعة وزراعة القطن في آسيا الوسطى الروسية و احتكار صناعتها في البلاد الروسية نفسها بيد ان زراعة القطن حول تاشكند وسمرقند ثم نقله بالقطار الي موسكو وغيرها من مراكز صناعة النسيج. وبعد ذلك تصدير الاقمشة القطنية للمستهلكين في الامبراطورية عبر الاراضي الشاسعة جعل الربح أقل والتراكم الرأسمالي ادنا مما كان ينتج من نظام الشحن البريطاني الذي تم بالبحر بين امريكا و مصر والهند ومانشستر.
والثورة الاقتصادية التي نظمها الشيوعيون و كانت متطرفة مثل ثورتهم السياسية تغلبت على هذا الاختلاف. حيث اتجه التصنيع المباشر للمواد الخام في آسيا الداخلية واماكن مصادره الاصلية. وفي آسيا الداخلية و شرق سيبيريا اوجد التصنيع السوفياتي حاليا اعظم محطات الطاقة والانتاج العلمي المتنوع و القوى البشرية المدربة مما قد يوجد في أي بقعة في آسيا. وتقع مراكز التصنيع السوفياتية بالقرب من الهند والصين و ايران وهي اقرب من أي دولة غربية باستثناء اليابان التي قرب الساحل الصيني. وقد تمكن الروس الوصول الي هذا النجاح الصناعي بتطوير مستوى التعليم العام وتزايد خريجي المؤسسات التعليمية المتقدمة مما عليه في أي بلد آخر في آسيا بما في ذلك اليابان.

١- Robert J. Kerner, The Urge to the Sea, Berkeley 1942.
Owen Lattimore, Inner Asian Frontiers, in the Journal of Economic History, Vol. 7, pp. 24-52, May, 1947, and The Situation in Asia, Boston, 1949, p. 16.

وكذلك انظر لنفس الكاتب.

والالمان و الفرنسيون وغيرهم شركات الهند لشرقية وتو في اكبر عام ١٦٠٥ و كان المؤسس الحقيقي لامبراطورية المغولفي الهند و هو معاصر للملكه اليزابيت و نورهاجيه (Nurhacih) مؤسس مانشور الحاكمة ا لدي اصبح امبراطور ا في عام ١٦١٦، مع ان هده الامبراطورية لم يثبت في الصين الا في عام ١٦٤٤ أي بعد وفاته عام ١٦٢٧. ووصل الروس الى لينا عام ١٦٣٠، وفي الوقت نفسه الدي كان المانشور يقيمون حكومتهم في الصين كان الروس قد وصلوا الى نهر آمور والمحيط الهادي. وهكدا بدأ التاريخ الحديث.

بعد ان هزم البر يطانيون الاسبان في موقعه ار مادا عام ١٥٨٨. وقدم اليرماك سيبيريا هدية الي ايفان الرابع (IVAn-IV) اوجد البريطانيون والروس اكبر امبراطوريتين في العالم و في نهاية القرن التاسع عشر عندما بلغ الاثنان اقصى توسعاتهم تقابلت حدودهما وهما يتسلقان بامير سقف العالم، ويسكون بالخناجر في افواههم وينظرون الى بعضهم بشك وحدر من خلال ممرات هندوكوش.

أكدت الظروف الجغرافية على التباين الجوهري بين امبراطورتي بريطانيا وروسيا. حيث الامبراطورية البريطانية كانت ذلت فعالية اكثر اقتصادا. فالمستعمرات البريطانية الواسعة تفصلها طبيعيا محيطات العالم عن بريطانيا الام نفسها، وفي مستعمراتها مثل كندا واستر اليا ونيوز يلندا وجدت مستوطنات بريطانية فعلا تشرف عليها مؤسسات بريطانية وفي حكم مستعمر اتها المكتظة بالسكان مثل الهند جلبت اليها بريطانيا قوات حربية واعداد من الادرايين ورجال ا لشرطة الي جانب شخصيات اقتصادية وادارية. وفي المقابل اخذت بري طانيا منها السلع و المواد الخام ثم بعد ذلك صدرت بريطاني الي الهند رؤوس الاموال واجهزة التصنيع للانتاج و النقل و حصلت منها ليس على كميات متز ايدة من المواد الخام فحسب، بل على سلع مجهزة و مواد شبه مصنعة و بعض هده المنتوجات التي ذهبت مباشرة الي التجارة العالمية بدون المرور على بريطانيا كانت على درجة عالية تنافس المنتوجات التي صنعت في بريطانيا ذاتها.
وقد نجحت هده العملية كلها بالاعتماد على الاستغلال الجيد للمواصلات المائية الرخيصة حتى ان القوة البحرية البريطانية انحصرت بصفة رئيسية في اسطولها الدي كان ذو قدرة فائقة في التمركز في اي منطقة على اي ساحل في العالم واستطاعت ان تقطع خطوط التموين لأي منافس آخر. مع ان عدد الرجال الدين سحبتهم من مراكز الانتاج و جندتهم في البحرية الملكية و جيش البعثات الحربية الصغيرة كان اقل بكثيرمن عدد الجنود الفعليين الدين قدرت الجهات المحايدة و جودهم في الجيوش الروسية او اللمانية الضاربة جيندالك.
وعندما يتباين التطور الاقتصادي في اجزاء مختلفة من العالم كثيرا. يصبح رخص المواصلات المائية عاملا حيويا في نقل الخبرة والاجهزة الي المناطق المختلفة، وكدلك في جلب المواد الخام الي المراكز الصناعية المتطورة. فالامكانية الصناعية وامتلاك السفن ساعد بريطانيا في السيطرة على صناعة النسيج الحديثة في الهند لوقت طويل. فالهند تزرع القطن وبريطانيا تصنعه وتبيع نسيجه الي الهند. بالاضافة الي انها تربح من نقله في كلا الاتجاهين واما مساهمة هدا العمل في تطوير الصناعة في المناطق التي تنتج المواد الخام فقد اتجهت عملية التبادل من التحول الي الكماليات بعد ان كان للضروريات و ظهر هدا التغيير سياسيا في تزايد اهمية العلاقات الدولية ا لتي بزغت من تحول عملية فرض المعاهدات الي عقد اتفاقيات متبادلة بالتفاوض على اساس المساواة. وهكدا استقلت صناعة النسيج الهندية بعد طول معاناة. ولكن بريطانيا التي لاتزال تشتري ا لقطن والمواد الخام الاخرى من الهند لاتزال تساوم في علاقاتها التجارية مع الهند.
وعلى نقيض الامبراطورية البريطانية التي انتشرت مستعمر اتها في كل انحاء العالم وفصلت بينها محيطات وبحار. فان مستعمرات روسيا القيصرية تجمعت على يابس متصل شاسع. ومع ان احد المؤرخين البارزين وصف وصولهم التوسع الروسي بانه الاندفاع نحو البحر. ومع ذلك لم يعمل الروس في بناء امبراطورية بحرية بعد و صولهم الي المحيط الهادي. وقد حصلت روسيا على ى ألاسكا ولكن باعتها طواعية. واختصرت ممتلكاتها في كتلة اليابسة الشاسعة التي

بيد انه في القرن التاسع عشر اندلعت ثورات المسلمين الدامية ضد المانشور في الصين وتركستان الشرقية. وبعد قمع هده الثورات وضعت تركستان تحت نظام حكم اداري مشابه لما هو سائد في المقاطعات الصينية الاخرى حيث تحولت من مستعمرة الى مقاطعة صينية في عام ١٨٨٤ وبعد عام ١٩١١ كانت تركستان الشرقية مقاطعة صينية بالاسم فقط، وذلك لأن ممارسة حكام الصين لسلطاتهم الفعلية ذاتيا، ادى الى استقلال في علاقاتهم الخارجية احيانا وعقد صلات مستقلة مع روسيا والهند، بل مع حكومة الصين الوطنية المركزية نفسها ايضا وتمثل الوجود الصيني في تركستان لشرقية في صيغة علاقات ادارة المقاطعة الصينية والحكومة الوطنية المركزية ثم صلح كل منها مع الهند وبالاخص مع روسيا، وكذلك جهود ادارة المقاطعة المحلية و سلطات الحكومة المركزية لمواجهة المطالب الوطنية لسكان تركستان الشرقية اللا صينيين.

ان الشعور الوطني في تركستان الشرقية قد انبثق حديثا من الثورات القبلية والاسلامية التقليدية ضد الحكم الصيني. واتخد اشكالا جديدة في ثلاثينات هدا القرن عن دما تولى حكم تركستان الشرقية مغامرعسكري صيني يسمى شنغشي تساي Sheng Shih-tsai طلب تعزيزات عسكرية من الصين خشية ابعاده ا من الحكم ونهج سياسة جديدة بالاعتماد على مساعدة كل قومية محكومة على حده، ومنع ائتلاف واتحاد هده القوميات في نفس الوقت وكدلك شجع على التجارة مع روسيا وحصل عل قروز روسية و بعث الطلاب الاويغوريون وغير هم الى الاتحاد السوفيتي بهدف التعليم والتدريب الفني ثم فجأة في عام ١٩٤٣ قطع صلته بروسيا ورجع لسيادة حكومة الصين الوطنية ثم اعاد تطبيق سياسة العنف ضد الشعوب اللا صينية ولكن الوطنية كانت قد تأصلت في نفوس سكان تركستان الشرقية.

واليوم في تركستان الشرقية توجد حركتان طنيتان احدا هما تقول بان تركستان الشرقية للاويغور وتعمل على نيل الحكم الذاتي من الصينيين وفي نفس الوقت تحاول بسط سيطرة الاويغور على الشعوب الاخرى. واما الحركة الثانية فتقول بالوحدة الوطنية، ويتمركز دعاتها في غولجه وتسعى هده الحركة الى تجميع القوميات الاخرى في أئتلاف وطني واحد. ولكنها مثل حركة اذربيجان الوطنية في ايران تميل للاتحاد السوفيتي، فقد ولد او تعلم بعض زعمائهم في الاراضي السوفيتية.

القوى المسيطرة على مركز الجاذبية

ان مشاكل الصين الاستعمارية في آسيا الداخلية قد صاغتها القوى السياسية الكبرى المحيطة بها والمصالح السياسية لامريكا وبريطانيا شديدة الحساسية لان تغييرات في المنطقة التي تلتقي فيها حدود الصين وروسيا.

قبل عصر كولمبوس كانت حركة الانسان ومشاريعه على اليابسة اكثر نشاطا واهمية مما هي في البحار المالحة. والرحلات البحرية والاستكشافات الاولية التي عبرت محيطات الهند والاطلسي وحتى الهادي وبلغت جزر المحيط الهادي. انطلقت من آسيا، وهي جزء من اليابس موطن نشاط الانسان بين تلك المحيطات. علاوة على أن اتصال الثقافات والحضارات الانسانية العظيمة تم في منطقة اوراسيا وشمال افريقيا.

ومع رحلات الملاحين البحرية والاتجار الواسع بدأ عهد جديد من التاريخ في نهاية القرن الخامس عشر حيث تم استيطان امريكا الشمالية واستعمار امريكا الوسطى والجنوبية وغزو الهند وجنوب شرق آسيا الدي نتج عن نشاط استيطان الانسان الاوربي في البحار على اثر ظهور هدا النشاط الجديد خمد الاهتمام بآسيا الداخلية التي كانت حلقة اتصال عالمي وقلت اهميتها التجارية والاستير اتيجية. ثم تلي ذلك فترة من الوقت تقدر بخمسين سنة من ١٥٨٠ - ١٦٣٠م جرى فيها تاريخ مختلف انحاء العالم في مصب واحد يشكل تاريخ العالم الحقيقي ذلك لانه في عام ١٥٩٠ دفع الروس باليرماك الى سيبيريا لاهتمام التجار في توسيع تجارة الفراء، وفي عام ١٥٩٥ بعد انشاء بوريس غودنوف(Boris Godunov) مصنعا للبنادق في تولا اصبح طمع الروس في الاتجاه نحو الشرق اكثر منها لشعوب سيبيريا و آسيا الداخلية التي كانت اسلحتهم القوس والسهام. وفي عام ١٦٠٠ أو بعده بقليل اسس البريطانيون

كان محدودا جدا في آسيا الداخلية في اغلب فترة حكم عائلة منغ (Ming) ١٣٦٨ - ١٦٤٤م ونادرا ما امتد نفوذهم الا مباشر الى ماوراء قمول وتورفان اقرب اكبر واحتين لهم في تركستان الشرقية (١).

والوضع حول آسيا الداخلية كان مماثلا ، فالحضارة التي عانت من وحشية المغول استعادت نشاطها وان جبت دولا جديدة، وان لم تكن قوية بالقدر الدي يمكنه من غزو آسيا الداخلية بالاضافة الي ظهور الملاحين العرب والهنود والصينيين واهتمامهم بالتجارة البحرية نسبيا قلل من اهمية المنطقة ولولا ذلك لكانت آسيا الداخلية تلعب دورا بارزا في تشجيع التجارة علي الطرق البرية الطويلة وتسبب هدا الامر في اهمال شأن آسيا الداخلية بضعة قرون . وفي هده الفترة ظهر عدد من الدول الصغيرة، ومع نهاية القرن السادس عشر الميلادي اختفت البقية الباقية من مظاهر البوذية والمسيحية في الواحات، واستقر الاسلام بدون منازع دينا لسكان هده المنطقة، ماعدا تمسك المغول بالبوذية التبتية (اللامية).

وفيما بين القرنين ١٤ - ١٧ حكم المغول من احفاد المحاربين المغول الدين اصبحت التركية لغتهم و الاسلام دينهم هده الواحات، وانفصل ملوكهم الدين يدعون انتسابهم الى جغتاي ولد جنكيز خان - وهو ادعاء مشكوك فيه - من دولة جغتاي في تركستان الغربية في القرن الرابع عشر وفي القرن الخامس عشر ظهر نوع جديد من الحكام، غير مألوف في الممالك الاسلامية، مهم الامراء الدينيون حيث نصب الخواجات انفسهم حكاما منافسين للملوك التقليديين (٢) ثم في القرن السابع عشر تولى الخوجات حكم واحات تركستان الشرقية مباشرة بعد تغلبهم علي ملوك المغول المتحاربين فيها.

وفي السهول توزعت القوى الى ثلاث مجموعات بدوية، فقد سيطر القازاق والبدو الناطقون بالتركية في آسيا الداخلية الروسية وفي الشرق تولت قبائل خالخاس حكم المغول بعد عدة حروب قبلية في منغوليا الخارجية، اما في الوسط أي في شمال تركستان الشرقية والمنغوليا الغربية سادت قبائل اورات التي يسميها الروس قالموق (٣) وهم من المغول الغربيين.

وفي عام ١٤٠٠، عند ما اتخد المغول في غرب وجنوب آسيا الداخلية الاسلام دينا والتركية لغة لهم بقي مغول اويرات متمسكين بالمغولية لغة، وبعدائهم للاسلام ثم شكلت قبائل اويرات تحالف حربي مكنهم من غز و غرب آسيا الداخلية والواحات الجنوبية والتبت، وفي القرن السابع عشر وأوائل القرن الثامن عشر الميلادي نصب افراد هدا التحالف انفسهم ملوكا علي موطن المغول القديم كله ومن اجل تحطيم هدهالدولة الفتية شن المنشوريون بعد استيلائهم على الصين حربا ضروسا ضدها و استولت القوات المانشورية الصينية على تركستان الشرقية وقضت علي اتحاد المغول الغربي في القرن الثامن عشر الميلادي. وفي هده الفترة ذاتها بدأ الروس في زحفهم الى سيبيريا و آسيا الداخلية و كدلك التوسع البريطاني في الهند الى افغانستان وبامير والتبت وهده العمليات الثلاث ساهمت في صنع تاريخ العالم الحديث.

١- D. Pokotilov, History of the Eastern Mongols in the Period of the Ming Dynesty, 1368-1634 based upon Chinese sources St.Petersburg ١٨٩٣ ،باللغة الروسية وقد ترجمها الي الانجليزية وولوفلوينشا[(Lowenthal)] ونشرت في جنفتو (Cheng-tu) عام ١٩٤٧ م في سلسلة الدراسات من معهد تدقيق الدراسات الحضارية الصينية من جامعة غرب الصين المتحد رقم واحد.

٣- اساس هده الاسرة الجديدة من الامراء الدينيين خوجه مخدوم اعظم الدي ادعى انه من احفاد الرسول (صلى الله عليه وسلم) الي كاشغر من بخارى، وامتلاكهم للاراضي وحصولهم على الجزية والضرائب جعلت من الخوجات نبلاء اقطاعيين، علاوة على انهم حكام دينيين.

١- كانت قبائل اويرات اصلا من منطقة بحيرة بيكال وبوريات نفوا الحالية، وتكونت قبائل هده المنطقة من صيادي الغابة وبدو المراعي قديما، وانتقال قبائل اويرات في آسيا الداخلية حدث اثناء حروب جنكيزخان التي ادت الي التغيير في تشكيل وانشاء قبائل المغول.

عائلة تانغ (T'ang) سادت اللغة التركية بلهجاتها المختلفة كل الاراضي التي تمتد من حدود ايران الى حدود الصين، وسيطر الاسلام على كل الطريق من شمال غرب الصين الى البحر الاسود.

ان اشكال الهجرات التي ساهمت في هده التغيرات ذات همية بالغة، لانها لم تترك اماكنها التي نشأت فيها اصلا خالية تماما، كما انها لم تقضي اوتطر سكان الاراضي التي استوطنتها ان الاشكال النموذجية للحركة التي يستخدم تفسيرها باصطلاح الهجرة والغزو بدون تمييز كاف هي حركات لعصابات من المحاربين وليست حركة شعب كامل انبثق منه هؤلاء المحربين.

ذلك لأن هده العصابات من المحاربين تشن غاراتها بهدف النهب، ثم تستوطن للابد في المناطق التي منها يأخدون الجزية السنوية. اذ ليس في مصلحتهم ابادة السكان الدين يدفعون لهم الاتاوة. وكثيرا ما نجح الحكام المغلوبون في قيادة عصابات من ابتاعهم للهجرة والغزو الى منطقة اخرى، وهكدا فان انتقال الاسماء القبلية كان اوسع من هجرة كل القبائل، وان احفاد الشعوب الهندو - اوربية والهندو - ايرانية الاصلاء في آسيا الداخلية، بالرغم من تترك لغتهم واعتناقهم لاسلام. استمروا يشكلون جزءا كبيرا من السكان، خاصة في الواحات.

وفي القرن العاشر حدثت تطورات جديدة وبلغت هده التطورات ذروتها في الغزوات المغوليه التي بدأت في اوائل القرن الثالث عشر، واستمرت الى ان تمزقت الامبراطورية المغولية في القرن الرابع عشر وفي هده الفترة انتقل بدو السهول الغزاة من ممالك نشأت على حدود المناطق الحضارية الى امبراطوريات تقع عواصمها وسط المناطق الحضارية القديمة. ومن هده الزاوية لابد من ملاحظة التطورات التي حدثت في الصين والهند وايران وجنوب روسيا.

لقد اقام الخيتائيون قبائل منشوريا الغربية و منغوليا الشرقية امبراطورية لياو (Liao) فيما بين السور العظيم وسهول النهر الاصفر في شمال الصين. ثم بعدهم انشأ الجورشيديون امبراطورية كين (Kin) اوجين (Chin)، وتقع بلادهم الاصلية في منشوريا على مسافة ابعد من السور العظيم من سهول الخيتائيين، ولكن انطلق محاربوهم عبر النهر الاصفر الى مشارف نهر يانغتس (Yangtze) (١).

ثم في بداية القرن الثالث عشر ادت فتوحات جنكيز خان الى قيام امبراطورية تمتد من شمال الصين الى جنوب روسيا، ولكن تمزقت هده الامبراطورية بسرعة الى ممالك ودويلات يحكم ابناؤه واحفاده، وتمت عملية التقسيم بسرعة وفوضي، وظهرت دولة القبيلة الدهبية في جنوب روسيا وعائلة يوان (Yuan) في الصين، وهما اكثر الدول المغولية تماسكا، اما آسيا الداخلية فقد وقعت بينهما، تتجه الى الاستقلال عنهما.

انتهى حكم المغول في الصين ببزوغ دولة عائلة منغ (Ming) في عام ١٣٦٨، وبعد قرن واحد من زوالهم في الصين ضعفت دولتهم في روسيا. وذهبت شوكة المغول عموما، فبعد الاطاحة بحكمهم انطلقت غزوات الصينيين للى منغوليا، ولكن النفوذ للصيني

1- Chavannes, E, Documents Chinois..., Oxford, 1913.

Stein, A., "Ancient Khotan, Oxford, 1907, Vol. 2, p. 527.

Hsuan Tsang, Ta T'ang Hsi Yu Chi, Shanghai, 1922, Vol. I.

١- عندما قضى الجورشيديون على دولة خيتاي، هاجرت جماعة من الخيتا عبر منغوليا الى الشمال الغربي، واسست دولة قره خيتاي في المنطقة التي تتجمع فيها حاليا حدود تركستان الشرقية ومنغوليا وسيبيريا. وخلال حكم دولتي خيتاي وجورشيد خضع شمال غرب الصين لسيطرة دولة تانغوت اوهسي هسيا (Hsi Hsia) التي كانت تحت نفوذ التبت. وبهذا لم تكن الواحات او شعوب سهول آسيا الداخلية على اتصال مع دولة صينية يحكمها صينيون في هده الفترة. كما ان الفتوحات الاسلامية قطعت علاقة آسيا الداخلية بالهند القديمة والحضارات الايرانية.

استحصال الجزية من المنتوجات الزراعي والمدنية وعوائد التجارة واعتمدت امثال هده الامبراطورية على قدرتها في المناورة الحربية ضد البرابرة وذلك بدلا من الاعتماد الكلي على اسوار الحدود وعملا بالقاعدة التي تشير بان تشكل الحكومات بين البدو يتبع نمط الحكومات المتحضرة التي تكونت في الجوار، فقد ظهر في هده الفترة عدد من الشعوب القبلية في السهول، مثل اتراك الاورغون في منغوليا والاويغور وامم تركية اخرى في آسيا الداخلية، وذول الخزر والبلغار والبشناق في السهل مابين بحري قزوين والاسود.

وفي هده الفترة احتفظت تركستان الشرقية ايضا بموقعها المحوري بين الصين والهند وايران ثم السهل الروسي الجنوبي في المستقبل، واشتركت في بناء حضارتها تيارات ثقافية قوية من الهند وايران والشرق الادنى مما كان من التأثير الصيني، وسافر تجارها الى الآفاق. وفي القرن التاسع الميلادي وجدت جماعات من تجار تركستان الشرقية في شيأن (جانفان Ch'angan) عاصمة تانغ (T'ang) ولويانغ (Loyang) في وسط وادي على النهر الاصفر ويانغ جو (Yang chou) على نهر يانغتسي(Yangtze) وفي كانتون ايضا على شاطىء الصين الجنوبي (١) وق د حمل اولئك التجار معهم الى تلك الاصقاع ممار ساتهم ا لدينية للاديان التي اعتنقوها مثل الزرادشتية و المانوية والنسطورية المسيحية والبوذية ثم الاسلام (٢).

ان رحلة الحج التقليدية من الصين عبر آسي الداخلية الى مراكز ا لتعليم البوذي أوي في استمرار ها الى تزايد النفوذالصيني عموما فعندم ا اتجه الحاج هسوان تانغ (Hsuan Tsang) من قمول الى الغرب في القرن السابع شاهد ثلاثة رهبان صينيين فقط، وبعد مائة عام تقريبا وجدت جماعات من الرهبان الصينيين في كوجار وكاشغر وخوتن، وكان من اعمالهم اعطا قروض ربوية للمواطنين.

ويكتب هسوانغ تانغ (Hsuan Tsang) نفسه عن مدينته آقسو فيقول : تقاليد الناس وطبقاتهم وطبائعهم وكتاباتهم تتماثل بما هو موجود في كوجار وتختلف نو عا ما لهجاتهم، وتوجد عدة معابد واكثر من ألف راهب في آقسو، ويتصف سكانها عموما الخداع والطمع وكثيرا يمتهن القرض بين الاب وابنه، والناس لايهتمون بالاخلاق وكلهم يعبدون الثراء. ويكاد الغني يعيش في بؤس، فهو رث الثياب ومقل في الطعام.ويظهر ان نصف السكان يشتغل في التجارة والنصف الآخر يمتهن الزراعة.

في هدا الوقت غز ا التبتون تركستان الشرقية وشمال غرب ا لصين ولم يدم بقاءهم في تركستان الشرقية ولكن استمرت سيطرتهم على المملكة الحدودية هسي هسيا (Hsi Hsia) ا وتانغوت في شمال غرب الصين، وكان عاصمة تلك المملكة في نينغ شيا(Ning-shia) على النهر الاصفر، وسكانها خليط من المزارعين الدين يتكلمون الصينية والتركية ومن البدو والرعاة ولغاتهم التبتية والتركية والمغولية. ونتج عن هده الغزوة ان دخلت المؤثرات الزرادشتية والمانوية و النسطورية المسيحية الى التبت من آسيا الداخلية، وساهمت في تحويل البوذية الشمالية الى دين مرن جديد وهو البوذية اللامية.

والاهم من هدا كله هو حركة الغزاة الاتراك الاويغور والقارلوق والقرغيز وغيرهم فوجا بعد فوج من اطراف السهول الشمالية في آسيا الداخلية وحواف غابات سيبيريا الجنوبية الى مواضع وضعت في ايديهم طرق التجارة وسلطة الواحات. وبالتدريج اعتنق هؤلاء الاتراك الاسلام و حلت لغاتهم محل اللغات الهندو - اوربية والهندو - ايرانية التي كانت سائدة حتى ذلك الوقت في الواحات، وفي نهاية هده العملية المزدوجة التي لم تكتمل حتى بعد زوال عهد

١- Hsiang Ta, "The Chang-an of the T'ang Dynasty and the Civilization of the Western Regions", Yenching Journal of Chinese Studies, Monograph Series No. 2, Peiping 1933.

٢- Wang Jih-wei, "The Iranians in Sinkiang", in Yu-kung Peiping, August 1, 1935, Vol. 3, No. 11, p. 1-9.

ويتضح من بناء الامبر اطورية الرومانية لاسوار حدودها بان هده ظاهرة مشتركة للحضارات العظيمة في تلك الفترة حيث انها جميعا عانت من الممالك البربرية في الشمال و لقيت منها تهديدات مؤقتة، ولكن لم ترغب في غزوها وسيطر تها لأن اقامة اسوار الحدود تشير الى خط اقامته الدولة بهدف الدفاع عن نفسها، ولا ترغب في التوسع خلفه.

تشابه هده الامبراطوريات القديمة في كيانها ومشاكلها التي واجهتها على طول حدودها البربرية بصفة رئيسية، ذلك لأن قبيل تلك الفترة مرت عليها بضعة قرون من التطور السريع الملحوظ فقد اصبح الحديد اكثر شيوعا، ولم يحتل مكانا كمكان البرونز فقط بل اصبح استعمال الحديد.

ممكنا في تصنيع الاسلحة وادوات الزراعة التي استمر صنعها من الحجر في العصر البرونزي وتكاثرت الجماعات الزراعية بسرعة ادت الى انتشارها واستصلاح اراضي لم يسبق ان زرعت ثم اصبح العالم الزراعي الدي يمتد من بريطانيا الى المحيط الهادي اكثر تماسكا ورغبة في عزل برابرة الغاب وقبائل السهول وقد تنوعت المهن وظهرت حرف تخصصية في الامبراطوريات المتحضرة كما توثقت العلاقة المدنية والريف، وصارت الطبقات الزراعية والاجتماعية متميزة بعضها عن بعض واخير ا برزت دول سياسية متطورة ذات اتساع جغرافي وكيان معقد. وتلا هدا الاز دهار السريع فترة انحطاط فيما بين ٢٠٠ – ٦٠٠ م. واصاب الدول العظيمة الاجهاد من الاستنزاف الاقتصادي مع حروبها على الحدود، وكدلك من الازمات الداخلية التي برزت بسبب تزايد الاثرياء غني والفقراء فقرا. وتشكلت ممالك جديدة في هده الفترة ومنها دول الحدود التي فضلت سيادتها وسيادة البرابرة الغزاة.

وفي الصين كان اتجاه الحكام في اعتناق البوذية التي تمثل معلما حضاريا هاما في استمرارية الاتصال بآسيا الداخلية وفي هدا الوقت أي في القرن الخامس عبر الحاج الصيني فاهسين (Fa-Hsien) واحة (١) خوتن في طريقه الى الهند، وصف اربعة معابد عظيمة وعددمن الاديرة الصغيرة، واقام مع رفقائه الصينيين في احد المعابد الدي يشع ثلاثة آلاف راهب في وقت واحد يتناولون طعامهم بانتظام وهدوء تام. كما وصف معبدا جديدا قرب المدينة ويقول ان بناءه استغرق ثمانين عاما واستمر ثلاثة عهود. وهدا المعبد رائع الزخرفة بديع النقوش المغطاة بالدهب والفضة والمنمقة بالاحجار الكريمة واما قاعة البوذا فهي آية في الجمال –

والفخامة عوار ضها و انصابها وابوابها ونوافدها موشاة بالدهب، وبجانبها حجرات الرهبان الرائعة التي يعجز البيان عن وصفها .

لاشك ان روعة هده المباني وزخرفتها الفنية تعكس بالطبع ثراء دول الواحات و تجارتها الرائجة ويعني هدا الوصف ايضا وفرة الغداء الناتج من اراضي المعابد الزراعية، وانجاز مثل هده المشاريع العمرانية الضخمة قد تم جزئيا بتشغيل العبيد اجبار يا في فصل الشتاء و كدلك استخدام اسرى الحرب التي تنشب بين الممالك البربرية، ثم استعبدهم سكان الاراضي المتحضرة بالشراء. ونحن نعرف وجود طريق يأتي منه العبيد وهو يمتد بالاخص نحو الغرب.

وتقريبا في عام ٦٠٠ م بدأت الامبراطوريات العظيمة تظهر مرة اخرى على مسرح التاريخ . وفي الصين برزت عائلة تانغ (T'ang) التي حكمت فيما بين ٦١٨ – ٩٠٧ م. كما ظهرت في هده الفترة ايضا الفتوحات العربية، وبلغت الامبراطورية البيز نطية اوج قوتها ونفوذها، وتربع شارلمان على عرش الفرنج وامبراطورية الرومان في عام ٨٠٠م.

في عهد عائلة تانغ (T'ang) كانت مراكز الجاذبية قريبة من المحيط الحضاري و تمثلت القوة الاستعمارية في استخدام القوى العسكرية التي كونت اصلا من البرابرة، وكدلك في

---

١ – تحمل معظم المدن الكبيرة في تركستان الشرقية ثلاثة اسماء على الاقل. وهي اويغورية وقازاقيه ومغوليه وفي عهد الحكم المانشوري والجمهوري استعملت الاسماء الصينية وبعضها تحمل عدة اسماء اخرى. وقد استعملنا في هدا الكتاب الاسماء التي يطلقونها عليها باللغة المحلية تجنبا للالتباس .

Fa Hsien-sTravels, tr.and ed.by James Legge,Oxford 1986.

الفصل الثالث والكتاب يضم النص الصيني والترجمة الانجليزية.

منطقة استراتيجية هامة، ولكن واحات آسيا الداخلية الخصبة المتناثرة في الصحاري والسهول والجبال استطاعت ان تكون مدنا مزدهرة الا أن ذلك لم يساعدها على تكوين دولة قوية، كما ان بعدها عن الصين وصعوبة المواصلات بينهما حال دون الحاقها بدولة الصين اقتصاديا وبقيت هده الواحات تتاجر مع هسوينغ نو Hsuing-Nu وتدفع لهم الجزية ومع ذلك كانت مصدر خطر قوى للبدو. ثم رأت الصين ضرورة احتلال اكب عدد من الواحات تستخدمها نقاط عسكرية تقوم فيها بدور الدولة الحامية وتمنع من سقوط بقية الواحات في يد هسوينغ نو(Hsiung-nu) كذلك حتى تكون تجارة الواحات معها وليس مع هسوينغ (١)(Hsuing-nu)
وهكذا كانت دوافع التوسع الصيني التجاري في آسيا الداخلية سياسيا على المدى الطويل، وكان هدف سياستها الاستعمارية هو ربط الواحات بالصين ولم يكن سبب ذلك باعث النمو الاقتصادي في البحث عن اسواق تروج فيها المنتوجات الفائضة.

وخلال تغلغل الصين في تركستان الشرقية لاول مرة لم يجد الصينيون حياة بربرية فحسب بل حضارة مدنية زراعية رفيعة المستوى مثل حضارتهم. وهناك قصة من القرن الاول تفيد بان شعب آسيا الداخلية بالرغم من تقديره لقوة الصين، لم يقبل على حضارة الصين فقد اقام حاكم واحة كوجار، كتابع مطيع، في البلاط الصيني عاما، وعاد مع زوجة صينية وبنى قصرا على الطراز الصيني، واقتبس من الصين طراز المعابد والعادات والموسيقى والنظم الادارية الصينية. بيد ان شعب كوجار سخر من هدا التقليد واصفا ذلك بانه ثقافة بغل عقيم يتكون من حصان وحمار.

ان حضارة واحات آسيا الداخلية العالية ازدهرت من احتكاكها بالمناطق الحضارية المجاورة. ففي الجنوب اسس جاند راغوبتا Chandraguptal معاصر اسكندر الاكبر الدي يسميه اليونانيون ساندروكوت Sandrocottus مبراطورية في شمال غرب الهند وهي اهم دولة متحضرة آنداك وحفيده اسوكا Ashoka الدي اعتلى الحكم تمام قبيل بدء حكم عائلة هان في الصين و جعل البوذية دين الدولة. وفي الحال بدأت البعثات البوذية لنشر ذلك الدين في واحات آسيا الداخلية، ثم كان من احد نتائج وصول الصينيين الى تركستان الشرقية دخول البوذية منها الى الصين وفي الواقع لم يكن الصينيون وحدهم حملة حضارة عالية خلال توسعهم في آسيا الداخلية، بل عاد الصينيون الى بلادهم وهم يحملون افكارا وعادات قوبلت بالاستحسان في الصين.

وفي هدا التاريخ حدثت اتصالات الصينيين بالمراكز الحضارية في ايران غرب آسيا الداخلية، وهي وان كانت اقل اثرا مما جاء من الهند لكنها ذات اهمية. اذ ان من منطقة ايران انتقلت الى آسيا الداخلية هندسة الري المتطورة التي ساعدت اهالي الواحات الصغيرة ذات السكان الكثيف والحضارة الرفيعة في تأمين قوتها، وامن واحات تركستان الشرقية اقتبسها الصينيون.
في عهد عائلة هان في الصين كانت كل امبراطورية عظيمة في العالم آنداك قد توسعت عن مراكزها واحاطت حدودها بسور يعزل البرابرة عنه وفي المنطقة التي تقع بين ايران والاراضي للسوفيتية المعروفة اليوم كان التباين الجغرافي ليس واضحا تماما بين منطقة تلائم الزراعة واخرى تناسب الرعاة. كما هو على طول السور الصيني العظيم. ولكن شيدت في هده المنطقة اسوار للحدود بهدف منع اعتداءات البدو (٢) كما حدث ايضا في القديم (٣).

١- هده الخلاصة التي انتهى اليه الكاتب لاتتفق مع وقائع التاريخ لاقتصار هده الدراسة على المراجع الصينية المعروف اتجاهه انحو الاتراك وتركستان. لقد نسي الكاتب ان يدكر الدول التركية التي قامت في شمال وغرب الصين التي كانت من مواطني الاتراك القدماء. وكدلك العديد من الدول التي نشأت في تركستان الشرقية قبل الميلاد وبعده وكانت نفوذ سياسي واقتصادي وثقافي في الدول المجاورة. ويصادفنا في هدا الكتاب كثير من هده الامور فهو قائم كما اسلفت بصفة رئيسية على المراجع الصينية.

٢- 1- W.Barthold, Histoire des Turcs d'Asie Central, 1945, p.32.

٣- 2- K. Grinevich, "Defernse of the Cimmerian Bosphorous ", Journal of Ancient History, Moscow, Leningrad, 1946. No.2, pp. 160-164.

وفي عام ١٨٩٠ م بدأت البعثات العلمية حفرياتها لاستكشاف حضارة آسيا الوسطى البوذية المفقودة، وبعد فترة وجيزة من العمل اصبح واضحا بان الآثار العلمية والادبية المتوفرة كانت اعظم مما كان متوقعا و في العقد الاول من هدا القرن انهمكت بعثات اثرية من انجلترا و روسيا و فرنسا والمانيا و اليابان في منافسة حية لاستكشاف مواقع جديدة لأخد المخطوطات واللوحات والتماثيل.

ومن آسيا الداخلية جلبت البعثات العلمية اقدم الآثار التاريخية لأقدم مجتمع انساني ويمكن الآن تتبع تاريخ آسيا الداخلية لما قبل التاريخ الى عهد هجرات وتجارة العصر الحجري التي نشطت في كل الاراضي التي تقع بين اوربا والصين.

وفي فجر التاريخ كان التوزيع البشري على وجه الارض ضئيلا و في مجموعات اجتماعية صغيرة جدا، لدا يخطيء من يعتقد بوجود مناطق جغرافية تتحكم على اخرى في تلك العهود الغابرة، ولعل منطقتي البحر الاسود في اوربا وحوض النهر الاصفر في الصين هما اكثر سكانا من منطقة آسيا الداخلية مما كانت عليها على شواطيء البحر الاسود ووادي النهر الاصفر.

وقد عبر آسيا الداخلية اقدم طريق تاريخي للتجارة والسياحة والحضارة المتنوعة بين البحر الاسود و حوض النهر الاصفر،ولكن هدا الطريق الدي ظهر مع هجرات انسان العص الحجري الاول تتضح شواهده الاثرية في العصر الحجري الحديث (١). وفي ارض هدا الطريق ظهرت ثلاث مجتمعات قديمة، ذات صلة وعلاقة فيما بينها في الطريق الجنوبي سكنت الشعوب الزراعية الواحات التي توفر فيها المياه و في الطريق الشمالي حيث الغابات الشاسعة التي تمتد من روسيا عبر سيبيريا الي منشوريا عاشت فيها قبائل الغاب، وفي الوسط بينهما استوطن البدو الرعاة.

كانت جماعة البدو الرعاة هي ثالث مجتمع يتكون اخيرا بعد المجتمعين الاولين، بل هو في الواقع انبثق منهما، ذلك لأن بعض الصيادين تمكن من تأنيس الحيوانات ثم انتقل برعاها في المراعي، وبالمثل فان جماعة من سكان الواحات في الجنوب تمكنت من تأنيس الحيوانات وتركت حرفة الزراعة وتحركت الي الهوف تمارس مهنة الرعي وهكدا تشكل بدو الهوب وكانوا على صلة بكل من قبائل الغاب و الشعوب الزراعية. واصبح منطقة الطريق التي استطونها هؤلاء البدو مجتمع ينبض بحركة التجارة والهجرة والغزوات وعبر هدا الصمام بدأت الصين تمارس ضغطا على آسيا ال داخلية في عهد عائلة هان (٢٠٦ ق٠م - ٢٢٠ م) وكانت الصين قد اصبحت امبراطورية متحضرة يقوم اقتصادها على الزراعة داخل حدودها الداتية ، ومثل الامبراطورية الرومانية المعاصرة لها، واجهت ف الشمال مشاكل القبائل البربرية التي ترفض الحضارة الصينية وتقاوم سيطرة الدولة الصينية.

ظهرت السياسة الخارجية الصينية الاولى في اسلوب معالجتها لمشكلة برابرة الشمال وبدأت بالتفكير في عزل البرابرة طبيعيا عن الاراضي التي يسكنها الصينيون الزراعيون والمتمدنون فبنت السور العظيم، مثلما عملت الامبراطورية الرومانية وبين البرابرة التيتونيين والسلافيين.

ومهما يكن فقد اكتشف الصينيون بان البرابرة الدين صدوهم عن حضارتهم بالسور العظيم وتركوهم في الظلام ليسوا مجرد جماعات متوحشة بل يملكون قدرات اجتماعية وسياسية وعسكرية تمكنهم من التغلب على السور العظيم وسياسة الصين الحدودية إذ أدرك البرابرة بان قبائلهم الصغيرة المتنازعة لن تصمد طويلا في مقاومة الامبراطورية الصينية القوية ، فاشعلت الحروب القبلية بينها بسرعة ادرت الي اخضاع رؤساء القبائل الصغيرة لحاكم اعلى يخضع له جميع البدو. وهكدا ظهرت امبراطورية الصين المتحدة .

تقع تركستان الشرقية بعد نهاية السور العظيم في الشمال الغربي بآسيا الداخلية و في الطرف الجنوبي الغربي لأمبراطورية هسوينغ نو Hsuing - Nu واصبحت بهدا الموقع

1- J.G. Andersson " Der Weg Uber Die Steppen" in Bulletin of the Ostasiatiska Samlingarna, No.1, Stockholm, 19290.

وجمهورية منغوليا الشعبية ذات الاقتصاد البدائي السريع التغيير. وحرف قبائل القازان والمغول الرعوية التقليدية في تركستان الشرقية والنشاط الزراعي القديم في الصين وقد اخترقت هده المنطقة الي حد ما - بعض وسائل التغيير الحديث مثل سكة الحديد و مصنع آلي، ولكن تتميز كل منطقة فيها بنشاط اقتصادي معين، مثل واحات آسيا الداخلية والقرغيز سكان جبال تنكري وسكان الهضاب العالية مثل شعب سريع كول في جبال بامير.
على أي حال في هده الدائرة التي تزدحم بالحدود والمتباينة المتنوعة لاتوجد دولة واحدة تصلح ان تكون مركز ا لنشاط رأسمالي حر تنظمه سياسيا مؤسسات ديمقراطية مثلما هو في اوربا الغربية وامريكا الشمالية. وفي تركستان الشرقية او حولها في الهند وباكستان و افغانستان و منغوليا والصين لاتوجد حركة سياسية واحدة تهتم بالدفاع عن ديمقراطية قديمة متأصلة، لأن في هده المناطق لاتوجد مثل تلك الديمقراطية. بل لايوجد بأي بقعة في آسيا اتجاه نحو الديمقراطية يهتم بالشكل والمضمون مثلما هو معروف في امريكا (٢) وتحتل تركستان الشرقية موقفا محوريا في خضم هده المشاكل من التغيير والتبدل. واذا اردنا فهم هده المشاكل لابد من دراستها بتمعن على ضوء نتائج تطورها التاريخي.

المدخل التاريخي :

تقع تركستان الشرقية في نطاق تأثير السياسة الصينيةلأكثرمن ألف عام ولكن التأثير والتحكم والسيطرة الصينية عليها كان متقطعا. فعندما تهتم الصين بحروبها وتجارتها الخارجية مع جيرانها المتاخمين تصبح تركستان الشرقية مركز ا لاهتماماتها.
وفي القرن التاسع عشر الميلادي عندما تعرضت الصين لنفوذ اجنبية نتيجة لمعاهدة الموانىء الساحلية خبت اهمية تركستان الشرقية ثم ما لبث أن تجدد الاهتمام بها في عهد الثورات الاسلامية، ثم عاد اليها الاهتمام حديثا لأن منطقة الحدود الصينية - السوفياتية كلها، غدت من المناطق التي تقرر ميزان القوى السياسية في العالم.
ان المواد التاريخية لآسيا الداخلية وفيرة خاصة ذلك الي جانب التواريخ الصينية. القديمة توجد مصادر مكتوبة بكافة اللغات المحلية في آسيا الداخلية نفسها، وقد تم اكتشاف بعضها فقط حديثا وبشكل خيالي، والاكتشاف الحديث لحضارة آسيا الداخلية القديمة بدأ في عام ١٨٧٩ م على إثر عودة عالم نباتي روسي من تركستان يحمل اخبارا عن آثار مدينة قديمة قرب تور خمان، اعتقد انها مستوطنة رومانية. وبعد ذلك توالي الرحالة الاوربيون العائدون منها يتحدثون عن مدن قديمة مدفونة تحت رمال صحراء تكلا مكان. كما حصل الرحالة على تماثيل صغيرة وصور خزفية واواني فخارية ونقود معدنية وغيرها من الآثار الصغيرة، من باحثي الكنوز المحليين الذين اكتشفوها في الاماكن القديمة. وعموما كانت هده الاشياء على درجة عالية من الاتقان، وتماثل الاشكال اليونانية القديمة وكان بينها ايضا نصوص بوذية قديمة كتبت على لحاء الاشجار باللغة الهندية البدائية.
لاتوجد صلة حية تربط بين فلاحي ورعاة وتجار وفناني المسلمين البسطاء بسكان آسيا الداخلية في القرن التاسع عشر الميلادي، وبين تلك المكتشفات الفنية والادبية القيمة. بيد ان التواريخ الصينية، وخاصة تاريخ عائلتي هان وتانغ تعطي - معلومات كثيرة عن فخامة عدد من ممالك الواحات في البلدان الغربية، تبدأ من القرن الثاني قبل الميلاد الي القرن التاسع. وفي مؤلفات حاجين بوذيين صينيين مشهورين، هما فاهسين (Fa Hsien) وهسوان تسانغ (Hsuan Tsang) اللدان عبرا المنطقة في القرنين الخامس والسابع الميلاديين نجداوصافارائعة عن معابدوديرعظيمة كانت مركزا عبادة ودراسة في تركستان الشرقية حينداك.

٢- المترجم : ان هذه المقولة هي وجهة نظر مستشرق من أور مجي لم يحاول دراسة الحياة الحضارية التي مرت بالشعوب المسلمة وعاشتها ابان العصور المظلمة في اوربا، والتخلف الدي تعيشه بعض الشعوب الاسلامية هي نتائج سياسية للحركات الاستعمارية الاوربية التي تتصف شعوبها بالديمقراطية.

« محور آسيا »

سنكيانغ و حدود آسيا الداخلية المتآخمة لروسيا والصين

الحلقة ٢

بقلم: ا ويــن لاتيمور
ترجمة : رحمة الله احمد رحمتي

الفصل الاول : مركز جديد للجاذبية في العالم

تركستان الشرقية [1] محور آسيا :

يتكون الآن مركز جاذبي جديد في العالم، وتتصارع عليه قوتان بارزتان في مفهوم القوى السياسية، احدهما التيارات السياسية التي تهب عليه من روسيا وحلفائها، وثانيها تلك التي تحاول الوصول اليه من امريكا وحلفائها. أما في الاصطلاح العقائدي فهو الحوض الدي تجري اليه التيارات الفكرية من الصين وروسيا والهند والشرق الاوسط الاسلامي.

وتحتل تركستان الشرقية اكبر جزء من البؤرة التي يمتد خلالها هدا المركز الجاذبي الجديد في آسيا الداخلية الصينية. ومثل الهند الصينية فان ٩٠٪ من سكان تركستان الشرقية هم من غير الصينيين، بل يشعرون انهم مستعمرون، وغير مواطنين في الجمهورية الصينية ومثل شعوب الهند ايضا ينقسم سكان تركستان الشرقية بما فيهم المجموعات المختلفة دينا ولغة بينما يعمل الشعور القومي المتنامي على توحيدهم او تمزيقهم بطريقة او با خرى. والاسلام في هده البلاد، كما هو الهند، ليس دينا فحسب بل هو قوة سياسية، و اخيرا فان معظم هؤلاء التركستانيين يتصلون بروابط لغوية وتاريخية مع مختلف الشعوب التي في الاتحاد السوفيتي وجمهورية منغوليا الشعبية وبحرجة اقل مع افغانستان.

والدائرة ذات البعد القطري البالغ الف ميل تتمركز في اورمجي عاصمةِ تركستان الشرقية وتضم انواعا متباينة من التخوم اكثر تنوعا مما قد يوجد في مثل تلك المساحة باي بقعة في العالم.

في هذه الدائرة تتاخم شعوب المغول والصين والتبت والهندوافغانستان التي تتكلم باحدى اللغات التركية السائدة في آسيا الداخلية والروسية ، كما ان هناك تداخل ديني بين الاسلام والاديان البدائية والبوذية والمسيحية الارثوذكسية والالحاد الروسي.

وفيها ايضا حدود سياسية تفصل بين الدول المستقلة والحكومات الاستعمارية و الشعوب المستعمرة والتابعة، والممالك التي استقلت حديثا مع ربع الاستعمار، وبين مملكة افغانستان وامارة كشمير ودولة التبت الكهنوتية ايضا.

وكدلك تتجمع في هده الدائرة حدود الاتحاد السوفيتي ذا الاقتصاد الصناعي الحديث.

١ـ المترجم : انني بصدد ترجمة النص الانجليزي الى اللغة العربية و تمسكا بالاسم القومي التقليدي لهده البلاد فقد آثرت ان اترجم سنكيانغ الى تركستان الشرقية.

دىكى ئىسلام مىللە ت لىرىنى ئاذات قىلىش ئۈچۈن كۈرە ش قىلىش جە مئىيە تى» گە قاتناشقان ۋە ئۇ نىڭ جوشقۇنلۇق ئە زالىرىدىن بۇلغان1953 يىلى سە ئودى ئە رە بىستانىغا دە ۋە ت قىلىنىپ 57 كۈن ھۆكۈمە ت مىھمىنى بولۇپ قالدى. بۇ كۈنلە ر دە مە ن ۋاسىلى ئە پە ندىم نىڭ خىزمە تىدە سىكرىتار بولۇپ يۈرگە ن ئىدىم.

1958-1970 يىللىرى مىسىر دىكى سىياسى ۋە زئىيە تتىكى ئۆزگۈرۈشلە ر سە ۋە بىدىن ئىبراھىم ۋاسىلى كوپ قىيىن كۈنلە ر ياشادى. ئۆزىنى بىر چە ت خىلوۋە تكە ئېلىپ تۇرۇشقا مە جبۇر بۇلدى. نە تىجە دە سە ئودى ئە رە بىستاندىن بارغان ھە مشە شە ر لە ر بىلە ن مۇ كۆرۈشە لمىدى. قاھىرە نىڭ چە ت بىر ناھىيە سىدە دىھقانچىلىق بىلە ن شۇغۇللىنىپ بىر مە زگىل جە ندە چاپان كىيىپ ئۆزۈن ساقال قويۇپ يۇشۇنۇپ يۈردى. مىسىر دىن چىقىش ئۈچۈنمۇ ئىمكان بۇلمىدى. ئىبراھىم ۋاسىلى نىڭ 1951-1952يىللىرى ئاراسىدىكى گېزىتچىلىك ئىشلىرى بىلە ن شۇغۇللىنىپ « صوت التركستان » ئىسىملىك ژۇرنال چىقارغانلىق غا ئوخشاش ۋە تە ن پە ر ۋە رلىك ھە رە كە تلىرىنى ئۆز ۋاختىدا مە ر ھۇم مە ھە ممە ت ئىمىن بۇغرا ۋە ئە يسائالىپتېكىن ئە پە ندىم لە ر ئالقىشلاپ قۇللىغان ئىدى.

1970 يىلى بىر تە سادىپىي پۇرسە ت قولغە كېلىپ مىسىر دىن سالامە ت سە ئۇدى ئە رە بىستانىغا يېتىپ كە لگە ن ۋاسىلى ئە پە ندىم بۇ يە ردىكى مە شھۇر زاتلە ر تە رە پىدىن قىزغىن كۈتۈۋېلىندى. بۇلۇپمۇ شىخ ئۆمە ر تۆۋفىق كۆپ خۇشھال بۇلۇپ ېقىندىن ياردە م قىلىپ تائىف دە ئىقامە ت ئۈچۈن رۇخسە ت ئىمۇ ئۆز قولى بىلە ن ئېلىپ بە ردى. بۇ ئارا يانا ۋە تە ن ۋە مىللە ت خىزمىتى ئۈچۈن تۈركىيە گە بىر قانچە قېتىم بىرىپ كە لدى.

ئۆزۈن زاماندىن تارتىپ كۆپ جاپا ۋە مۇشە ققە تلىك ئىشلە ش نە تىجە سىدە سە لامە تلىكى بارغانسىرى ناچارلا شتى؛ ۋە 1988 يىلى 10 يانوار شە نبە كۈنى تائىفتا ۋاپات قىلدى. ئىسلام بۈيۈك ئالىملىرىدىن ئابدوللا ئىبنى ئاباس نىڭ مازارلىغىدا ھە مشە ھە رلە ر نىڭ شە فە قە تلىك ۋە قە دىر بىلور قوللىرى بىلە ن يە ر لىككە قويۇلدى. جناب ئاللاھ بۇ زات نىڭ جايىنى جە ننە ت قىلسۇن. بىز گە ئىبراھىم واسىلى دە ك كىشىلە ر يېتىشتۇرۇپ بە رسۇن. ئامىن.

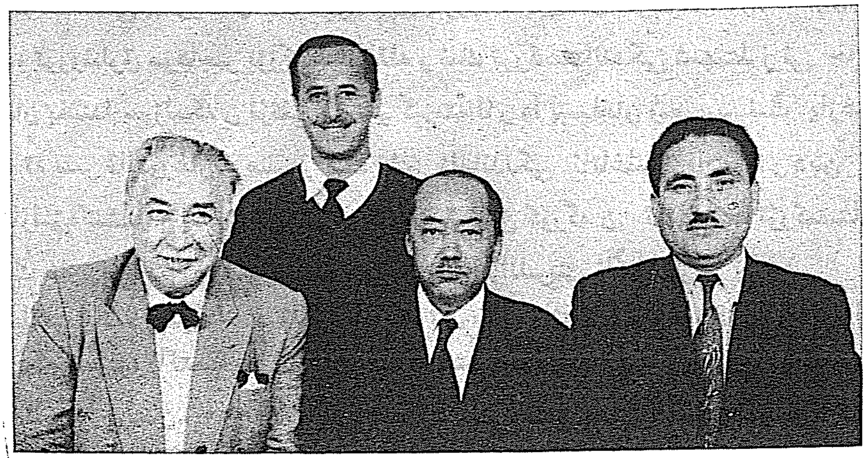

ئىبراھىم واسىل، قاھىره 1952 (ئۈركدىن بېرىنجى). ئرتريدا م.ا.بوغرا، سرلدا سيد شاميل

ئۇستاز ئىبراھىم ۋاسىل تۇركىستانى

1988 - 1906

موھەممەد قاسىم ئىمىن، جىددە

ئىبراھىم ۋاسىلي ئە پە ندى 1906نجي يىلى شە رقي تۇركستان نىڭ قە شقە ر ۋىلا يە تىگە تە ۋە يېزى ئاۋە ت ناھىيە سىنىڭ قىزىل بوى كە نتىدە مە شھۇر بىر دىندار ئائىلە دە دۇنيا غا كە لدى. دادىسي ۋاسىل خېتىپ ئاخۇنۇم بولسا قىزىل بوى كە نتىنىڭ چوڭ بىر مە سجىتىگە ئىمام ۋە خە تىب ئىدى. ئىلىم ۋە مە رىپە تلىك بىر ئائىلە نىڭ سۆيگىلى ئوغلى بولغان ئىبراھىم ۋاسىلى باشلانغۇچ تە ھسىل ۋە قۇرئان ساۋادىنى دادىسىدىن ئالدى. كېيىنچە باشقا دىنى بىلىملا رنى شۇ دە ۋرنىڭ مە شھۇر دىنى ئالىم لا ر يدىن ئالغان ئىبراھىم ۋاسىلى كۆپ تىرىشچانلىقىدىن قىسقا بىر زاماندا ئە رە پچە تىل، سە رپ نە ھۋە ۋە پارسچە نى ئالا دە رىجىدە ئوقىدى. دادىسى ۋاسىل خېتىپ ئاخۇنۇم ئوغلىنى داۋاملىق بىرگە ئېلىپ يۈرۈپ ئىماملىق ۋە خە تىبلىق ۋە دىنى وە ز بىرىش ئىشلىرىدا يېتىشتۇردى. ئوقۇش ۋە ئجتىھاد ئىشلىرىغا بە ك ئىشتىاق باغلىغان ئىبراھىم ۋاسىلى ئە پە ندى 1927 نجى يىلى ئوقۇش ئۈچۈن ھىندىستانغا كە لدى. مە درە سە لا ر دە يازلىق تە تىل بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ پۇرسە تتىن پايدىلىنىپ ھە ج قىلىپ كېلىش نىيتى بىلە ن شۇ يىلى سە ئۇدى ئە رە بىستانغا كىلىدۇ. ھە ج نى ئادا قىلىپ بولغان دىن كېيىن مە دىنە مۇنە ۋۋە رە دىكى شە رىئە ت بىلىملىرى مە درە سە سىدە ئوقۇۋاتقان يارانلىرى بىلە ن تونۇشۇپ قىلىپ بۇ مۇبارە ك جايدا تۇرۇپ ئوقۇش مە خسە دى بىلە ن ئىبراھىم ۋاسىلى ئە پە ندى بۇ يە ر گە يە رلىشىپ قالىدۇ. ئوقۇشى تولۇق ئوتتا سە ۋىيە سىگە بارغاندا قول ئىلكىدە بىر نە رسە قالماي مە دىنە سىرتىدا ناۋايچىلىق، ئاتقۇچىلىق ۋە ياغاچچىلىققا ئوخشاش ئىشلە ر بىلە ن شۇغۇللىنىپ مۇشە ققە تلىك كۈنلە ر نى بېشىدىن ئۆتكۈزگە ن.

ئۆزۈندىن سىرى بىلىم ئاشۇرۇش ئۈچۈن مىسىر گە بېرىشنى ئارزۇ قىلىپ كە لگە ن ۋاسىلى ئە پە ندى 1953 يىلي مىسىر گە كېلىپ جامىئە ئە زھە ر گە ئوقۇشقا كىردي ۋە بۇ ئالى مە كتە پنىڭ شە رىئە ت پاكۇلتە سىنى پىتتۇرگە ن. ئۇندىن كېيىن يازغۇچىلىق بىلە ن شوغوللانغان. 1938 نجى يىلى مىسىر دە تۇرۇشلۇق موھاجىر توركىستانلىقلە ر نىڭ توركىستاندىكى شېھىتلە ر نى خاتىرلە ش ئۈچۈن ئېچىلغان يىغىندا سوزلىگە ن نۇتقى مىسىر گېزىتلە لا ر دا بېسىلغان ۋە مىسىر نىڭ يازغۇچىلىرى ئاراسىدا چوڭ تە سىر قالدۇرغان. مىسىر نىڭ شۇ زاماندىكى ئاتاغلىق ذات لا ر دىن ئە للامە تانتاۋى قاتارلىق كىشىلە ر بىلە ن تونۇشۇپ كۆپ يېقىنلىق كۆرگە ن. ئۇ لا ر غا تۈركىستان نى ۋە تۈركىستان نىڭ ھازىرقى چىن مۇستە ملىكە سىدىكى ئە ھۋاللىرىنى ئاڭلاتقان.

ئىسلا مى ياشلا ر نىڭ ئىستىقلال ھە ركە تلىرىگە قاتنىشىپ تۆھپە قوشقان. پە لە ستىن ئازاتلىق ھە رىكە تلىرىدە ئاكتىپ رول ئالغان. پە لە ستىن سوقۇشىدا پىدائى بولۇپ قاتنىشىپ ئارقا سە پ خىزمە تلىرىدە بولغان. 1951 يىلى « صوت التركستان »(تۈركىستان ئاۋازى) ئىسىملىك ئە رە پچە ژۇرنال چىقىرىپ ئىسلام دۇنياسى ھە ققىدىكى كۆز قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. « دۇنيا

هه قته خلي ئشه نجلبك نه تبجه لا رقولغا كه لتورگه ن Aubin ۋه Nayman لا رخوته ن رايونديكي- توڭگان لا ر نىڭ « توڭگانىستان » دىگه ن موسته ملىكه رايوننىڭ بىر مه زگىل مه ۋجۇت بولۇپ تورۇشنى " ئسلامى كۆره ش روھى " دىن بولغان ده يدۇ. لىكىن ھادىسه لا رگه نه زه رسالدىغان بولساق، ئه ھۋالنىڭ بۇنداغ بولمىغانلىقىنى كۆرىمىز. مه ن باشقامۇناسىۋه تلا ر بىله ن ئورتىغا قويغۇ- نومده ك؛« توڭگانستان » ،گه نسۆدىن چىن نىڭ ئه ڭ شه رقتىكى بولۇڭ پوچقاق رايۇنىغا كۆچۈرۈپ ئيلىپ كيلىنگه ن ئورۇشخۇمار خوجايىن لىرى (ماقاله نىڭ ئينگىلىزچه نوسخه سىدىكى " Chinese Warlods " دىگه ن بۇ سۆزنى – ئۆز ئالدىغا بۇيرۇق بىرىدىغان موسته بىت ئه سكىري باش والى ده پ ته رجمه قىلىنىسمۇ بولىدۇ – ته رجمان) نىڭ رېژىمىدىن ئىباره ت ئىدى. بۇرېژىمىده ھۆقۇق- لوق ئۇنسۇر؛ گومىنداڭ بايرىقىنى كۆته رگه ن، گومىنداڭ يۇنىفورما (ئه سكىري كىيىم.ته رجمان) لىرىنى كه يگه ن، چىنچه تىلىنى ره سمى تىل ده پ قولانغان ۋه توركچه سوزلىشىدىغان مۇسۇلمان خه لقلىري ئوستىده موسته ملىكه ھاكىمىيه تى قورغانلار، خۇيزۇ يه نى، توڭگان ئه سكه رلا ردىن باشقىسي ئه مه س ئىدى. توڭگانله ر بۇ يه رده چىن ھاكىمىيه تىنىڭ پايدىسى ئۈچۈن (ۋه ھه م ئۆز مه نپه ئه تلىري ئۈچۈن) خىزمه ت قىلماقتائىدي.

باشقا بىر جه ھتته، شه رقى تۇركستاندا تۇركچه سۆزلىشىدىغان مۇسۇلمانلا ر بىله ن چىن جه سۆزلىشىدىغان مۇسۇلمانلا ر ئاراسىدىكى ئه نئه نه ۋي مۇناسىۋه تكه دىققه ت بىله ن نه زه ر سالغاندا مه يلي ماجۇڭيىڭ نىڭ تۇتقان يولي بۇلسۇن ۋه يا كي"توڭگانستان" نىڭ ئه مه لدارلىرىنىڭ سياسه تلىري بولسۇن، بۇلا ر تۇركچه سۆزلىشىدىغان مۇسۇلما ن لا ر ئۈچۈن كۆتۈلمىگه ن بىر ئه ھۋال ئه مه س ئىدي. چۈنكي " شه رقى تۇركستان تۈرك ئسلام جۇمھۇرىيه تى نىڭ باش ۋه زيرى سابىت داموللا ئۆزىنىڭ موسته قىللىق ئىلا ن قىلىش سۆزىده توڭگانله رنى ۋه خه ن لا ر(خه نزۇلا ر) نىي ىبرده ك ئه يىپلا پ « توڭگانله ر، خه نزۇلا رغه ئوخشاشلا بىزنىڭ دوشمه نىمىز دۇر. نه چىنلا ر، نه توڭگانلا ر شه رقى تۇركستاندا بىر هه قىقىمىز بار ده پ ده ۋا قىلا لمايدو. بۇندىن كيين شه رقى تۇركستان خه لقى نىڭ ئه جنه بى خوجايىن (پاترون) لا رگه ئيهتياجي يوق » دىگه ن ئه مه س مىدي؟

* * * * *
* * *
* *
*

تۈركچه سۆزلىشىدىغان مۇسۇلمانلا ر، يوقارىدا سۆزله ب ئۆتۈلگه ن هه قىقه تلا ردىن چوقۇم تە سىر له نگه ن ئىدىلا ر. فه قه ت، قومۇل رايونىدىكى ئۇيغورلا ر ئىچىده بۇنۇڭغا مايىل بولمىغان بىركۈزقاراش بارئىدى . بۇنىڭ سه ۋە بى بولسا، قومۇل رايۇنىدىكى ئۇيغۇرلا ر چىن سىياسى تۈزمى ئىچىدىكى ئۆزلىرىنىڭ ئه مه لى فئالىيه تلىرىگه (de facto) به كمۇ كۈنه ب كه تكه ن. شۇ نىمىڭ ئۈچۈن قومۇل تۈركلىرى قه شقه ر ۋە خوته نلىك قىرىنداشلىرى نىڭ ئىستىقلالىه تچىلىك ئارزۇزۇ لىرىنى ره ت قىلغان ئىدى.

1928 نجى يىلىشه رقى تۈركستان دا ئىقتىدارنى قولغا كه لتۈرگه ن جىن شۇرىن، تۈركچه سۆزلىشىدىغان مۇسۇلمان لا ر بىله ن چىنچه سۆزلىشىدىغان مۇسۇلمان لا ر نىڭ ئه ينى زاماندا ئۇنىڭغا قارشى قوزغالغانلىقتىن 1933 نجى يىلغىچه ئاران ئۆزىنىڭ ئىقتىدارىنى ساقلاپ قالالىغان. شه رقىتۈركستان جىن شورىن ئىقتىدارى نىڭ ئاخىرقى يىللىري دىن باشلاپ گه نسو لوق ماجۇڭيىڭ قوماندانلىقىدىكى تۇڭگان لا ر نىڭ ئىستىلا سى ئاستىدا ياشادى. تۈركچه سوزلىشىدىغان مۇسۇلمانلا ر بىله ن چىنچه سوزلىشىدىغان مۇسۇلمان لا ر ئوتتۇراسىدىكى ئه نئه نه ۋى مۇناسىۋه ت نىڭ كوزگه كوره نه رلىك ئىپاده لىرىگه مانا بۇ ده ۋر ده شاهىت بولدۇق. ماجۇڭيىڭ هه ر نه قه ده ر ئۆزى نىڭ شه رقى تۈركستان غا باشلىغان يۈرۈشىنى « قومۇل مۇسۇلمان لىرىغا يارده م قىلىش ئۈچۈن باشلىدىم» دىيسىمۇ، ئۇنداغ بىر نىيه تىنىڭ بوقلىقىنى كيىنكى هادىسه لا ر ئىسپاتلىدى.ئۇ، كۆرۈنۈشته مۇسۇلمان لىكىن ئه مه لىيه تته بولسا بىر چىنلىغ ئه سكىرى ئىداره قىلغۇچى بولۇپ ئورتىغا چىقتى. ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى ئه سكه رلا ر گومىنداڭ36. نجى دىۋىزىيه نىشانلىرىنى قوللا نغى، باش دوشمه نى بولغان شىڭ شى سه ىنى سوۋيتلا رنىڭ شه رقى تۈركستان نى تارتىۋىلىشى غه يارده م قىلىۋاتىدو ده پ ئىيپلىدى. قه شقه ر ۋە خوته ندىكى ئىستىقلالچى ئالدىنقى سه پتىكىله رگه هيچ مۇ ئېيتىبار به رمىدى. فه قه ت1934 نجىيلي سوۋيتلا رنىڭ هوجۇمىدىن مه غلوب بولۇپ ئه سكه رلىرىنى جه نوبي شه رقي توركستانغاچېكىندوروشقا باشلىغان چاغدىلا " ئىستىقلالچي شه رقي تۈركستان ئىسلا م جۇمهۇرىيىتى گه " دىيقق ه تىبله ن قاراشقا باشلىدى. ئىجرا قىلىنغان سياسه تى تۈرك–ئىسلا م هۆكۈمه–تىنى قه شقه ر دىن هه يده پ چىقىرىش ۋە ما شاۋۇۋنى يىگۈ اشتىن بۇ رايوندا چىن ده ۋله تىنىڭ ۋە كىلى قىلىپ ته يىن قىلىشتىن ئىباره ت بولدى.قه شقه ره ده گومىنداڭ بايرىغى ئاستى.نه تىجىنگه چىن جۇمهۇرىيىتىگه به يئه ت قىلغانلىقىنى بىلدۈرۈپ تىلگرام چه كتى.تۈرك ئىستىقلالچىلىرنى تۇتۇپ ئۆلتۈردى. قه شقه ر هىتكا جامه سىگه سون جوڭسه ن نىڭ ره سمىنى ئىيسىب موسولمانلا رنى ده هشه تكه سالدى. قىسقىچه قىلىب ئېيتقاندا ، چىن ده ۋله تىگه بولغان ساداقه تلىكىنى، سوۋيتلا ر ئىتىفاقى بىله ن ئىستىقلا–لچى تۈرك مۇسۇلمانلىرىنى ئوخشاشلا دوشمه ن ده پ هىساپلا يدىغانلىقىنى ئۇچۇق كۆرسه تتى.مۇسۇلما–نچىلىق ۋە ئىسلا مي قىرىنداشلىق دىگه ن سوزنى ئۇنۇتتى.

تۇڭگانلا ر 1934-1937 يىلىرى خوته ن نى ئىشغال قىلىغان چاغلىرىدىمو بۇنۇڭغا ئوخشاش سىياسه تني ئىجرا قىلدى. چىن موسولمانلىرى هه ققىده ته تقىقات ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان ۋە بىو

يورتنىڭ يىراق بولۇڭ پوچقاقلىرىغىچە ھەيدەۋەتىلگەن بولسىمۇچىن دەۋلەتىگە يانىلا سادىق بولۇپ تۇرغان. نەتىجىدە توڭگانلار ئومۇمەن ئەتراپتا ياشاۋاتقان تۇركچە سۆزلىشىدىغان دىنداشلىرىغا ئىشەنمەي ئۇلارنى خار كورىدىغان؛ ۋەچىن موستەملىكىچىلىرى نىڭ سادىق قوغدۇغۇچىلىق ۋەزىپەسىنى ئۈستىگە ئالغان. شۇنىڭ ئۈچۈن چىن لىقلارنىڭ ھېچ ياخشى كورمەيدىغان رايونلۇق گارنىزون دىكى ۋەزىپەلەرگە قويۇش ئۈچۈن توڭگانلار دىن مۇئويدانراق كىشىلەر تېپىلماس ئىدى.

جۇمھۇرىيەت دەۋرىدە مۇ بۇنوڭغا ئوخشاش بىر ئەھۋال يۈز بەردي. قانداقتۇر جۇمھۇرىيەت دەۋرىدە شەرقي تۇركستان نىڭ تونجى باش ۋالىسى بولغان ياڭ زېڭشىڭ مانجۇھاكىمىيىتىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا گەنسۇ- نىڭشا ۋىلايەتلىرىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ مانجو خاندانلىقى ھاكىمىيىتى ئىچىدە كۆرسەتكەن قابىلىيىتى سايىسىدە 1908 نجي يىلى ۋەزىپەسى ئوستۇرۇلۇپ شەرقي تۇركستانغا بەلگولەندى. ياڭ زېڭشىڭ ئۆلكە گارنىزون دىكى ئەڭ ياخشى ئەسكەرلەر دەپ بىلىنگەن توڭگانلار غە يولۇنۇپ 1911نجي يىلى شەرقي تۇركستان نىڭ باشقوروشىنى قولىغا كەلتۇردي ۋە 17 يىل داۋامىدا چىن نىڭ ئەڭ چوڭ ئۆلكەسى بولغان بۇ يەردە مۇتلەق بىر ھاكىمىيەت ئورناتتي. زور كۆپچۇلىگىنى تۇركچە سۆزلىشىدىغان مۇسۇلمانلار نۇپۇسى تەشكىل قىلىدىغان بۇ رايوندىكى چىن مۇستەملىكىچى- لىكىنىڭ داۋام قىلىشىدا ئالاھىدە قابىلىيەت كۆرسەتكەن توڭگان ئەسكەرلىرىگە يۆلەنگەن ياڭ بۇلارنىڭ ھمايىسىگە يالغۇز ئەسكىرى ساھەسىدىلا ئىگە بولۇپلا قالماستىن بەلكى 1915 نجي يىلى يۈننەنلىك بىر يۇرتدىشى مافۇشىڭنى قەشقەرغە تىيتەي قىلىب بەلگۇلىدى. بۇمەنسەپ باش ۋالى لىقتىن قالسا ئەڭ ھوقوقلۇق ئورۇن ئىدي. پاراخورلۇق ۋە قابىلىيەتسىزلىكتە يانا بىر مىسالى تېپىلمايدىغان مافۇشىنىڭ1924 نجي يىلى ۋەزىپەدىن ئېلىپ تاشلىنىپ ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەنگە قەدەر بولغان 9 يىل ئىچىدە، ئۇيغۇرلار كۆپ ساندا ياشايدىغان جەنۇبى شەرقي تۇركستاندا زولمىگە رەھۆكۇمرانلىقىنى داۋام قىلدى.ئۇنىڭ ئارقىسىدىن،تاكي شىڭ سى سەي ھوقۇقىنى تارتىۋال- غان زامانغا قەدەر، يانا بىر توڭگان سۇبايى [ھەربى ئەمەلدار] ما شاۋوۋ چىن دەۋلىتى نامىدىن جەنۇبي شەرقي تۇركستان نى ئىدارە قىلدى.

بۇ سەۋەپلەردىن شۇنى ئېيتىشقا بولۇدىكي؛ ياڭ زېڭ شىڭ توڭگان ئەسكەرلەرىنىڭ ۋە مەمۇرى ئەمەلدارلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن ئۆزۈن بىر مۇددەت تېكچە ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرالغان ئىدي. يوقارىدا كورسوتوب ئۆتتۇلگىنىدەك؛ توڭگان مەمۇري ئەمەلدارلىرى ئارىسىدا مافۇشىڭ غە ئوخشاش قابىلىيەتسىز ۋە سادىست[باشقىلارغا ئازاب بېرىب قىناب بۇنىڭدىن ئۆزي راھەتلىنىدىغان] كىشىلەر ماشاۋوۋ غا ئوخشاش بىلەرمەن ، توغري ۋە نەجىن دىكى مەركىزي ھۆكۇمەتتە تەۋرەنمەس ئالاقىسى بولغان كىشىلەر مۇ بارئىدي. توڭگانلارنى مانجۇ دەۋرىدىكىگە ئوخشاشلا بۇگۇن مۇ ئۆز دىن قېرىنداشلىرى غە ئەمەس بەلكى چىنلار (خەنزۇلار) ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان گارنىزون دەپ چۈشەنگەن شەرقي تۇركستاندىكى

بولسا موسته قىل بىر تورك ئىسلا م ئىداره سي ئاستىدا بىر ده ۋله ت قوروشنى ئارزۇ قىلىدۇ. تۇڭگانلا ر بولسا تۇرك له ر نىڭ مونداق ئاروزولىرىغا قه تئى قوشۇلمايدۇ. ليكىن روهانيه ت مه ناسىدىن ئيتقان دا ، دينى ئاداب ۋه ئه ركانلىرىنى ئورۇنداش ئۈچۈن ئه ركىنلىك ته له پ قىلىدىغان بولسا لا رمو، تۇركچه سۆزلىشىدىغان مۇسۇلمان بىر هاكىمىيه ت نىڭ قول ئاستىدا قىلىشتىن چىنچه سۆزلىشىدىغان غه رىي مۇسلىم چىن له رنىڭ قول ئاستىدا هايات كۆچۈرۈشنى تيخىمۇ ئه ۋزه ل كۆرىدۇ. مانچۇ ئىمپىراتورلىقى ده ۋرىده تۇركچه سۆزلىشىدىغان مۇسۇلمانلا ر بىله ن چىنچه سۆزلىشىدىغان مۇسۇلمانلا رنىڭ سياسى ئارۇزۇلىرىنى ئه كس ئه تتۇرىدىغان بىر بىرىگه ذىت مىساللا ردىن قىزىقارلىق بولغىنى، تۇڭگان لا ر تىنجىلىق زاماندا هۆكۇمه ت نىڭ گارنىزون لىرىدا خىزمه ت قىلغان؛ سوقۇش زامانىد ا بۇلۇپمۇ غه رپ شىمال دىكى مۇسۇلمان لا ر نىڭ بۈيۈك قوزغىلا ش لىرى ئه سناسىدا (1878 - 1862) ،بۇتىخى مۇ ئاشىكارا مه لوم بولدى. ئۇ چاغدا تۇرك له ر ۋه تۇڭگانلا ر ئه بىنى زاماندا ليكىن باشقا باشقا جايلا ر دا ، قوزغىلىپ مانجۇ هاكىمىيه تىگه خاتىمه به رگه ن. ئىسيان لا ر نى باستوروش ئۈچۈن ئىلگىرله پ كيلىۋاتقان زۇزۇڭتاڭ قوشۇنلىرىغا بىرلىشىپ قارشى تورۇش نىڭ ئورنىغا ئىچكى توقۇنۇش لا ر گه كىرىشىپ كىتىپ ئۆزلىرىنى ئاجىزلا شتۇرۇپ دۇشمه ن كوچلىرى نىڭ غه لبه قىلىشنى ئاسانلا شتورغان.

شۇنى درهال خاتىره له شنىڭ پايدىسى باركى ؛ زۇزۇڭتاڭ ئىستىقلا لچى ره قىبى ياقوب به گنى يوقۇتۇپ تۇڭگان ره قىبى خه ن يه نخۇ نى روسيا ئورتا ئاسيا سىغا هه يده ۋه تكه ندىن كيين مه غلوب بولغان تۇركچه سۆزلىشىدىغان مۇسۇلمان كۈچلىرى بىله ن ته كرارهىساپلا شتى.تۇركچه سۆزلىشىدىغان شه رقى تۇركستانلىق« ئاسى لا ر» يولدىن ئيزيب مانجۇ هاكىمىيه تىگه باش قالدۇرغان ته ۋه لىكتىكىله ر بولۇپ جازالا ندي؛ بۇندىن كيىن جىده ل ـ ماجىرا سىز هايات كۆچۈرسىله ر كىچىرىم قيلىنىشى مۇمكىن ئىدى. چىنچه سۆزلىشىرىغان مۇسۇلمان ئاسىلا ر بۇلسا چىن هاكىمىيه تىگه خائىنلىق قىلغان ۋه ته ن داشله ر ده ب چاره كۆرۈلدي ۋه ده رها ل جازالا ندى. شۇنداق بولىسمۇ، ئۆلكه زۇزۇڭتاڭ ته ره پىدىن قايتا ئىشغال قيلىنىپ 20 يل ئۆتمه ستىن تۇرۇپ، تۇڭگان ئه سكه رلىرى نىڭ شه رقى تۇركستان دا يانا بىر قيتىم چىن با براقدارلىرى بولۇپ ئورتىغا چىققانلىقىني كۆردۇق. بۇ بۇلساتۇنگگان لا رنىڭ هه مىسىنىڭ مانجو خاندانلىقىغا خائىنلىق قىلمىغانلىقىني كۆرسه تمه كته. شۇنداقلا گه نسو، شه نشى ۋه يونه ن ئۆلكه لىرىدىكى مۇسۇلمان چىن لىقلا رنىڭ ئىسيان تاريخى، بۇخه لقله رنىڭ ئوزئىچىدىكى بىرلىك نىڭ بولماسلىقى ئه هوالى نىڭ مانجو خاندانلىقى ته ره پىدىن پۇرسه ت تاپقان زامان بۇ بۇچىقىنى سۇئى- ئىستىمال قىلىشتا هيچ ئىككىلەنمه گه نلىكىنى كۆرستىدۇر. ئاسىلا ر چىن ده ۋله تىگه قارشى خائىنلىق جنابه تلىرىدىن يوقىتلىشلىرى مۇۋافىق كۆرۈلگه ن ئىكه ن، مانجۇده وله تىگه يارده م قىلىپ ئونىگىبله ن ئىشبىرلىكى ئىچىده بولغانلا ر چىن ده ۋله تى ته ره پىدىن « ياخشى » ۋه « سادىق مۇسۇلمان » ده پ ئىتىبار كۆز گه ن . هه تتا بۇ" ياخشى مۇسۇلمانلا رگه«چىن گه بولغان ساداقه ت نامايىنده ليرى» ده پ نام به رگه ن   چۈنكي ئۇلا ر چىنلىقلا رته ره پىدىن ئه جائىب غارائىپ ئىتقاتلىرى بار كىشىلا ر ده پ

غه قه ده ر بولغان مه زگىل ئىچىده شه رقي تۇركستاندا تۇڭگانلا ر نىڭ رولى ئورتيغا قويۇلغان بولسىمۇ، 19.ئه سىر نىڭ ئىككىنجى يىرىمىدىكى غه رب شىمال مۇسۇلمانلىرى نىڭ بۈيۈك ئىسيانلىرى (1878-1862) ئه سناسىده مانجۇ (چىڭ) سولا لىسى مۇنقه رىز بولوش يىللىرى شه رقى تۇركستاندا تۇڭگانلا ر مه سئله سىگه قىسقىچه بىر كۆز يۈگۈرتىش نىڭ پايدىسى بار ده پ هىساپلا يمه ن.

شه رقى تۇركستاندىكى خۇيزۇلا ر غه رىبى شىمال ۋه يۈننه ن ده ياشاۋاتقان خۇيزۇلا رنىڭ تۇرمۇش - ئۆرپه ئاده تلىرىنى ئۆزله شتۈرۈپ ئۇزۇن يىللا ر دىن بىرى كارۋانچىلىق، سارايۋه نلىك (ده ڭجا لىق) قاسساپچىلىقغا ئوخشىغان كه سىپ لا ر بىله ن شۇغۇللۇنىپ كه لگه ن، ۋه ئه ڭ مۇهىممى،ئه سكه ر لىك كه خه تله نگه ن.خه نزۇ خه لقلىرى ته ره پدىن ها قا ره تلىك بىر ئىش ده پ قارالغان ئه سكه ر لىك مه سلىكى، چىگرا رايون له ر ده ئولتۇراقلا شقان تۇڭگانلا ر ته ره پىدىن به كمو ياقتۇرۇلغان ئىدي.

خۇيزۇ لا ر شۈبهىسىز كى؛ موسولمان دۇر لا ر، ئىسلا م دۇنياسى جامىئه سىگه (ئۇممه تى موسلىمىن) گه مه نسۇپ بولغانلىق لىرىدىن په خىرلىنىدۇ ۋه هىجاز غه بولغان رۇهانى باغلىنىشلىه رغه ئىتىقاتلىرىبار.بانا بىر ته ره پتىن، خۇيزولىر چىنچه سۆزلىشىدۇ؛چىنلىق مۇسۇلمان بولغانلىقلىرى ئۈچۈن په خىرلىنىدۇ؛ هه م هه ردايىم چىن مه ده نىيتىگه ساداقه تلىك ئىكه نلىكىنى ئىپاده له پ تورۇدۇ.مانا بۇ ئالاهىده لىكلىرىنى ئونۇتماسلىقىمىز لا زىم. بۇ سه ۋه پلا ر نه تىجه سىده : تۇڭگانلا ر هه م ئىسلا م لا شتوروش جه رىيانىدا ۋه هه م نۇيۇس نىڭ موتله ق كوپچىلىكىنى تۇركچه سۆزلىشىدىغان مۇسۇلمان لا رته شكىل قىلىدىغان شه رقي تۇركستاننىڭ چىنله شتوروشي جه رىيانىده موهىم ده ره جه ده هه سسه قوشقان بىر ئونسۇر بولوپ هىساپلىنىدۇ.

شه رقي توركستاندىكى سياسى ته ره ققياتلا ر ده بولسا: تۇڭگانلا ر نىڭ ئه يني زاماندا هه م ئىسلا م غا ۋه هه م چىنلىق لا ر غا باغلىق بولغانلىقلىرىِ نىڭ بىر نه تيجه سي شۇ بوليديكى، شه رقى توركستاندا تۇركچه سۆزليشيديغان مۇسۇلمانلا ر ۋه چينچه سۆزليشيديغان مۇسۇلمان لا ر ئوتتۇراسىدا هىچقاچان ئورتاق بىر كه لگوسى، سياسى نىشان ۋه يا مه ده نى مه قسه ت بىرلىكى بولمىدى. هه قىقه ته نمو به زى بىر ئايرىم ئاهۋاللا ر موستە سنا ، بۇ ئىككى خه لقله ر ئوتوراسىدىكى ذىددىيه ت بۇ لا ر نىڭ ئوخشاش بىر ئىسلا م ئۇممه تىگه مه نسوپ بولۇشىدىن ئىشىپ چۈشكه ن. باشقىچه قىلىپ ئىيتقاندا؛ تۇركله ر ۋه تۇڭگانلار هه نيپى . سوننى مه زهه بىگه مه نسوپ بولۇپ بىر جامه ده بىر سه پته توروپ ناماز ئوقوياالا يدۇ. شه رقى توركستان نوپۇسى نىڭ موتله ق كوپچىليگىنى ته شكىل قىلغان ئۇيغۇر لا ر (بىر قىسمىده قازاق له ر، قيرغىز لا ر ۋه باشقا تۇركچه سرزلىشىدىغان خه لقله ر) ئۇزۇن زاماندىن تارتىپ مۇختارىيه ت (ئاۋتۇنۇمىيه) ته له پ قىلماقتا ۋه ئه گه رئىمكانلىرى

قاريماقتا تۇراقسىز ۋە بىر بىرىگە ماسلاشمايدىغان دە ك كۆرۈلگە ن بىر ئە ھۋال قە شقە ر غە نىسبە تە ن تىخىمۇ ئويغۇن ۋە مۇناسىپ بولماقتا .

شه رقي تۇركستان هە ققىدىكى هە ر قانداغ بىرتە كشىرىب . تە تقىق قىلىش ئىشلىرىدا بۇ ئاللا هىدە لىكىگە ئە هميىە ت بىرىش لازىم. " شه رقى تۇركستاندا ئىسلام " دىگە ن مە ۋزۇ ئۈستىدە تيخىچە مە خسۇس بىر تە تقىقات ئېلىپ بىرىلغىنى يوق. جمهۇرىيە ت دە ۋرىگە ئائىت نە شرقىلىنغان بە زي جىددي ئە سە رلا ر دە بۇلۇپمۇ؛ ئالدى بىلە ن L a t t i m o re, N a y m a n, w h i t i n g بۇ رايوندىكى چۇڭ دولا تلا رنىڭ سىياسى تە رە ققىيات توغرىسىدا فە قە ت ئۈستىدىن سىلا پ سىپاپلا پ ئوتۇپ كە تكە ن " شه رقى تۇركستان دا ئىسلام " دىگە ن مە سىلە گە ، بۇلۇپمۇ ئۆلكە ئىچىدىكى مۇسۇلمانلا ر ئوتتۇراسىدىكى مۇناسىۋە تلا رگە ئومۇمى هالدا كۆز قارىغاندا توغرى بولۇشى بىر ياقتا تۇرسۇن كوپراق قىلىپلا شقان بىر ئۇسۇل بىلە ن باها بىرىلگە نلىگىنى كۆرۈمىز.

ئۆزى بىر" ئىلغار" يازغۇچي بولغان Lattimore شه رقي تۇركستان دىكى مۇسۇلمان نوپۇس نىڭ تىل، مە دە نيە ت ۋە ئىرقي پە رقلىرى ۋە بولۇپمۇئۇلتۇراقلا شقان ئۇيغۇرلا رىىلە ن كۆچمە ن قازاقلا ر ئوتراسىدىكى ماسلىشالماسلىق ئە هۋالا رىنى ئۆزى نىڭ « پان تۇركىزىم مىللە تچىلىكى ئە مە لگە ئاشمايدۇ » دە يدىغان تىزىسىگە ئاساس قىلىپ كۆرسە تمە كچى بولۇدۇ بۇ نۇكتىغا قارشى جۇمهۇرىيە ت مە زگىلىدىكى بە زى تۈرك مىللە تچى يازغۇچىلا ر، هيچ شۇبهە سىز مە ۋجۇت بولغان ئىرقى ۋە مە دە نى پە رقلىق ئە هوالا ر نىڭ بارلىغىنى كۆز ئالدىدا تۇتماي پۈتۈنلە ي باشقا بىر كۆز قاراشنى ئالغا سۈرمە كتە ۋە تۇركچىلىك ئۈستىدە توختالماقتا. باشقامۇناسىۋە تلا ر دىمو ئورتىغا قويغىنىمىزدە ك، بۇنداغ باها بىرىشلا ر خاتا خولا سە لە ر گە سە ۋە پ بولىدۇ. شۇ نىڭ ئۈچۈن شه رقي تۇركستان دىكي ئىسلامي سىياسە تلىريني تىخىمۇ ياخشىراق بىلىش ئۈچۈن ئىرقىي ئوخشىماسلىقلىرى ئورنىغا ، رايون خاراكتىرلىك ئالا هىدە لىك لىرىگە دىققە ت ئىتىۋار بىرىلىشى لازىم.

بۇ نىكتىغا ئوخشاشلا ، Whiting (وتيڭ) شه رقى تۇركستاند ىكى تۈنگانلا ر نىڭ تۈرك (ۋە تاجىك) دىن قىرىنداشلىرى غە نىسبە تە ن تۇلۇق ئىشە نمە يدىغان؛ ۋە بىر قانچە ۋە قە لا ردە كۈرۈلگە ندە ك، ئىرقى دۈشمە نلىك دىنى قىرىنداشلىقتىن ئىشىپ چوشكە نلىكتىن ئىبارە ت بۇ بىرهە قىقە تنى ئىتىراپ قىلىش بىلە ن بىرلىكتە، تۈنگانلا ر نىڭ شه رقى تۇركستاندا چىن سىياسىتى نىڭ ئاكتىپ دە ستە كلىگۈچىسى رولنى ئىجرا قىلغانلىقتىن ئىبارە ت بۇ هە قىقە تتىن سۆز ئاچمىغان. مۇسۇلمانلىق نىڭ بىرلە شتورگۈچي قودرە تىنى ئومۇمە ن كۆپتۈرۈۋە تكە ن ۋە بۇ سە ۋە بتىن يىكىلىپ قالغان.

قولىمىزدىكى بۇ تە تقىقات ماتىريالىدا ، جۇمهۇرىيە ت دەۋرىدە يە نى 1911 نچى يلى مانجو ئىمپىراتورلىغى نىڭ يىقىلىشىدىن 1949- يلى چىن خە لق جۇمهۇرىيتى قورۇلغانلىق ئىلانى

مۇسۇلمان		
.1	ئۇيغۇر	2.941.000
.2	قازاق	319.000
.3	قىرغىز	65.000
.4	تاجىك	9.000
.5	ئۆزبه ك	8.000
.6	تاتار	5.000
.7	تۇڭگان(خۇي زۇ)	92.000

غه ىرى مۇسۇلمان		
.8	موڭغۇل	63.000
.9	شىۋه	9.200
.10	سولۇن	2.490
.11	مانجۇ	670
.12	روس	13.000
.13	خه ن زۇ(چىن)	202.000

غه يرى مۇسۇلمان خه لقله ردىن ئىككىسى(موڭغۇلا ر بىله ن روسلا ر)جۇمھۇرىيه ت دۆرىدىكى شه رقى تۇركستان نىڭ ئىجتىمائىي ۋه ئىقتىسادى تۇره لمه سىده به لگولۇك بىر يه رگه ئىگه بولىسمۇ، 3.730.000 بولغان ئومۇمىي نوپۇس نىڭ 3.439.000 يىنى (92%) ته شكىل قىلغان يه تته مىلله ت نىڭ ئۆلكه ئىچىده كه سكىن بىر ئۇستۇنلىككه ئىگه ئىكه نلىگى ئايان دۇر. قولىكىز دىكى بىۇ ته تقىقات ماتىرىيالىنىك مه زمۇنى مۇ نوپۇسنىڭ مانا شۇ قىسمىغا ئائىت بولۇب خۇسۇسه ن، شه رقى تۇركستان دا ياشايدىغان مۇسۇلمانلا ر ئوتتۇرسىدىكي بىرلىك ۋه پارچالا نىش جه ريانىدا خۇيزۇلا رنىڭ رولى ئۈستىده توختالغان . يوقاردىكى جه دوه ل نىڭ 7- قاتاردىكى خۇيزۇلا رنىڭ ئانا تىلى چىنچه بولۇب فه قه ت تۇرك ئه سلي ديىنداشلىرى ته ره پىدىنلا «توڭگانى» ده پ ئاتىلىدو.ئىڭگلىزچه"تونگان" ده پ ئىلىنغان بۇ ئىسىم يالغوزلا شه رقى تۇركستاندا ياشايدىغان خۇيزۇ (چىن ئىرقىدىن موسلمان لا ر) لا ر دىگه ن مه نادا قوللۇنۇپ كه لمه كته. چىن چه سۆزلىشىدىغان مۇسۇلمان خۇيزۇلا رنىڭ پۇتۇن چىن دىكى، هه مده شۇنداقلا شه رقى تۇركستاندابولا رنىڭ بارلىقى ۋه رولي باشقا جه هه تلىرىگه قارىغاندا به ك ئاز ته تقىق قىلىنغان. شۇنىڭ ئۈچۈن هه رخىل ئومۇمى ته تقىقاتلا ر ده خاتا باها بىر ىلگه ن ۋه بۇ ئومۇمي كۆزقاراش پۇتۇن چىن ئىچىگه مۇۋافىق كىلىدۇ ده ب هىساپلا نغان. Broomhal (بىرومهال) غه ربلىك خىرىستيان مىسسئونىر ته تقىقاتچىلىري ئۆز ئه سه ر لىرىده خه نزۇ/ خه نسۇ (ئه تنىك چىنلىغ) ۋه خۇيزولا رنىڭ ته بيئي ئوخشماسلىق لىرى ئوستىده توختالغان. هازىرقى زامان « چىن دىكى ئىسلا مىيه ت" مۇته خه سسىلىرى ئۆز ئه سه رلىرىده بۇنىڭغا ئوخشاش كۆز قاراشلىرىنى ئالغاسۇرۇپ ئىسلا م بىله ن چىن سىستىمى ئوتتۇراسىدىكى ذيددىيه ت مه سئله لىري ئوستىده ئۆزۈن ئۆزۈن ۋه ئيشه نجلىك هالدا توختالغان.Raphael Israeli (رافائه ل ئىسرائه لى) مۇ بۇ كىشلا ر دىن بىرىسى. ليكىن بوگون(1987 ده) ئون ميليونوپۇسقا ئىگه بولغان خۇيزۇ مىللىتى پۇتۇن چىن گه تارقالغان هالدا ياشاۋاتقانلىقى ئۈچۈن كۆرنۈب تۇرۇدۇ. غه رب جۇنوپتا يۈننه ن دىن غه رپ شىمالدا خىلبوگجاڭ غه قه ده ر؛ ۋه شه رق شىمالدا شه رقي تۇركستان؛ شه رقى جۇنوپتا خه ينه ن ئاراللىرى غىچه بولغان كه ڭ زه مىن گه ئىگه بولغان. مه ده نى ۋه سياسى ئالا هىده لىكلىگه ئاساسه ن ئوخشىما سلىقلا ر ۋه ذيدديه تلا ر ئورتىغا چىقىدۇ. شۇ نى ئيتىشقا بولىدىكى؛ بيجىن ده تۇرۇپ

جۇمهۇرىيه ت ده ۋرى ده شه رقي تۇركستان دا تۇڭگان لا رنىڭ رولى

يازغۇچى
Andrew D.W. Forbes
ئابىردىن ئۇنىۋېرستىتده ئوقۇتقۇچى.

[بۇماقاله لوندون ئۇنىۋېرسىتېتي «ئاسيا ـ ئافرىقا ته تقىقاتلىرى ئىنستوتى » ته ره پىدىن 1987ـ يىلى 4 ـ ئاي نىڭ 7 ـ 10 ـ كۈنلىرى ئارىسىدا ئېچىلغان « ئوتتۇرا ئا سىيا ته تىقىقات لىرى هه ققىدىكى ئىككىنچى نۆۋه تلىك ئاۋرۇپا يىغىنى » ده سونۇلغان دوكىلات نىڭ ته رجىمه سى . مۇندا بايا ن قىلىنغان مه سىله له ر نىڭ ته پسىلا تى مۇ ئه للىپ نىڭ « جاڭجۇنلا ر ۋه چىن ئوتتۇرا ئا سىياسىدىكى مۇسۇلمانله ر : جۇمهۇرىيه ت دۆرىسىده شىرقىي تۈركستان نىڭ سىيا سى تا رىخى Warlords and Muslims in Chinese Central Asia: A Political History of Republican Sinkiang, 1911 - 1949 ناملىق كىتابىده بىرىلگه ن.]

چىن جۇمهۇرىيتى ده ۋرىده (1911 - 1949) ئوتتۇرا ئاسيا نىڭ ئىچكىرى قىسمىدىكى بىر چه ت مۇستە ملىكىسى بۇلغان شه رقي تۇركستان نىڭ نوپۇسى ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، تاجىك، ئۆزبه ك، تاتار ۋه تۇڭگا ن (خۇيزۇ) غه ئوخشاش خه لقله ر دىن ته ركىب تاپقان مۇسۇلمان ئه هالي ۋه شونداقلا موڭغۇل، شىبه، سولۇن ۋه روسلا ردىن ئىباره ت كىچىك ئه مما مۇهىم بىر غىيري مۇسۇلمان ئۇنسۇ ر لا ر دىن ئىباره ت ئىدى ي. بۇ دۆره ئاياغلا شقاندا پۈتۈن بۇ ئاز سانلىقلا ر نىڭ (ئومۇمى چىن نوپۇسىغا نسبه ته ن ئاز سانلىق) نوپۇ سى شه رقى تۇركستان ئومۇمى نوپۇسىنىڭ %95 يگه ته ڭ ئىكه ن، ئه تنىك چىنلا ر (بۇلا ر ئىچكىري چىن دىن كه لگه ن سياسى سۈرگۈنله ر ۋه ئه ۋلا تلىرى، يوقسۇل ديهقانلا ر ۋه ئىداره مه مۇرلا رىد ىن ئىباره ت چىن لا رئىد ى) قالغان نوپۇسنىڭ %5 ىنى ته شكىل قىلماقتا ئىدى.شه رقى تۇركستان ساقچى ئىداره سى خه لقله رنى سۆزلىشىدىغان تىل نىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراب گۇرۇپپىلا ر گه ئايرىپ تۆۋه ندىكىچه ته خمىنى بىر نوپۇس سانى ئوتتۇرىغا قويغان. ئووين لا تىمور (Owen Lattimore) بۇره قه منى جۇمهۇرىيه ت دۆرى نىڭ ئاخىرقى يىللا رىغا ئائىت قولغا كه لتۇرۇلگه ن ئه ڭ توغرى سان ده پ هىساپلا يدۇ.)

سۆزله ری هه ققدىكى ئىلمى پائالسه تله ر نى بۇ جانسىز مىڭه گه باغلا ب قويوش خاتا ۋه توغرى بولمىغان هۆكۈملا ر كه لتوروپ چىقىرىدۇ » دىگه ن پىكىرى موۋافىق كۆرۈلدى.

ئۇندىن باشقا بو يىغىندا خىلسىنكى ئۇنىۋىرسىتتى نىڭ موڭغۇلشۇناس پروفىسوروى ئالتوپىنتى Alto Pentti ئالتۇن مىدال بىله ن مۇكاپاتلا ندى. خه لقئارا ئالتايىتىك كونفرانس نىڭ سابىق ره ئىسى، ئىندىيانا ئۇنىۋىرسىتتى تىل- تارىخ پروفىسورى دىنىس سىنور Denis Sinor كوپچىلىك ئاۋازى بىله ن بۇ ئىلمى ته شكىل نىڭ باشكاتىبلىكى غا سايلا ند ى. ۋه يانا 31- نۆۋه تلىك يىغىن 1988 يىلى 6- ئاى نىڭ 13 - كۈندىن 19- كۈنىگىچه گېرمانىيه دېموكراتىك جۇمهۇرىيىتى نىڭ ۋايمىر شه هه رىده ئۆتكۈزۈلۈشى قارار قىلىندى ۋه بۇ يىلقى كونفرانسقا قىتنىلغانلا ر نىڭ هه ممىسى ۋايمىر شه هه رىگه ده ۋه ت قىلىندى.

ئا.ق.ش.دىكى ئىندىيانا ئۇنىۋىرسىتتى، تۈركولوگىيه ساهه سىدا مه شهۇر ئالى بىلىم يۇرتلا رىدىن بىرى بولۇپ دۇنيا نىڭ هه ر قايسى جايلىرىدىن كه لگه ن قىرىق به ش مىڭ دىن ئارتوق ئوقوغوچى بار. تۈركولوگىيه، تىبه ت ۋه موڭغۇل ئىلىملىرى قىسىملىرىدا باشقا مىلله تله ر گه مه نسوب ئوقۇغۇچىلا ر مو بار. ئۇلا ر ئۆز ساهه لىرىدا تىل - تارىخ ۋه ئه ده بىيات ئالىملىرى بولۇپ يېتىشىپ چىقىدۇ. موڭغۇل له ر ئۈچۈن ئالاهىده قىرا ئه تخانه ۋه ئىلمى ته شكىلا تلا ر بار. تىبه ت لىك له رمۇ يىقىندا دالاى لاما نىڭ يىته كچىلىكى ئاستىدا چوڭ بىر ئىلمى مه ر كه ز بىنا قىلىپ ره سمى ئىش باشلىدى.

ئالتايىتىك ئىلمى ته تقىقاتلىرى نىڭ بۇ ته رققىياتىغا ئه گىشىپ ئه مېرىكا نىڭ به زى چوڭ ۋىلايه ت لىرىدا، مه سىله ن نىويورك كالىفورنىيا قاتارلىق جايلا ردا، ئۆزبه كچه، ئۇيغۇرچه تىل يېزىق ئۆگۈنۈشكه قىزىقىدىغانله ر كۈن ساناپ ئارتماقتا. بۇنداقلا ر نىڭ سانى نىويورك كولومبىيا ئۇنىۋىرسىتىتىده بۇرۇن ئاران به ش ئىكه ن هازىر بۇ سان يىگىرمه به شكه يه تتى. دىمه ك، خه لقئارا ئىلمى ساهه دا بۈيۈك تۈركىستان ۋه ئۇنىڭ ئىجتىمائى ئه هۋاللىرىغه بىرىلگه ن ئه هميه ت كۈن سىرى ئارتماقتا ۋه ئارتىش ئۈچۈن هازىر پايدىلىق شارائىت مه ۋجۇت.

1· ئالتايىتك ، ئالتايىك ؛ ئالتاى تۈرك تىل سىستىمىدىكى مه ناسىده.

2· پروفىسور به ختىيار نازارۇۋ « شه رقي ۋه غه ربى تۈركىستان » دىگه ن بۇ تارىخى ئاتالغو نى ره سمى قوللا ندى !

3· بالاساغۇن شه هه رى هازىرقى سوۋىت قىرغىزىستان نىڭ توقماق رايون نىڭ شه رقي - جنوبىغه توغرى كىلىدو.

برقانچه مىسرالا ر موندا غ:

350 كتاب نامي قويدوم قوتادغو بىلىك ،
قوتاتسون ئوقۇچىغا توتسون ئىلىگ .

351 سوزوم سوزليدىم مه ن ، پوتىدىم بىتىك ،
سونۇپ ئىككى دۇنيانى توتسون ئىليگ..

352 كىشى توتسا به خت بىرله ئىككي جاهان ،
به ختلىك بولور، بۇ سوزوم چىن هامان .

353 بۇ كۈنتوغدى ئىلىگنى قىلدىم سوز بىشي ،
ئىزاهلا ي بونى هه م، ئه ي ياخشي كىشي .

ئامېرىكانىڭ بولومىنگتون شه هرىدىكى ئىندىيانا ئۇنىۋېرسىتېتي ده ئېچىلغان 30 نجى نۆۋەتلىك ئالتايىتىك كونفرانسقا تۈركىيه دىن « ئاتاتۈرك ته تقىقات مه ركىزى » نىڭ باشلىقى پروفېسسور ئوتقان غوجاتۈرك، ئىزمىر توققۇز ئېيلۇل ئۇنىۋېرسىتېت تىل ۋە ئه ده بىيات ئوقۇتقۇچىسى فىكره ت تۈركمه ن ئه نقه ره تۈرك تىل قۇرۇمي ئه زا لىرىدىن پروفېسسورهه مزه زۇلفىقار قاتنا شتى ۋه بۇ لا ر نىڭ يىغىنغا تقدىم قىلغان ئىلمى دوكىلا تلىرى غه ره ب ئالىملىرى نىڭ دىققه ت ئېتىبارىنى جه لب قىلدى.

تاشقى موڭغۇلىيه دىن باشقا چىن خه لق جۇمھۇرىيىتىغا ۋە كالىته ن يىغىنغا قاتناشقانلا ر ئىچىده ئۈرۈمچى « ئىجتىمائي په نله ر ئاكادېمىيسى » دىن ئا. ق.ش. گه كېلىپ هارۋارت ئۇنىۋېرسىتېتىده دوقتورلۇق ئۇنۋان ئېلىش ئالدىدا تۇرغان قا هار بارات قه دىمقى ئۇيغۇر يېزىقلىرى هه ققىدىكى ته تقىقات ئىشلىرىنى ئوتتۇراغا قويۇپ كۆپچىلىك ئالىمله ر نىڭ ئالقىشىغا ئىگه بولدى. بۇ قېتىمقى يىغىنغا دۇنيا نىڭ هه ر قايسى جايلىرىدىن كېلىپ قاتناشقان تىل، تارىخ ۋه ئه ده بىيات ئالىملىري يىغىندا « ئالتاي تىل سېستىمى » هه ققىده ئه تراپلىق مۇزاكىره ۋه تالا ش - تارتىش ئېلىپ بېرىپ قايسى تىل نىڭ ئالتاي تىل سېستىمىغا كىرىپ - كيرمه يدىغانلىقى ئۈستىده مۇنازىره لا ر ئېلىپ باردى. بولۇپمۇ بۈيۈك تۈركىستان خه لقى، يه نى بۇ گونكى غه ربي ۋه شه رقي تۈركستاندىكى تۈرك ئىرقىغه مه نسوب ئۇيغۇر، ئوزبه ك ، قازاق، قىرغىز، تۈركمه ن ۋه تاتار قاتارلىق خه لقله ر نىڭ ئه سلىده بىر ئىكەنلىك بولغان تارىخ، تىل ۋه مه ده نىيه تلىرى نىڭ باشقا مىلله تله ر گه بولغان ته سىر ۋه مۇناسىۋه تلىرى تارتىشىلدى. موڭغۇلىستاندىن باشلا پ سىبىرىيه، ياپونىيه، كورىيه (چاوشه ن) ، تىبه ت ۋه ئوتتۇرا شه رق ئه لله رى گىچه تارقالغان مىلله ت له ر نىڭ تىل ئىگىز لىرى هه ققىده مۇزاكىره لا ر ئېلىپ بېرىلدى. بۇخىل ئىلمى ته تقىقات ئىشلىرىنى بىلگىي سىيار (ئېلېكترو- نلوق مىڭه) ئارقىلىق ئىشله ش ته كلىپى توغرىسىدا ، دېموكراتىك گېرمانىيه نىڭ بېرلىن « هومبولىت » ئۇنىۋېرسىتېت دىن كه لگه ن پروفېسسور ۋ يىتز ه نىڭ ئالغا سورگه ن پىكرى، يه نى قه دىمقى تۈرك

دوختور كېخگه ش باى موسايوۋ، پروفىسسور ته نىشىۋۋ، پروفىسسور واسىلوۋ وه ده مىترىسوۋۋ قاتارلىق كىشىلا ر بار ئىدى. پروفېسسور به ختىيار نازاروۋ « قوتادغوبىلىك تۈركي تىلىدا سۆزله شكوچى خه لقله ر نىڭ به دىئياتى (گۆزه ل چۈشۈنجه ئىپادىسى) نىڭ ده سلا پقى ده لىل . ئىسپاتىدۇر » دىگه ن مه ۋزو دىكي ته تقىقات نه تىجه سىنى ته قدىم قىلدي.15- به تلىك بۇ ئىلمي ماقاله سىدا قۇتادغۇبىلىكنى ته رىپله ب مۇنداغ دىدى: « تۈركى تىلىدا سۆزله شكوچي خه لقله رنىڭ قه دىمقى مىللى مه ده نىيه تى، ئۆرپه ئادىتى، ئىجتىمائي هايات ۋه تورموشلىرىنى بۇگۈنكى ئه ۋلا د لىرنىڭ كۆز- ئالدىدا جانلا ندۇرۇپ ئۇلا رنىڭ ئىداره قۇرۇلوش (دۆله ت باشقۇرۇش) پرىنسىپلىرىدىن تولۇق مه لۇماتلا ر به رگه ن، قولا قتا ئۆتكه ن ئه مه س به لكى شۇ ده ۋرنىڭ ئۆزىسده يېزىپ قالدۇرۇلغان بۈيۈك قامۇس قۇتادغۇبىلىك، شۇ ده ۋر ده باربولغان مىللى مه ده نىيه تىمىزنىڭ جانلىق بىرگه ۋدىسى ۋه ئۇنىڭ ئه نتىق دىيلىل ۋه ئىسپاتىدور. سامانىله ر ئىمپىراتورلىغى نىڭ بېقىلىشي بىله ن تىكله نگه ن ۋه 9 –نجى ئه سىر دىن تارتىب 13- نجى ئه سىر گىچه غه ربي توركستان ۋه شرقي توركستان دا هۆكوم سۈرگه ن قاراخانىله ر ئىمپىراتورلىقى ده ۋرى دىكى هايات، تۇرمۇش ۋه مه ده نىيتىنى جانلا ندۇرغان «قۇتادغۇبىلىك » تۈركى تىلىنىڭ بىباها بۇلىقى. بالا ساغۇن بىله ن قه شقه ر نى پايته خت قىلغان قاراخانىله ر سۇلا له سي ئۆز ته ۋه سىده ئه ڭ يۇقىري مه ده نيه ت نى دۇنيا غا تارقا تقان چاغدا « قۇتادغۇبىلىك » داستاني قه شقه رده يېزىلىپ مه يدانغا چىقتى . قۇتادغۇبىلىك نىڭ ئىجتىمائى هه ق ۋه ئاداله ت توغرىسىدىكى بۇندىن توققۇز يۈز يىل ئىلگىري يازغانلىرىنى دۇنيا ئه ده بىيات سه نئه تىده ۋه ئىجتىمائي تورموشتا ئالغا سۈرۈلگه ن ئه ڭ ئۈستۈن ئىنسانىي په زىله ت ۋه گوزه ل ئه خلا قنىڭ ئىپادىسي ئىكه نلىكىنى ئېيتقا ن پوروفېسسور نازاروۋ، يوسوپ خاس هاجىب نىڭ قۇتادغۇبىلىك ده « هه ق ۋه ئاداله ت نى كۈن نۇرىغا ئوخشۇتۇپ بىر مىلله ت نىڭ هه ق ۋه ئاداله تتىن مه هروم قېلىنىشى ئۇنىڭ خوددى قوياشسىز بىر قاراڭغو زۇلمه ت ئىچىده قالغانلىقىغا ئوخشاش » دىگه ن مىسرالىرىنى نه قىل كه لتوردي ۋه يۈكسه ك باها به ردي . پوروفېسسور نازاروۋ بۇ مىسرالا رنى ئۆزبه ك چاغتاي تۈرك له هجه سى بىله ن ئوقۇدي. بۇنىڭ ئىنگلىزچه ته رجىمه سىني بولسا بۇ يه ر- دىكي يه نى ئىنديان ئۇنىۋېرسىتېتى تۈركولوگىيه سىنپى نىڭ بىر ئامېرىكالىق ئوقۇغۇچىسى ئوقۇب به ردي . كونفرانسقا قاتناشقوچي تۈركولوگ، تىل، تارىخ ۋه ئه ده بىيات ئالىملىري بۇ دوكلا تنى ئه لا هىده دىققه ت بىله ن ئاڭلىدى ۋه ئىلمى موهاكىمه يىغىنى دا يوقىري باهاغا ئىگه بولدى.

هۆرمه تلىك كىتابخانلا ر؛ بۇيه رگه كه لگه نده، شۇنى ئېيتىپ ئۆتۈشنى ئۆزه مگه بىر مىللى ۋه زىيفه ده پ بىلىمه نكي؛ ئۇيغۇر تۈركلىرى نىڭ 1 1نجى ئه سىر ده ياشىغان په يلا سوپ ئالىم ۋه مۇته په ككۇر شائىري يۈسۈپ خاس هاجىب نىڭ يازغان ئاله مشۇمۇل ئه سه ري « قۇتادغۇبىلىك » داستانى 1984 يىلي 5- ئايدا بىرىنجى قېتىم ئۇيغۇر تۈركلىرى نىڭ ئه سلى ماكانى شه رقي تۈركستاندا « شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايۇنلۇق ئىجتىمائى په نله ر ئاكادېمىيه سى » ته ره پىدىن هازىرلىنىپ « مىلله تلا ر نه شرىياتى» نه شرقىلدي. بۇ ئه سه ر نىڭ هازىرقي زامان ئۇيغۇر تۈرك – له هجه سىده قه له مگه ئېلىنىپ يېڭي نه سىللىرىمىزگه ته قدىم قېلىنىشى ته قدىر له شكه لا يىق بىر مىللي خىزمه ت بولۇپ هيساپلىنيدو. تۆۋه نده بۇئه سه رنىڭ نامى هه ققىده مۇئه لىپ شېئىرلىرىدىن

ئامېرىكا ۋە خەلقئارا دىكى ئىلمى ساھەلەردە تۈركىستان نىڭ ئەھمىيىتىگە بولغان تەسىرات چۇڭقۇرلاشماقتا

غلام الدين پاختا ، نيۇيورك.

خەلقئارا ئىلمي ساھەدە تۈركىستان نىڭ ئەھمىيەتى بارغانسىري ئارتماقتا. بۇلۇپمۇ بۇ كېيىنكى 10 يىلدىن بۇيان، يەنى توغرىسىنى ئېيتقاندا، ئاۋغانىستان، ئىران ۋە ئىراق دا ئورۇش باشلانغاندىن كېيىن غەربي ۋە شەرقي توركىستان مەسىلىسى شۇنىڭدەك بۇرابوندا ياشاۋاتقان تۈرك ئىرقىغا مەنسوب مۇسۇلمانلار نىڭ قەدىمقى تارىخى، تىلى ۋە مەدەنيەتى دۇنيا جامائەتچىلىكى-نىڭ دىققەت ئېتىۋارىنى جەلپ قىلماقتا. مەبلى ياۋروپا ۋە يا كى ئامېرىكادا بولسۇن ئوتتۇرا-ئاسيا، يەنى بۈيۈك تۈركىستان خەلقىنىڭ قەدىمقي ۋە ھازىرقي تۇرمۇش ئەھۋاللىرى، ئىجتىمائى پەن ئالىم ۋە مۇتەخەسسىسلىرىنى كۆپرەك قىزىقتۇرغانلىقتىن بۇ ساھەدىكى ئىلمى تەتقىقات ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلەر بارغانسىري كۆپىيىۋاتە. شۇنىڭ ئۈچۈن دۇنيا نىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ھەريىلى ئۇيۇشتۇرۇلغان نام ۋە مەۋزۇلەردە چوڭ-چوڭ ئىلمى كونفرانس ۋە سېمىنارلار (ئىلمى موھاكىمە يىغىنلىرى) ئېچىلىپ تۇرۇۋاتىدۇ. بۇنداغ كونفرانسلەردە ئالىملار تۈركىستان ھەققىدە تۇرغۇن-لىغان قىممەتلىك مەلۇماتلەرني ئوتتۇراغا قويىدي. مانا بۇخىل يىغىنلار دىن بىرى بولغان « خەلقئارا ئالتايىتك كونفرانس نىڭ ئالتىنچى نۆۋەتلىك دائىمى يىغىنى ئۆتكەن يىلى 6- نچى ئاي نىڭ 19 - نچي كۈنىدىن 25- كۈنىگىچە ئامېرىكا ق.ش. نىڭ بولومىڭتون (Bloomington) شەھرىدىكى ئىندىيانا ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئۆتكۈزۈلدى. ھەر يىلى 6 ئايىدا بىر نۆۋەت ئېچىلىدىغان بۇ ئىلمى يىغىنلارغا دۇنيا دىكى ھەرقايسي ئاتاغلىق ئونىۋېرسىتېتلار دىن تىل ۋە تارىخشۇناس ئالىملەر، مۇتەخەسسىس ۋە يازغۇچىلىر كېلىپ قاتنىشىدۇ. ئون ئىككي يىل دىن كېيىن ئامېرىكا غە نۆۋبىتي كەلگەن بۇ خەلقئارا 30- نچي قېتىملىك ئالتايىتك ئىلمى كونفرانسنىڭ دايىمى يىغىنىغا دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن55 دىن ئارتوق ئالىملار قاتناشتي. بۇلار نىڭ ئىچىدە ئامېرىكا قوشماشتاتلەرىدىن قاتناشقانلار ئەڭ كوپ سانني تەشكىل قىلىدۇ. ئوندىن قالسا سوۋېتلار ئىتتىپاقى، جۇڭخەلق جۇمھۇرىيىتي، تۈركىيە، گېرمانىيە، ۋېنگرىيە، تاشقى موڭغۇلىستان، ئەنگلىيە، فرانسىيە ۋە كانادا قاتارلىق مەملىكەتلەردىن كەلگەنلەر تەشكىل قىلىدۇ. ئامېرىكانىڭ مەشھۇرئۇنىۋېرسىتېتلىر-دىن كېلىپقاتناشقان18 ئالىملار، ئوتتۇرا ئاسيا يەنى بۈيۈك تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ ئىسلامىيەتنى قوبۇل قىلىشىدىن ئىلگىرى ۋە كېيىنكي مەدەنيەت، تىل ۋە تارىخلىري توستىدە ئېلىپ بارغان ئىلمى تەتقىقاتلىرىدىن دوكلات قىلىشتي.

سوۋېتلار ئىتتىفاقىدىن كەلگەنلار ئىچىدە ئۆزبەك، ئۇيغۇر ۋە قازاق تىل - تارىخشۇناسلىرى بار بولوپ ، ئۆزبېكىستان س.س.ر. پەنلەر ئاكادېمىيەسى قارمىقىدىكى تاشكەنت تىل ۋە ئەدەبىيات ئىنستىتوت نىڭ باشلىقى پروفېسور بەختىيار نازاروۋ، موسكۋا تىل شۇناسلىق ئىنستىتوتىن پروفېسور

دەپ قارايدىغانلارمۇ بار.

تۈرك ئىرقىغا مەنسۇپ قوۋملار ئولتۇراقلاشقان يۇرتلارنىڭ ئەڭ شەرقىي قىسمىغا جايلاشقان بىر مەملىكەت بولغانلىقىنى كۆزدە تۇتقۇچى ئالىملار ئۆز ئەسەرلىرىدە بۇ يۇرتنى شەرقىي تۈركىستان دەپ ئاتايدۇ. "شىنجاڭ"، "چىنى تۈركىستان" دېگەنگە ئوخشاش ئاتالغۇلار زامانىمىزدىكى ئىچكى ۋە تاشقى سىياسەتلەرنىڭ تەسىرى بىلەن كېلىپ چىققانلىقى ئۈچۈن ئىلمىي بىر ئەسەر بولغان كىتابىمىزنىڭ ئىسمى بولۇش ۋە ياكى مەۋزۇ تەشكىل قىلىش لاياقىتىگە ئىگە ئەمەس. تەرەققىي قىلىش تەبىئىتىگە ئىگە ئىلمىي ساھەدىكى ئەسەرلەر سىياسەت زەنجىرى بىلەن باغلاپ قويۇلۇشنى ھېچ بىر زامان قوبۇل قىلمايدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈن كىتابىمىزنىڭ ئىسمىنى "شەرقىي تۈركىستان تارىخى" دەپ ئاتىغىنىمدەك، ئىچىدىكى مەزمۇنلارنىمۇ "شەرقىي تۈركىستان" ئاتالغۇسى بىلەن باشلاشنى توغرى تاپتىم؛ چۈنكى بۇ ئىسىم جۇغراپىيىلىك ئاتالغۇ بولۇپ سىياسەت بىلەن ئالاقىسى يوق، پۈتۈنلەي ئىلمىي بىر ئاتالغۇ. 1932 نچى يىلىدىن تارتىپ مىللىي ئىنقىلابچىلىرىمىز بۇ ئىسىمنى قوللاندى. شۇنىڭ ئۈچۈن چىن ھۆكۈمەت كىشىلىرى بۇ ئىسىمنى سىياسىي بىر ئاتالغۇ دەپ تونۇپ قارشى تۇرۇدۇ. بۇ توغرى ئەمەس. بۇ، ئىنقىلابچىلىرىمىزنىڭ يېڭىدىن ئىجات قىلىپ چىققان بىر ئات بولماستىن ئۇزۇن زاماندىن بېرى تارىخ ۋە جۇغراپىيە ساھەسىدە قوللىنىپ كېلىۋاتقان ئىلمىي بىر ئىسىم. مىللىي ئىنقىلابچىلىرىمىز بۇ ئىسىمنى رەسمىيلەشتۈرۈشتىن باشقا بىر نەرسە قىلغىنى يوق.

م. ا. بوغرا

كابول، 1940

[داۋامى كېيىنكى ساندا]

بۇ كىتاب شەرقى تۈركىستاندا غايەت قەدىمقى ۋە داۋاملىق سۈرەتتە مەدەنىيەتكە ئىگە بولۇپ يا شابكەلگەن ۋە تۈرك جامئەسىدەك قەدىمقى زامانلەردىن تارتىپ دۇنيادا ئالدىنقى قاتاردا تۇرۇن ئىلىپ كەلگەن بىر مىللەتنىڭ تارىخى دىن ئازغىنە بىر مىقتارىنى بايان قىلىدۇ.

براق شۇنى ئەھمىيەتلىك بىلەن ئەسلەتىپ ئۆتۈشنى خالىمەنكى: بۇ كىتابنى مۇكەممەل بىر شەرقي تۈركىستان تارىخى دەپ ئىلىگري سۈرۈش توغرىئەمەس چۈنكى؛ تۈركىستان ھەققىدە يېزىلغان تارىخى كىتابلاربەك ئاز بولوپ كۆپىنچىسى ئەشىر قىلىنمىدي. مەن بۇ كىتابنى يازغان چىغىمدا قولغا كەلتۈرەلمىگەن نۇرغۇن قىمەتلىك مەنبەئەسەرلەر بار. تارىخىمىزنىڭ بىلىنمىگەن تەرەپ لىرىني ئاشكارالايدىغان ئاسار ئەتىقەلىرىمىزنىڭ يۈزدە توقسىني ۋە بەلكى بۇنىڭدىنمۇ كۆپراق قىسمي تۇپراق ئاستىدا ئارخىيولوگىيك قىزىش ۋە تەكشىرىشنى كۈتوپياتماقتا. مانا بۇ ئەسەرلار نىڭ نەشىر قىلىنىشى ۋە ئاسارئەتىقەلەرنىڭ كەشپ قىلىنىش بىلەن تارىخىمىزنىڭ دائىرەسي كۆنساناب كەڭىيگۈسى.

لىكىن بۇ ۋاقىتقىچە شەرقي تۈركىستان نىڭ ئۆز ئولادىنىڭ قەلەمي بىلەن بۇنداغ بىركىتاب يېزىلمىغىني ئۈچۈن بۇ كىتاب بۇندىن كىين مىللىتىم ئىچىدىن يېتىشىپ چىقىدىغان ۋەتەنپەرۋەرلار نىڭ تەتقىق قىلىشلىرى ئۈچۈن بىرئۈلگە ۋە تولوقلاش ئۈچۈن بىر باشلانغۇچ بولغۇسي. تۇرغان مۇھىتىمنىڭ چەكلىك دائىرەدە بولۇشي سەۋەبىدىن كىلىپ چىققان كەمچىلىك ۋە ئوزەمدىن ئۆتۈلگەن سەھۋە خاتالىقلىرىم ئۈچۈن كىتابخانلەردىن ئۆزرە تىلەيمەن.

كىتابىمىزنىڭ ئىسمي توغرىسىدا شۇنى ئەسلىتىپ ئۆتەي: بۇكىتابنىڭ ئاساسي مەزمۇني ھازىر چىن ھاكىمىيەتي ئاستىدىكي چىگرىسي ئىچىدە بولغان تۈرك ئىرقىغا مەنسۇب خەلقلەرنىڭ مەملىكەت لىرىگە ئائىت تارىخى ۋەقەلەر دىن ئىبارەت. شۇ نىڭ بىلەن بىرگە، تېخىمو كەڭرى زەمىنگە يىلغان تۈرك ئانا يۇرتىدا بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلارني مۇخولاسە قىلىپ بايان قىلىدۇ.ھەر قانداغ بىر كىتابنىڭ ئىسمي يا كىتابتىكي مەۋزۇباشلىرى ئۇ كىتابنىڭ ئاساسى مەزمۇني ئىپادە لەيدۇ. كىتابىمىز نىڭ ئاساسى مەزمۇنغا تىگىشلىك يەرلەر نىڭ ئىسمي بۇگۈنكى كۈنلەردە چوڭ بىر تالاش تارتىشلەر ئۈستىدە تۇرماقتا.

چىن ھۆكۈمىتى بۇ مەملىكەتني رەسمى شىنجاڭ (يېڭى ئۆلكە) دەپ ئاتايدۇ. چەت دۆلەتلەر خەلقئارا دىپلوماتىسسەدە شىنجاك نىڭ ترانسكرىپسەسى بولغان (سىڭكىياڭ SINKIANG) ئاتالغۇسىني قولللىندۇ. يورتنىڭ ئۆز مىللي ئىسمىنى قوللۇنۇشني خالايدىغانلەر، ھەمدە بۇگۈنكى سىياسي ۋەزىيەتني كۆزئالدىدا تۇتۇدىغان بەزي يۇرتداشلىرىمىز، " چىن تۈركىستان " دەپ ئاتاشنى تەشەببوس قىلىدۇ. بۇ ئۆلكە نىڭ غەربى دىكى يۇرتلەر نىڭ "غەربي توركىستان" دىيگەن ئىسمى ھازىرقى سىياسي قۇرۇلوش نەتىجەسىدە باشقا باشقا ئاتلار بىلەن ئاتالماقتا. شۇ نىڭ ئۈچۈن « شەرقي » دىيگەن سۆز نىڭ لازىمى يوق بالغوز " تۈركىستان" دىيگەن ئاتالغۇ يېتەرلىك

گنئولوگيه (يه رقاتلا ملىرى ئىلمى) ئتنولوگيه (ئنسان گوروهليرى ئىلمى) ئىپوگرا پيه (مىلله تله رنىڭ ئه سلىنى ته تقىق قىلىش ئىلمى)ۋه ئارخىولوگيه(قه دىمقي ئه سه رلىرنى تۈتۈش ئىلمى) قاتارلىقئىلىم ۋه په ن ۋه سىله لا ريدىن پايدىلىنىپ بۈگۈنگىچه هيچ قانداغ بىر تارىخچي ئورتىغا قويمغان هه تتاخيا- لىغىمۇكه لتوروپ باقمىغان نۇرغۇن تارىخي ماتىرىياللىرىمىزنى مه يدانغا چقاردى. تۈركستان مىلله- تىنىڭ دۇنيادا ئه ڭ قه دىمقى مىلله ت ۋه ئه ڭ مه ده نىيه تلىك مىلله تله ر نىڭ بىري ئىكه نلىگىنى ئىسپات قىلدى. ياۋرۇپالىق سه ياهه تچىلا ر ۋه ئارخىئولوگله ر نىڭ جاپالىق ئىزدىنىشلىري ۋه هه رخىل ئىلمى ته كشۈرۈشلىرى نه تىجه سىده تۈركستان مه ملىكه تىده ياشىغان تۈرك مىللىتىنىڭ ئون مىڭ يىلدىن ئۆزاقراق بىر زامان دىن تارتىپ داۋام قىلىپ كه لگه ن به كمۇ قىدىمقي ۋه هه يران قالغوده ك يۈكسه ك مه ده نىيه ت ۋه شه ره پلىك تارىختقا ئىگه بىر مىلله ت ئىكه نلىگى دۇنياغا مه لوم بۇلدي.

ليكىن يۇقاريدا ئيتىلغان ماتيرىياللا رنىڭ هه ممىسى چه ت ئه ل تىللىرىدايېزىلغان ئه سه ر لا ر ئىچىده بولوپ بۇلا ردىن هىچقاسىي مۇسته قىل ۋه يا كى ئومۇمي سۈره تته تۈركىستان تارىخىنى ئۆز ئىچىگه ئالمايدۇ. به لكى بۇلا ردىن بىره رىوز پارچىسىنى ئوقۇپ چىققاندىن كيىن تۈركستان هه ققىده يته رلىك مه لۇمات قولغا كه لتورگىلى بولودۇ. مانا بۇ خىل قىنچىلىقله ر سه ۋه بىدىن بىز تۈركستان خه لقى ئاتا- بۇۋا لىرىمىز نىڭ شانلىق تارىخى ۋه هه يۋه تلىك خاقانلىق ده ۋله تلىرى دىن ۋاقىپ بولا لمايمىز. به زي كىشىله ر تۈركىستاننى تىخىچه تارىخى مه لۇم بۇلمىغان ئه سرارلىق بىر مه ملىكه ت ده پ گومان قىلىشىدۇ. به زيلىرى بۇلسا دوشمه نلا ر نىڭ مه خسه تلىك ته شۋىقات لىرىگه گول بۇلۇپ شه رقي تۈركستان مىلله تىنى باشقا مىلله تله ر ده ك شه ره پلىك بىر مىلله ت ئه مه س ده پ ئويلا يدو.

بىزنى به كموئىچىندورىدىغان يىري شوكى دوشمه نله ر ۋه ياكي دۇشمه نله ر ته ره پىدىن پايد- ىلىنىدىغان كىشىله ر ئۆز شه خسي مه نپه ئه ت له رىنى ده پ كونا ۋه يىڭى تارىخىمىزنى قه سته ن بۇرمىلاپ مىلله تىمىزنى هيچ بىر زامان شه ره پلىك بىر هايات كۆچۈرمىگه ن داۋا ملىق باشقالا ر قولىدا ئه سير بولۇپ ياشىغان ۋه قه دىم دىن تارتىپ باشقا مىلله تله ر نىڭ ئاقىسىدا قالغان مىلله ت ده پ كورسه تتى ۋه كورسه تمه كته. ئامما بۇ يامان غه ره زلىك كىشىله ر « بىر مىلله تنىڭ تارىخىنى يۇ شۇرۇمه ن ديمه ك كۆپكۈندۈز كوننى يۇشۇرۇمه ن ديگه نگه ئوخشاش مۇمكىن بۇلمايدىغان بىر ئيش ئيكه نلىگىنى » بىلمه يدۇ.

مانا بۇسه ۋه پلا ر دىن ئۇلۇغ ۋه تىنىم ۋه ئه زيز مىللىتىم نىڭ تارىخىغا ئائىت تۇغري مه لۇمات- له رنى توپلا پ ئه زيز مىلله تىمگه ئۆزىنىڭ تارىختىكى ئورنىنى كۆرسه تمه ك ۋه نه چچه مىڭ يىللىق ئه زه مه ت ۋه ئۇلۇغۋارلىقنى بىلدۇرۇشنى ئۆزه مگه بىر ۋه زىپه ده پ بىلمه كته ئىدىم. هازىرقي مۇسا- پىره تچىلىك هاياتىمدا ، كابۇل (ئاۋغنىستان) دىكي ئيمكانىيه ت ۋه واقتىمدىن پايدىلىنىپ، قولغا كه لتوروشكه مۇمكىن بۇلغان هازىرقي زامان مه نبئه له ر دىن شه رقي تۈركستان تارىخىغا تىگىشلىك مه لۇماتله رنى توپلا پ بىرقانچه يىللىق ته تقىقاتله ردىن كين بۇمقتار بىر كىتابنى شه رقي تۈركستان له هجىسي بىله ن هازىرلا پ ئه زيز مىللىتىم گه ته قدىم قىلدىم.

بسم الله الرحمن الرحيم

مۇ قـه د د يـمـه

هازيرقى زامان ئىستىلا ھىدا « شه رقي تۇركستان » ۋە «غه ربي تۇركستان » ده ب تۇنۇلغان ئورتا ئاسيا دىكى بۇ تۈرك يۇرتى هه رجه هه تتىن غايه ت زور ئه همىيه ت گه ئىگه بىر ئولكه. تارىخ مه لۇماتى يەتيشمه دىغان به كمۇ ئۇزۇن زامانله ردىن تارتىپ بۇ ئۆلكه تۈرك يىبىرى ۋە يۇرتى بۇلۇپ كه لگه ن. دۇنيا غا هه ممدىن ئىلگىرى ئىنسان ۋە مه ده نىيه ت تارقاتقان مۇ بۇ يۇرت ئىدى. قه ديمى چاغ ۋە ئوتتۇزا چاغلا رده بۇ ئۆلكه ده ياشىغان تۇركله ر ئۆز تارىخىنى ۋە پاتا لىيه ت ئىز لىرىنى مىنىڭ له ر چه سه ھىپه گه يىزىپ قالدۇرغان. ئه پسۇسكى؛ كيىنكى ئه سىرلا ر ده تۈركستان خه لقى بىر پىكىر ئاساره تىده ئىزىلمه كته ئىدى. بۇ ده ۋرىد ه مىللە تنىڭ بار يوق هه ممه نه رسه سى غه ره زلىكله ر نىڭ مه نپئه تىگه پىدا بولغىنىد ه ك تارىخلىري مۇ قورقۇنۇشلۇق بىر خيانه تكه ئۇچراپ قه ديمقى زاماندىن قالغان تارىخى ئه سه رلىرىنى يوقاتتى. بۇ ئه سه رلا رىنىڭ ئورنىنى غه ره زلىك ئويدۇرما ئه پسانه له ر وه خۇراپاتله ر ئىگه لليدي . ئۇ زامانلا ر تۈركستاندا بۈيۈك ئالىمله ر مه شهور يازغو چىله ر خىلى كوپ يىتىشىپ چىققان بولسىمۇ زامان نىڭ ئادىتى ۋە ئه تراپتىكي سياسى ته سىراتقا بىيقىنىدى بولغانلىق سه ۋه بىدىن ئۆز مىللى تارىخىغا ئانچه ئه هميه ت به رمه ستىن باشقا مه ۋزۇلا ر ئۈستىده نۇرغۇن كىتاپلا ر يىزىلدى. دوست ۋە يا دۇشمه ن موئه للىپلا ر نىڭ سۆزلا رىگه ئه گىشىپ ئاتا- بوۋالىري هه ققىده ئۇلا ر نىمه ده ب ياز- غان بولسا ئۇنى شۇ بويىچه قوبۇل قىلدي. شۇ دۆرده يىزىلغان تارىخى ره شىدي ۋە باشقا تارىخى كىتابلر ىمىزغاقارايدىغان بولساق تۈركستان هه ققىده به ك ئاز ۋە چه كلىك بىر زامان نىڭ تارىخى ۋه قه له ريدىن خه به ر بىريدۇ. كوپ ۋاقىتلا ردا بىزگه دوشمه ن بۇلغان ئىران ۋە چىنغا ئوخشاش به زى مىلله تله ر نىڭ قه دىمقى تارىخى كىتابلىريدا تۈركستانغا تىگىشلىك مه لۇماتله رخىلى كۆپ بولسىمۇ بۇلا ر دىكى مه زمۇنله ر كۆپىنچه قه له م ئىنتىقامى تۇيغۇسى بىله ن بىر ته ره پلىمه لىك كۆزقاراش ئاساسىدا يىزىلغان ئىشه نچسىزمه زمۇنله ر دىن ئىباره ت بولۇپ بۇنداغ كىتابله ردىن توغرامه لۇمات له ر ئاز تيپىلىدو. ئىسلا م تارىخلىري يالغوز ئىسلا م ده ۋرىنى ۋە شوىكا يقىن بۇلغان زامانله ردىكى مه لۇماتله رنى ئۆز ئىچىگه ئالىدۇ. تۈركستان تۈرك له ري نىڭ پۈتۈن تارىخىنى ئۆز ئىچىگه ئالمايدۇ.
هازيرقى ئىلىم ۋە په ن ته تقىقات ده ۋرىمىزده ياۋرۇپا ۋە ئامىريكا شه رقشۇناسلىرى تۈركستان تارىخىنى مۇمكىن قه ده ر ته تقىق قىلدى.

* ش.تۈركستاندا مۇستەقىل دۆلەت قۇرۇلغانلىقى * ئالتىشەھەر گەنبە تىلكىلەرنىڭ ئىككىنجى قىتىملىق تاجاۋۇزى * شەرقىي ئۇيغۇر دەۋلەتى * قەدىمقى زامانلەردىكى تۈرك ۋە چىن سىياسەتلىرى ھەققىدە * قاراخانلەر دەۋرىدىن مۇڭغۇل دەۋرىگىچە ش.تۈركستان * ش.تۈركستان ۋە غەربىي تۈركستاندا قاراختاي دۆلەتى * ش.تۈركستاندا مۇڭغۇل دەۋرى * ش.تۈركستاندا چىڭگىزخان ئىستىلاسى چاغتاي خاندانى دەۋلەتى * ئالتىشەھەر دوغلات ھۆكۈمدارلىرى تارىخى * تۈزبەك ۋە قازاق ئاتالغۇلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى * ش.تۈركستاندا سەئىدىيە (سەئىدىيە) دەۋلەتى * ش.تۈركستاندا قالماق ئىستىلاسى * ش.تۈركستاندا چىن ئىستىلاسى ۋە مىللى ئىنقىلابلەر دەۋرى * بىرىنجى قىتىملىق چىن ئىستىلاسى * چىن ئىستىلاسىدىن باشلاب 1816 يىلىغىچە بولغان مۇددەت ئىچىدە ش.تۈركستان مىللەتىگە بولغان زۇلۇملەر * ش.تۈركستاندا چىنغا قارشى تۇنجى قىتىملىق ئومۇمى ئىنقىلاب * ش.تۈركستاندا ئىككىنجى قىتىملىق چىن ئىستىلاسى * ش.تۈركستاندا ئىككىنجى ئومومى ئىنقىلاب *شەرقىي تۈركستاندا ئۈچۈنجى ئومۇمى ئىنقىلاب * شەرقىي تۈركستان چېگراسى ئىچىدىكى تۈرك يۇرتلىرىغا روسلەرنىڭ تەجاۋۇز قىلىشى .* ياقۇب بەگ ۋەقەلىرى * ش.تۈركستاندا تۆرتۈنجى قىتىملىق چىن ئىستىلاسى * ش.تۈركستاندا مىللى ئويغۇنۇش دەۋرى * جىن شۇرىننىڭ ھۆكۈمەت دەۋرى * ش.تۈركستاندا ئاخىرقى ئومۇمى ئىنقىلاب قۇمۇل ئىنقىلابى * تۇرپان ئىنقىلابى * خوتەن ئىنقىلابى *قاراشەھەر، كورلا، ئاقسو ۋەقەشقەر ۋەقەلىرى * ئالتاي، چوچەك ۋە غولجا ئىنقىلابلىرى، * ئالتىشەھەردىن توڭگانلەرنىڭ يوقوتولۇشى * خوتەن قوۋەتلىرى بىلەن تومور سىجاڭ ئوتتۇرسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ بۇزۇلىشى * خوجا نىياز ھاجى نىڭ ئالتىشەھەرگە كېلىشى * تۆمۈر سىجاڭنىڭ ئۆلتۈرۈلىشى * ئۈرۈمچىدىكى ھادىسەلەر * مىللى ئىنقىلابچىلەرنىڭ چەت ئەللەر بىلەن مۇناسىۋەتلىرى * خوجانىياز ھاجى ۋە توڭگانلەر * يانا خوتەن ۋەقەشقەر ۋەقەلىرى * خوجانىياز ھاجى نىڭ شەخسىيەتى ھەققىدە بەزى چۈشەنچەلەر * ماجوڭيىڭنىڭ قەشقەرغا كېلىشى * ئىنقىلابنىڭ پاجىئەلىك سەھنەلىرى * خوتەن ئىنقىلابىنىڭ يىقىلىشى * ئىنقىلابنىڭ ئاخىرقى سەھىپەلىرى * ش.تۈركستان مىللى ئىنقىلابچىلىرىنىڭ ھەربى ۋە سىياسى ۋەزىيەتلىرى * شېڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ماھىيتى * خاتىمە: شەرقى تۈركستان مىللى ئىنقىلابى ئاياغلاشتى مو؟

كىتابخانىلەر نىڭ دىققىتىگە

ژورنىلىمىز بۇسانىدىن باشلاپ مەرھۇم مەھمەمەت ئىمىن بۇغرا نىڭ " شەرقى تۈركىستان تارىخى " ناملىق ئەسەرىنى بۆلۈملەر ھالىدە باسماقچى. بۇ كىتاب مۇئەللىپ نىڭ بۇندىن قىرق - ئەللىك يىل بۇرۇن شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىمىزدا قوللىنىلغان ئىملا قائىدە بىلەن يېزىلغان قول يازمىسىغا ئاساسەن نەشىر قىلىندى. ژورنىلىمىز ياش كىتابخانىلەر نىڭ ئېھتىياجىنى كۆز- دە تۇتۇپ، 662 بەت تېكىست، 38 بەت كىرىش، 26 دانە خەرىتە ۋە 44 دانە ھەرخىل رەسىملەر بىلەن بېزەلگەن بۇ ئەسەرنى، دوختۇر م. ياقوب بۇغرا نىڭ تەھرىرلىكىدە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا قائىدىسى بىلەن تەقدىم قىلىشۇ. رەقەملەر بىلەن بېرىلگەن ئىزاھاتلەرنىڭ بىر قىسمى ئىككىنچى تومىغا كىلىدە ئالاھىدە نەشىر قىلىنىدۇ.

ش. ت. ئا. ژورنىلى تەھرىرى

شەرقىي تۈركىستان تارىخى

(1)

مۇندەرىجە

(قىسقارتىپ ئېلىندى)

* ئەسەرگە تەبيار لىغۇچىدىن * مۇئەللىپنى تونۇشتۇرۇش * تەقرىز (مىيان ھەسەن خان) *پايدىلانغان ئەسەرلەر * ئومۇمي تارىخ * ئومۇمى تارىخ نىڭ بىر خۇلاسەسى * تارىخشىلمي نىڭ ماھىيەتى * ئومۇمى ئىنسان تارىخى نىڭ باشلىنىشى * ئومۇمى تۈرك تارىخى نىڭ خۇلاسەسى * باشلانغۇچ تۈرك تارىخى * تۈركلەر نىڭ مەدەن دەۋرى دىكى مەدەنىيەتى * تۈركلەر نىڭ ئومومى كوچۈش دەۋرى * كوچۈش دەۋرىدىن كېيىنكى تۈرك ئانايۇرتى * ش.توركستان نىڭ مەخسوس تارىخى * رىۋايەتلەر ۋە ئەدەبىي ئەسەرگە كۆرە تۈركىستان نىڭ قەدىمقى تارىخى * ئىسكەندەر دەۋرىدىن ھۇن دەۋرىغىچە ش.تۈركىستان * ش. توركستان نىڭ ھۇن دۆلەتىگە قوشۇلۇشىدىن تارتىپ ئىسلام دەۋرىگىچە بولغان ئارلىقتا ش.تۈركىستان * بۈيۈك ھۇن ئىمپراتورلىقى * ھۇن دۆلتى دەۋرىدە شەرقى تۈركىستان * قوشخان (كۇشان) دۆلەتى *سىيانپى بىرلەشە دۆلەتى * توپا تۈرك دۆلەتى * جۇجەن تاتار ئىمپراتورلىقى * يەپتە ل(ھە پتىل) دۆلەتى * كۆك تۈرك دۆلتى * قۇتلوق ۋە تۈركەش دۆلەتلىرى * ش.توركستاندا ئىككىنچى تۈركەش دۆلەتى * ش.تۈركستانغا يانا چىن ئىستىلاسى * ش. تۈركىستان نىڭ چىن ئىستىلاسىدىن قۇتۇلۇپ مىڭ يىلغىچە چىن نىڭ تەجاۋۇزىدىن خاتىرجەم بولغانلىقى * قارلۇق دۆلەتى

مانا يۇقارقىدەك، بوران چاپقۇنلۇق ھا يا تتا چىنىقىپ يېتىشىپ چىققان مەھەممەت ئىمىن بۇغرا دۇنيادا ئازئۇچرايدىغان بىر شەخسىيەت يەنى ھەم مۇجاھىت، دۆلەت ئادىمى شائىر ۋە تارىخچى ئىدى. ئۇمرى نىڭ ئاخىرىغىچە مىللەت ئۇچۇن ئىشلەشنى بىر دەم بوشاشتۇرماي بۇدۇنيادىن ئۆتكەن بۇغرا، مىللەتىمىزگە ۋە ۋەتىنىمىزگە مىسلىسىز بىر تۆھپە يەنى شەرقى تۈركستان تارىخىنى يېزىپ قالدۇردى. ئۇ مىللەت نىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ.

" شەرقى تۈركستان تارىخى " ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا مودىرىن [زامانىۋى ۋە چاغداش] تارىخچىلىك نىڭ بىر ئۈلگۈسىدۇر. ئەسەردىكى مېتود، ئۇسلۇب ۋە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئورىگىنال مەلۇمات ۋە پايدىلانغان مەنبەدىكى ھەر تەرەپلىمە لىك ھۆججەت لەرگە باي ۋەسىقەلەر بۇنى ئىسپاتلايدۇ. كىتاب نىڭ شەرقى تۈركستان نىڭ يېقىنقى زامان تارىخى قىسمىغا كەلسەك، بۇ قىسىمدىكى ئاساسى ۋەقەلىكلەرگە مۇئەللىپ ئۆزى بىۋاستە قاتناشقان، كۆرگەن، بىلگەن، تەتقىق قىلغان ۋە ئاڭلىغان ھادىسىلەر بولۇپ ئىشەنچلىك ئورىگىنال ماتېرىياللار دۇر. تارىخ نىڭ باشلانغۇچ قىسمى بولسا، ئانا مەنبەنى تايانچ قىلغانلىقىدىن كىشىنى يۇكسەك دەرىجىدە قايىل قىلىدۇ. شۇڭا خەلقئارادا شەرقى تۈركستان ۋە ياكى ئوتتۇرا ئاسىياغا دائىر يېزىلغان ئىلمى ئەسەرلەر دە بۇ كىتاب پايدىلىنىدىغان ماتېرىيال تىزىمىنىڭ ئاساسى قىسىملىرىدا يەر ئالماقتا.

ئاخىردا شۇنى ئىلاۋە قىلىشنى خالايمەن كى، مەھەممەت ئىمىن بۇغرا نىڭ " شەرقى توركستان تارىخى " كۈن نۇرىغا چىققان كۈندىن باشلاپ ئالدى بىلەن گومىنداڭچىلەر بۇنىڭغا قارشى چىقتى ۋە بۇ كىتاب نىڭ شەرقى تۈركستاندا تارقىلىشىنى چەكلىدى. ئۇندىن كېيىن كوڭسەنداڭلەر مۇ بۇ نىڭغا تېخىمۇ قارشى تۇرۇپ بۇ تارىخ نىڭ شەرقى تۈركستانغا كىرىشىنى مەنئى قىلدى. بۇنى ئوقۇغانلەرنى جازالىدى. بۇلار نىڭ ھەممىسى نېمە ئۇچۇن ؟ بىز نىڭچە بۇ نىڭ سەۋەبى " شەرقى تۈركستان تارىخى " مىللەتىمىزنىڭ كۆمۈلۈپ قالغان ۋە بۇرمىلانغان تارىخى نىڭ ھەقىقى تەرەپىنى پاكىت ۋە ۋەسىقەلەر بىلەن كۆرسىتىپ بەرگەنلىكتىن باشقا نەرسە ئەمەس. كوممۇنىستلەر " يەن مۇنازىرەدىن قورقمايدۇ " ۋە يا " تارىخ پاكىتقا ھۆرمەت قىلىدۇ" دېگەن سۆزلەرنى ئىغىزدىن ھېچ چۈشۈرمەيدۇ. بۇ يەرگە كەلگەندە بۇلارغا شۇنى ئېيتقۇم كېلىدۇ: " تارىخقا، پاكىتقا، ھۆرمەت قىلىڭلار. بۇ كىتابقا ئۇنچۇۋالا ئۆچمەنلىك قىلماي بۇنى كەڭ ئۇيغۇر زىيالىلەر نىڭ ئوقۇشىغا ۋە پايدىلىنىشىغا رۇخسەت قىلىڭلار كى ئۇلار ئۆز ئارا مۇنازىرىلەشسۇن، تالاش- تارتىش قىلسۇن ۋە ئاخىردا ھەقىقەتنى تاپسۇن .

" ھىكمى "

شەرقىي تۈركىستان نىڭ قەدىمقى ۋە يېقىنقى زامان تارىخىنى بىلىش ئۈچۈن يېگانە مەنبە ئەسەر

مەرھۇم مەھەممەت ئىمىن بۇغرا يازغان "شەرقىي تۈركىستان تارىخى" نىڭ تولۇقلانغان نەشرى يېقىندا كىتابخانىلار بىلەن يۈز كۆرۈشتى. بىرىنچى ۋە ئىككىنچى نەشرلىرىدە [1940-1971 كەشمىر] ھەر خىل شەرت-شارائىت ۋە ماددىي يېتەرسىزلىك سەۋەبىدىن ئەسەر نىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى بولغان مۇئەللىپ نىڭ قولىيازمىسى نۇسخىسىدىكى رەڭلىك خەرىتىلەر، مۇقەددىمە ۋە پايدىلانغان مەنبە قىسىملىرى بېسىلماي قالغان. بۇ قېتىمقى نەشرىدە بۇ كەمچىلىكلەر تولۇقلىنىپلا قالماستىن مۇناسىۋەتلىك كىشىلەر ۋە ۋەقەلىكلەرگە تىڭشىلىك رەسىملەرمۇ ئىلاۋە قىلىندى. شۇندا قىلا مۇئەللىپ نىڭ قولىيازمىسى ئاساسىدىكى تەھرىر ئۇسلۇبى، ئىملا ۋە لەھجە ئۆز پېتى ساقلاپ قىلىندى.

شەرقىي تۈركىستان تارىخىنىڭ يىغىندىسى تولۇقلاپ نەشر قىلىنىشى بىز شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئۈچۈن خۇشاللىنارلىق ۋەقە. چۈنكى بۈگۈنگىچە شەرقىي تۈركىستان نىڭ ئۆز ئەۋلادى نىڭ قەلەمى بىلەن مۇنداغ بىر ئومۇمىي تارىخ يېزىلغىنى يوق. دۇنيا شەرق شۇناسلىرى ۋە شەرقىي تۈركىستان نىڭ قەدىمقى ۋە ھازىرقى تارىخىنى تەتقىق قىلغۇچىلىرى ئۈچۈنمۇ ئىشەنچىلىك بىر مەنبە.

مەرھۇم مەھەممەت ئىمىن بۇغرا ھاياتى داۋامىدا قىلىچ ۋە قەلەمى بىلەن مىللىي زۇلۇم، تەڭسىزلىك ۋە مۇستەملىكىچىلىككە قارشى مىللەت نىڭ بەخت-سائادەتى ۋە ئەركىنلىكى ئۈچۈن كۈرەش قىلدى. ئىنقىلاب نىڭ قان ۋە مىلتىق دورىسى پۇراپ تۇرغان مۇھىتلىرىدە چېنىقتى. مۇساپىرەتچىلىك نىڭ ئېغىر مۇشەققەتلىك كۈنلىرىدە ۋەتەن ۋە مىللەت ھەسرەتىدە كۆيدى. جەڭ مەيدانىدە ئۆزىدىن قاتمۇقات كۈچلۈك بولغان دۈشمەنلەرگە چوماق، نەيزە ۋە قىلىچ بىلەن كۆكرەك كېرىپ قارشى چىقتى. سىياسەت مەيدانىدا ئۆزىنىڭ ئىلمى قابىلىيەتى ۋە ئۈستۈن ناتىقلىقى بىلەن ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن دۈشمەنلىرى بىلەن تىغمۇتىغ ئېلىشتى. ئەدەبىيات ساھەسىدە ئىلمى ماقالىلىرى بىلەن شەرقىي تۈركىستان مىللەتىنىڭ تارىخى ۋە مەدەنىيىتىنى تونۇشتۇردى ۋە قوغدىدى. مەيلى چىن ئىچىدە ۋە ياكى چەتئەلدە بولسۇن تۈركىستان نىڭ دەۋاسى ئۈچۈن مەتبۇئاتلاردە ئېلىپ بېرىلغان مۇنازىرەلەردە قايىللارلىق ماقالەلىرى بىلەن قارشى تەرەپنىمۇ ھەيرانلىقتا قالدۇردى. خەلقئارا سەھنەدە بولسا، ئەرەبچە ۋە پارىسچەنى ئۆز ئانا تىلىدەك بىلىدىغان بۇغرا شەرقىي تۈركىستان مىللەتىگە بولغان زۇلۇم، تاجاۋۇز ۋە ئادالەتسىزلىكلەرنى ئاشكارىلىدى. شەرقىي تۈركىستان نىڭ كۆمۈلۈپ قالغان، دۈشمەنلەر تەرەپىدىن قەستەن بۇرمىلانغان ئۆتمۈشتىكى تارىخىنى ۋە مەدەنىيىتىنى ھارماي تالماي ئوتتۇرىغا قويدى. پۈتۈن بۇ كۆرەشلەر جەريانىدا تەجرىبىلەرنى ماھىرلىق بىلەن يەكۈنلەپ ئىنقىلاب نىڭ زامان ۋە ماكان مۇناسىۋەتىنى توغرى بېرىپ تەرەپ قىلدى. قوراللىق قوزغىلاڭ كۆزدىن باشقا چارە قالمىغاندا خەلقنى باشلاپ قوزغالدى. چىن ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىگە كىرىش ۋە سۆزلەش پۇرسىتى كەلگەندە قانۇن ۋە قائىدە ئۈستىدە تۇرۇپ ۋەتەن ۋە مىللەت مەنپەئەتى ئۈچۈن مۇجادىلە ئېلىپ باردى.

ئۈچۈنچى مەجلىس: 7 ئاپرىل

دوكىلات مەزمۇنى	دوكىلات بەرگۈچى
مودېرن تۈركىستان تارىخ تەتقىقاتلىرى نىڭ بۆگۈنكى مەسئىلە لىرى. [تۈركچە]	دوقتور باي مىرزا ھايىت تۈركىستان تارىخچىسى
قەشغەرىيەدە ئوينالغان بىر چوڭ ئويۇن: ياقۇپ بەگكە كەلگەن ئېنگلىزلار ۋە روس ئەلچىلىرى. [ئېنگلىزچە]	Dr.Paul B.Henze The Society for Central Asian Studies
ئوسمانلى دۆلەتى ۋە شەرقىي تۈركىستان [تۈركچە]	Doç.Dr.Mehmet Saray, Istanbul Univ.
1940_1930 يىللىرىدا شەرقىي تۈركىستاندا ئىستىقلال ھەرىكەتلىرى [تۈركچە]	Doç.Dr.Ahmet Riza Bekin Ankara Univ.

تۆرتىنچى مەجلىس:

دوكىلات مەزمۇنى	دوكىلات بەرگۈچى
خىرىستىيان ئۇيغۇرلار [ئېنگلىزچە]	Mehlika Aktolga Kaşgarli , Sorbon Univ.
تۈركىستان مەدەنىيىتىنى ئۆگۈنۈشتە تۈركىستان لەھجەلىرى نىڭ ئەھمىيىتى	Doç.Dr.Timur Kocaoglu Marmara Univ.
ئۇيغۇر تەتقىقاتى نىڭ ئەھمىيىتى [ئېنگلىزچە]	Dr.Charles Carison Radio Liberty, Germany
قاراخانلار تۈركچىسى [توركچە]	Prof.Dr.Kemal Eraslan, İstanbul Ŭniv.

8 ئاپرىل: بەشىنچى مەجلىس:

دوكىلات مەزمۇنى	دوكىلات بەرگۈچى
يېڭى ئۇيغۇر پىتۈكلىرى [تۈركچە]	Osman F.Senkaya,İstanbul Üniv.
ئۇيغۇر تارىخى نىڭ ئاساسىي مەسئىلە لىرى [تۈركچە]	Gülcin Candarlioglu Ist. Ûniv.
قاراخانلى دۆلەت تەشكىلاتى ۋە تۈرك تارىخىدىكى ئەھمىيىتى [تۈركچە]	Prof.Dr.Reşat Genç Ank. Univ.
موڭغۇللار ۋە تېمۇرىلار دەۋرىدە شەرقىي تۈركىستان [تۈركچە]	Doç. Dr.İsenbike Togan Harvard Univ.USA

ئالتىنچى مەجلىس:

دوكىلات مەزمۇنى	دوكىلات بەرگۈچى
شەرقىي تۈركىستاندا بۈگۈنكى چىن ئىدارىسى (ھاكىمىيەتى) [تۈركچە]	ئەركىن ئالپتەكىن، ئازاتلىق رادىيوسى گېرمانىيە
شەرقىي تۈركىستاندا كورگەنلىرىم [ئېنگلىزچە]	Eden Nabi, Univ.of Wiscconsin.

ئۇندىن باشقا، ئالاھىدە تەكلىپ بىلەن قاتنىشىدىغانلار ئىچىدە پروفېسسور ئومەر نەزىف، پروفېسسور ئەكمەل لىددىن، پروفېسسور تارىق سومەر، پروفېسسور شۈكرۈ ئەلچىن، پروفېسسور ئىمىن بىلگىچ قاتارلىق ئالىملار بار.

ژورنىلىمىز 18 نچى ساندىن باشلاپ يۇقارىدا كۆرسىتىلگەن دوكىلاتلاردىن بىر قىسمى نىڭ تېكىستىنى ۋە تەرجىمە لىرىنى نەشىر قىلىشقا باشلايدۇ.

ئۈچۈنچى مەجلىس: 7 ئاپرېل

دوكىلات مەزمۇنى	دوكىلات بەرگۈچى
مودېرن تۈركىستان تارىخ تەتقىقاتلىرى نىڭ بۈگۈنكى مەسىلىلىرى. [تۈركچە]	دوقتور باي مىرزا ھايىت تۈركىستان تارىخچىسى
غەربنىڭ ئوينىغان بىر چوڭ ئويۇن: ياقۇپ بەگكە كەلگەن ئىنگلىز ۋە رۇس ئەلچىلىرى. [ئىنگلىزچە]	Dr.Paul B.Henze The Society for Central Asian Studies
ئوسمانلى دۆلىتى ۋە شەرقىي تۈركىستان [تۈركچە]	Doç.Dr.Mehmet Saray, Istanbul Univ.
1930_1940 يىللىرىدا شەرقىي تۈركىستاندا ئىستىقلال ھەرىكەتلىرى [تۈركچە]	Doç.Dr.Ahmet Riza Bekin Ankara Univ.

تۆرتىنچى مەجلىس:

دوكىلات مەزمۇنى	دوكىلات بەرگۈچى
خرىستىيان ئۇيغۇرلار [ئىنگلىزچە]	Mehlika Aktolga Kaşgarli , Sorbon Univ.
تۈركىستان مەدەنىيىتىنى ئۈگىنىشتە تۈركىستان لەھجىلىرى نىڭ ئەھمىيىتى	Doç.Dr.Timur Kocaoglu Marmara Univ.
ئۇيغۇر تەتقىقاتى نىڭ ئەھمىيىتى [ئىنگلىزچە]	Dr.Charles Carison Radio Liberty, Germany
قاراخانلار تۈركچىسى [تۈركچە]	Prof.Dr.Kemal Eraslan, İstanbul Üniv.

8 ئاپرېل: بەشىنچى مەجلىس:

دوكىلات مەزمۇنى	دوكىلات بەرگۈچى
يېڭى ئۇيغۇر پۈتۈكلىرى [تۈركچە]	Osman F.Senkaya,İstanbul Ünіv.
ئۇيغۇر تارىخى نىڭ ئاساسىي مەسىلىلىرى [تۈركچە]	Gülcin Candarlioglu Ist. Ünіv.
قاراخانلى دۆلەت تەشكىلاتى ۋە تۈرك تارىخىدىكى ئەھمىيىتى [تۈركچە]	Prof.Dr.Reşat Genç Ank. Univ.
موڭغۇللار ۋە تېمۇرىلار دەۋرىدە شەرقىي تۈركىستان [تۈركچە]	Doç. Dr.İsenbike Togan Harvard Univ.USA

ئالتىنچى مەجلىس:

دوكىلات مەزمۇنى	دوكىلات بەرگۈچى
شەرقىي تۈركىستاندا بۈگۈنكى چىن ئىدارىسى (ھاكىمىيىتى) [تۈركچە]	ئەركىن ئالپتەكىن، ئازاتلىق رادىيوسى گېرمانىيە
شەرقىي تۈركىستاندا كۆرگەنلىرىم [ئىنگلىزچە]	Eden Nabi, Univ.of Wisscconsin.

ئۇندىن باشقا، ئالاھىدە تەكلىپ بىلەن قاتناشقانلار ئىچىدە پروفېسسور ئومەر نەزىف، پروفېسسور ئەكمەلىددىن، پروفېسسور تارىق سومەر، پروفېسسور شۈكرۈ ئەلچىن، پروفېسسور ئىسمىن بىلگىچ قاتارلىق ئالىملار بار.

ژورنىلىمىز 18 نچى سانىدىن باشلاپ يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن دوكىلاتلاردىن بىر قىسمى نىڭ تېكىست ۋە تەرجىمىلىرىنى نەشر قىلىشقا باشلايدۇ.

خە ۋە رلە ر

تۆركستان مە دە نيە تى ۋە تاريخى هە ققدە
خە لقئارا ئىلمى مۇهاكىمە يغىنى

بۇ يىل ئاپرېل ئايىنىڭ 6- 7- 8- نجى كۈنلىرى تۈركىيە نىڭ گۈزە ل شە هرى ئىستانبۇل دا << شە رقي تۆركستان ۋە خپى >> تە رە پىدىن چاقرىلغان << تۆركستان مە دە نيە تى ۋە تا رىخى هە ققدە خە لقئارامۇهاكىمە يغىنى >> ئېچىلماقچى. خە لقئارادا ئاتاغلىق ئالىملا ر، مۇتە خە سسىسلا ر ۋە تە تقىقاتچىلە ر نىڭ قاتنىشىپ ئىلمى دوكلا تلا رىنى تە قدىم قىلىدىغان بۇنداغ كە ڭ كوكلە ملىك بىر يغىننىڭ بۇيىرىنجى قېتىمليق ئېچىلىشى بولۇپ مۇهاجىرە ت دىكى شە رقي تۆركستان خە لقىنىڭ ئۆز ئورگىنى بولغان « شە رقي تۆركستان ۋە خپى(ش.ت.ۋ.) » تە رە پىدىن چاقىرىلىشى ئالاهىدە ئە هميە تكە ئىگە.

يغىن نىڭ كۈن تە رتىپىنى تۆۋە ندە قىسقىچە تە قدىم قىلىمىز:

6 ئاپرېل سائە ت 17:15 - 10:15

ش.ت.ۋ. رە ئىسى گىنېرال(ئە مە كلى) م.رىزا بېكىن نىڭ يغىننى ئېچىش نوتقى.ئېچىلىش....

پىرىنجى مە جلىس:

دوكىلا ت مە زمونى	دوكىلات بە رگۈچى
تۆركستان مە دە نيە تىي تە تقىقاتىنىڭ ئە هە مىيتى [ئېڭگىلىزچە]	Prof.Dr. Edward Allworth Univ. of Colombia USA.
شە رقي تۆركستان تە تقىقاتلىرى نىڭ مۇهىملىگى [ئېڭگىلىزچە]	Allexendre Bennigsen Univ. of Sorbon,France.
ئىسلا م تارىخىدە شە رقي تۆركستان نىڭ رولى [ئېڭگىلىزچە]	محمد على البار الجامعة العبدالعزيز، جده

ئىككىنجى مە جلىس:

دوكىلا ت مە زمونى	دوكىلات بە رگۈچى
غولجا دىكى شە ر قي تۆركستان جۇمهورىيە تى [ئېڭگىلىزچە]	Dr.A.W.D.Forbes Univ. of Aberdeen,U.K.
شە رقى تۆركستاندا قازاقلا ر [تۆركچە]	ئە نگىن موناباى، تە تقىقاتچى ئازاتلىق رادىيوسى، گېرمانيە.
تۆركستاندا گىلە م سە نئە تى [تۆركچە]	Doç.Dr.Ayça Adalılar Hacettepe Üniv.Ankara,Türkiye

TÜRKİYE GEMİ SANAYİİ A.Ş.

TURKISH SHIPBUILDING INDUSTRY INC.

TÜRKİYE GEMİ SANAYİİ A.Ş. Meclisi Mebusan Cad. No.66 80040 Salıpazarı-İstanbul/TURKEY
Tel: 149 83 17 - 145 81 87
Telex: 25487 tges tr - 25622 ges tr

بۇسان دا

تۇركىستان مه ده نىيه تي ۋە تارىخى هه ققىده خه لقئارا
ئىلمي مۇهاكىمه يىغىنى. ته هرىر
1

شه ر قي تۇركىستان نىڭ قه دىمقي ۋە يېقىنقى زامان
تارىخىنى بىلىش ئۈچۈن بېگانه ئه سه ر
هه كىيمي
3

شه رقي تۇركىستان تارىخي - ا
مه هه مه ت ئىمىن بۇغرا
5

ئامېرىكا ۋە خه لقئارا ئىلمي ساهه له ر ده تۇركىستان
نىڭ ئه هه مىيىتىگه بۇلغان ته سىرات چۇڭقورلاشماقتا
غلا م الدين پاختا
11

جۇمهۇرىيه ت ده ۋرىده شه رقي تۇركىستان دا
تۇڭگان له رنىڭ رولى
ئاندرىيۇ فۇربه س. ته رجمه سى: م.ى.بۇغرا
15

ئۇستاز ئىبراهىم ۋاسىل توركىستاني 1906-1988
محمد قاسم امين
23

في هذالعدد

" محور آسيا " سنكيانغ و حدود آسيا الداخلية المتاخمة
لروسيا والصين- الحلقة ٢
اوين لاتيمور. ترجمه: رحمة الله رحمتي
1

-روالمسلمين التونقان من الاصل الصيني بتركستان
الشرقية في العهد الجمهوري
رشيد فوربس. ترجمه: محمد الله وردى
37

فيما رايت و سمعت. قاسم اوغلي ابو محمد
40

" الاستعمار ". الله وردى
45

الشيخ ابراهم واصل بن واصل التركستاني (١٩٠٦-١٩٨٨)
محمد قاسم امين
48

صوت التركستان الشرقية
تصدرمرة كل ثلاثه أشهر
شه رقي تۇركىستان ئاۋازى
ئۈچ ئايلىق
*
العدد: ١٧ والجلد: ٥ شعبان ١٤٠٨
سان: 17 توم: 5 مارت 1988
*
المؤسس/قۇرغۇچىسى
عيسى يوسف الپتكين
*
صاحب الامتياز
رئيس الهيئة الادارية للوقف
التركستان الشرقية
محمد رضا بكين
ئىمتياز ئىگىسى
شه رقي توركستان ۋه خپى
ئىداره هه يئىتى ره ئىسى
مه هه مه ت رىزا به كىن
*
رئيس التحرير/مه سئول مودىرى
نيازى يلديريم گنج عثمان اوغلى
*
الادارة/ئىشخانىسى
Millet Cad.No.26/3, Aksaray
Istanbul, Türkiye
Telefon: 524 41 21
*
ثمن/بهاسي
النسخة الواحدة/بيرنوسخيسى
داخل البلد/ توركييه ئىچىدە 1000 ليره
خارج البلد/چه ت ئه لگه 5 دولا ر
الاشتراك السنوى/ يىللىق ئابونه سى
داخل البلد/توركيه ده 4000 ليره
خارج البلد/چه ت لگه 15 دولا ر
*
التنفيذ والطبع
OFSET REPROMAT, ANKARA
FLASH MATBAACILIK, ISTANBUL

ÜLKER

"Ülker'siz çay saati düşünülemez..."

صوت تركستان الشرقية

من منشورات وقف تركستان الشرقية